

MILITAIRE SPECTATOR

Vredesoperaties en de terugkeer van de oorlog

- Cyber security
- De toekomst van sourcing bij Defensie
- Groepscohesie en geweld
- Militaire samenwerking Benelux

Voordrachten gevraagd voor de Kooy Prijs 2013

Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs KIVI NIRIA kent jaarlijks de Kooy Prijs toe voor de beste afstudeerscriptie over een onderwerp op het gebied van Defensie of Veiligheid.

Voordrachten voor scripties van universiteiten of hogescholen kunnen tot 31 december 2012 worden ingediend.

Meer informatie over de prijs en de voordrachtprocedure is te vinden op www.kiviniria.nl/dv onder *Kooy afstudeerprijs*.

De geldprijs van duizend euro is genoemd naar prof. Johan Kooy, in de vorige eeuw een internationaal bekende hoogleraar in de rakettechniek. Kooy doceerde aan de Koninklijke Militaire Academie en de Technische Universiteit Delft.

De Kooy Prijs wordt sinds 2000 toegekend. Ir. Stephan Groot kreeg de prijs in 2012 voor zijn scriptie '*Model-based Classification of Human Motion Using a Particle Filter Approach*'.

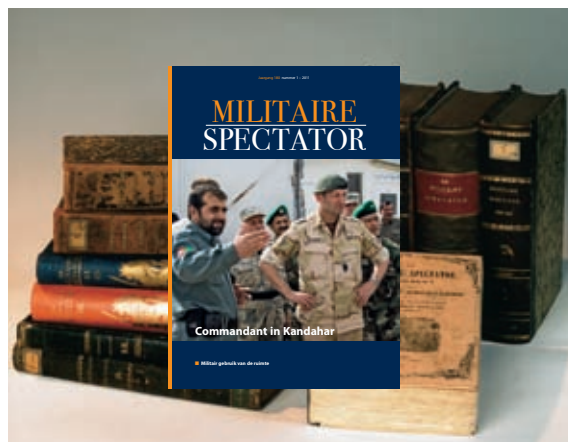
De Kooy Prijs wordt op woensdag 3 april 2013 uitgereikt tijdens het jaarlijkse Kooy Symposium op de Marinekazerne in Amsterdam.

De DVD-box met alle artikelen uit de *Militaire Spectator* is niet meer verkrijgbaar

Artikelen uit de *Militaire Spectator* zijn ook te raadplegen via www.kvbk-cultureelerfgoed.nl

De Militaire Spectator is sinds 1832 het militair-wetenschappelijk tijdschrift voor en over de Nederlandse krijgsmacht. Het maakt relevante kennis, wetenschappelijke inzichten, ontwikkelingen en praktijkervaringen toegankelijk en slaat zo een brug tussen theorie en praktijk.

De Militaire Spectator stimuleert de gedachtevorming over onderwerpen die de krijgsmacht raken en draagt zodoende bij aan de ontwikkeling van de krijgswetenschap in de breedste zin van het woord. Op deze wijze geeft het tijdschrift inhoud aan zijn missie: het bijdragen aan de professionalisering van het defensiepersoneel en het verhogen van het kennisniveau van overige geïnteresseerden. Daarmee bevordert de Militaire Spectator ook de dialoog tussen krijgsmacht, wetenschap en samenleving.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
info@kvbk.nl
www.facebook.com/kvbk nederland
twitter: @kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoer Daan Storm van Leeuwen
DM.StormVanLeeuwen@mindef.nl

Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
ledenadministratie@kvbk.nl

De Militaire Spectator wordt ook verstuurd
op basis van rang/schaal. Adreswijzigingen
doorgeven bij de eigen personeelsdienst.

REDACTIE

brigade-generaal cav b.d. prof. em.
J.M.J. Bosch (hoofdredacteur)
T 071 - 542 18 30
E jmjbosch@xs4all.nl
kolonel cav drs. P.J.E.J. van den Aker
kolonel KLu S.M. Babusch bc
kapitein ter zee P. van den Berg
drs. P. Donker
kolonel MJD dr. P.A.L. Duchaine
luitenant-kolonel MPSD dr. J. Duel
cdre KLu F. Groen
drs. P.H. Kamphuis
luitenant-kolonel KMar drs. ing. D.J. Muijskens
luitenant-kolonel Mams dr. drs.
A.J.E. Wagemaker MA
kapitein ter zee mr. N.A. Woudstra
kolonel ir. F.J.A. van Zitteren

BUREAU REDACTIE

mw. drs. A. Kool
dr. F.J.C.M. van Nijnatten
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 - 316 51 20 of
070 - 316 51 95
E redactiemilitairespectator@mindef.nl

De Militaire Spectator is aangesloten bij
de European Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 25,00
studenten € 17,50
buitenland € 30,00

OPMAAK EN DRUK

Drukkerij ten Brink
ISSN 0026-3869

Nadruk verboden

Coverfoto: Nederlandse SFOR-militairen
in Bosnië-Herzegovina, augustus 1998
(Foto Beeldbank NIMH)

MILITAIRE SPECTATOR

532 Cyber security

E.S.M. Akerboom

De Defensie Cyber Strategie is een ijkpunt voor de eigen organisatie en een belangrijke visie voor civiele partners bij het opbouwen van een gezamenlijk omgevingsbeeld in cyberspace.

537 Vredesoperaties en de terugkeer van de oorlog

B. Schoenmaker

In de tijd van het IJzeren Gordijn bleef de oorlogsdreiging voor Nederlandse militairen abstract, maar na 1990 werd geweld tijdens vredesoperaties weer realiteit.

551 De toekomst van sourcing bij Defensie

E.J. de Bakker

Uitbesteding en samenwerking met het bedrijfsleven zouden tot besparingen en een betere inzetbaarheid bij Defensie leiden, maar is dat ook werkelijk zo?

561 Groepscohesie en geweld

T. Molendijk

Groepscohesie kan er voor zorgen dat militairen de wil ontwikkelen om hun opponent te doden en tegelijkertijd mensenrechten blijven respecteren.

572 Militaire samenwerking Benelux

A.R. Fokkema

De Belgische en Nederlandse regering willen de militaire samenwerking uitbreiden na positieve ervaringen met onder meer gezamenlijke deelname aan operaties.

En verder:

Editoriaal	530
Andere ogen	585
Tegenwicht	586
Boeken	588
Summaries	

Cyber en militair vermogen

Het aantreden van de nieuwe minister en een nieuwe secretaris-generaal heeft de zachte krachten van Defensie vergroot. Met @JeanineHennis heeft Defensie de invloedrijkste twitterende minister in huis.¹ Zij scoort, met minder volgers (28.065) dan @MinPres (136.687) en @LodewijkA (34.842), vanwege betrouwbaarheid, engagement en omdat ze conversaties aangaat, hoger dan haar collega's. Let wel, de bron van dit bericht is een commercieel bedrijf dat webdiensten aanbiedt: het rangschikt onder meer 'invloed' en 'trending topics' op sociale media: 'Is this real, or is it fantasy'?²

Feit en fictie lopen overigens regelmatig door elkaar heen. @Koningin_NL is echt, maar hoogstwaarschijnlijk niet van ons staatshoofd, hoewel dat in theorie wel kan. Wie steekt zijn handen in het vuur voor zijn digitale relaties op Facebook en LinkedIn? Welke social engineer zit achter welke identiteiten, en vooral: met welk doel?

Met @ErikAkerboom krijgt Defensie een 'tweede' man die weliswaar slechts 1.068 volgers heeft, maar ook een uitgebreid netwerk bezit. Geldt ook voor een secretaris-generaal niet: kennis is macht, maar kennissen meer macht? Vanuit zijn vorige functies heeft de nieuwe SG relaties in binnenlandse veiligheid, crisisbeheersing, politie en inlichtingendiensten. Als Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) stond hij aan de wieg van de Nationale Cyber Security Strategie en het Nationale Cyber Security Centre. In zijn lezing op de

Koninklijke Militaire Academie gaf Akerboom als NCTV zijn visie op de relatie tussen digitale veiligheid en defensie. Die bijdrage vindt u in dit nummer. Markant is het tweerichtingsverkeer: enerzijds de vertrouwde derde hoofdtak, maar Akerboom wijst ook op 'de rol van de civiele autoriteiten in de ondersteuning van Defensie'. Wat dit precies omvat, zal moeten blijken. Vooral nog kunnen we denken aan het daadwerkelijk invoeren van de 'cyberreservist', het poolen en uitwisselen van de schaarse ICT-kennis om bijvoorbeeld het digitale dreigingsbeeld voor meerdere sectoren te kunnen bepalen, het benutten van civiele relaties voor het genereren van draagvlak voor de krijgsmacht en haar operaties, of het daadwerkelijk toevoegen van tijdelijke civiele digitale capaciteiten aan militaire operaties en oefeningen.

Als NCTV stelde Akerboom dat 'Cyber Security [...] nog teveel een zaak van [ICT] technenuten [is]'.³ Aannemende dat hij gelijk heeft en zijn observatie mede de krijgsmacht betreft, wat zijn dan de implicaties voor defensie? Allereerst dat digitale veiligheid meer is dan alleen ICT-hardware, software en protocollen of de mensen ('technenuten') die deze bedienen of ontwerpen. Digitale veiligheid gaat óók over menselijke interactie, over communicatie. Defensiepersoneel kan niet alleen het object van een digitale aanval zijn, maar ook een bron van een digitale infectie. De menselijke factor kan niet uit het oog verloren worden. Ten tweede heeft Cyber Security evenzeer betrekking op de organisatie van het digitale domein en digitale veiligheid. Dit raakt niet alleen de organisatiestructuren, maar vooral de bedrijfsprocessen in vredestijd, commando-

1 Zie <http://newsroom.edelmanpr.nl/jeanine-hennis-plasschaert-meest-invloedrijk-kabinetlid-op-twitter/>. De volgers zijn berekend naar de stand van 02-12-2012.

2 Naar Queen.

3 Zie weekblad *Facilitair & Gebouwbeheer*, 15-11-2012, via: <https://twitter.com/WeekbladFG>.

voering tijdens inzet (in binnen of buitenland) en communicatie en samenwerking binnen en tussen organisaties die cyberspace veilig moeten houden en/of maken. Of dit nu defensie-onderdelen zijn, civiele diensten, of publiek-private samenwerkingsverbanden maakt niet uit. Het gaat om een effectief (en efficiënt) antwoord op, en preventie van digitale dreigingen. Hierbij past de notie dat *security* meerdere betekenissen heeft: naast 'veiligheid' op micro-niveau ('safety') en macroniveau ('security'), betekent het ook 'zekerheid'. Verzekerd zijn, gegarandeerd zijn van communicatie(systemen) en van juiste, betrouwbare en tijdige informatie is van levensbelang. Dat vraagt niet alleen om ICT-oplossingen, maar ook om publieke en private *governance* van het digitale veiligheidsdomein.

Ten derde is cyber niet alleen een zaak van technenuten omdat iedereen zich in cyberspace beweegt en daarmee een speler, doelwit én potentiële strijder in het informatiedomein is. Wie mailt, post of googlet er niet? Met bedoelde of onbedoelde effecten. Een onbekende kan een potentiële 'strijdmacht' van duizenden volgers verzamelen. Voor populaire en invloedrijke figuren is dat nog eenvoudiger. Zelfs met een maagdelijk *tweet track record* verzamelde @Pontifex binnen één dag ruim 200.000 volgers, na vier dagen was dit aantal verdubbeld.⁴ Technische kennis of functie is nauwelijks relevant. Internet telt 2,4 miljard gebruikers.⁵ Ruim 1,2 miljard mensen 'zitten' op Facebook,⁶ en volgens de *International Telecommunication Union* (ITU) bestonden er eind 2011 ruim 6 miljard mobiele connecties.

Ook voor onze krijgsmacht bieden deze digitale (mobiele) netwerken nieuwe mogelijkheden!

Cyber Security is dus een zaak ons allemaal. Het is daarom wijs om bij de ontwikkeling van nieuwe (of betere) cybercapaciteiten en de bescherming tegen dergelijke activiteiten van anderen niet alleen naar de technische ('harde') kant te kijken, maar ook naar de 'zachte' kant: naar mensen en processen en de kracht (en effecten) van informatie op mensen.

'Harde' en 'zachte' cybercapaciteiten bieden nieuwe mogelijkheden om ons militaire vermogen te versterken

Wie de Israëliëse operatie tegen Gaza op *Twitter* volgde, zag hoe Hamas, de Palestijnse bevolking, de *Israel Defense Forces* (IDF), Israëliëse burgers, NGO's (onder meer *Human Rights Watch*) en activisten het digitale domein als 'strijdperk' betraden. Geëngageerde activisten – of zijn het wellicht dekmantels voor anderen die zich als *Anonymous* voordoen – legden met 'harde' cyberacties overheidswebsites plat. Met beschuldigingen en stellingen hengelen de (strijdende) partijen om gehoor bij het publiek. Met informatie als wapen, vochten zij via cyber om de gunst van het publiek, om aandacht en erkenning, om draagvlak voor hun zaak.

Cyber is dus meer dan 'harde' techniek. Cyber heeft ook een 'zachte' component. Samen bieden 'harde' en 'zachte' cybercapaciteiten nieuwe mogelijkheden om ons militaire vermogen te versterken. ■

4 Het *Twitter*-account van Paus Benedictus XVI. Let wel: er zijn mogelijk ook volgers die geen 'vriend' van de Paus zijn.

5 <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, benaderd 5-12-2012.

6 <http://www.statisticbrain.com/social-networking-statistics/>, benaderd 5-12-2012.

Cyber security

Samenwerken voor een veilige en vitale cybersamenleving

De hier weergegeven (en bewerkte) toespraak is door drs. E.S.M. Akerboom uitgesproken in zijn hoedanigheid als Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid op het Defensie Cyber Symposium dat plaatsvond op de Koninklijke Militaire Academie in Breda op 27 juni 2012. Tijdens dit symposium presenteerde toenmalig minister van Defensie drs. J.S.J. Hillen de Defensie Cyber Strategie. Andere sprekers waren: Patrick de Graaf (CapGemini), kolonel Hans Folmer (Task Force Cyber), Ronald Prins (FOX-IT), Henk Jan Vink (TNO) en kolonel Paul Ducheine (NLDA).

Drs. E.S.M. Akerboom*

Met het opleveren van de Defensie Cyber Strategie heeft Defensie niet alleen een stevig ijkpunt voor zichzelf neergezet, maar ook een belangrijke visie voor haar civiele partners. Overtuigend vind ik de wijze waarop Defensie de grenzeloosheid als uitgangspunt neemt. Op andere, civiele, veiligheidsterreinen domineert het geografisch denken vaak nog sterk. Tevens weerspiegelt de Defensie Cyber Strategie de noodzaak tot een veel intensievere vorm van civiel-militaire samenwerking dan wij tot nu toe gewend zijn. Alle betrokken overheidspartijen worden geconfronteerd met deze noodzaak tot samenwerking. Het is dan ook vanzelfsprekend dat de Defensie Cyber Strategie aansluit bij en voortbouwt op de Nationale Cyber Security Strategie. Dit is voor de Nederlandse overheid het kader van waaruit Nederland zijn cyber security wil verbeteren. De NCTV¹ ziet Defensie als een van zijn vaste partners in het cyberdomein en de Defensie Cyber Strategie zou men dan ook kunnen zien als de militaire pijler van onze Nationale Cyber Security Strategie.

Nieuwe dreiging vraagt om andere aanpak

Zoals de Defensie Cyber Strategie terecht stelt is een klassieke scheiding van domeinen – militair versus civiel, publiek versus privaat en nationaal versus internationaal – in cyberspace minder relevant. Ook digitaal zijn wij in toenemende mate van elkaar afhankelijk. Een grootschalige cyberaanval met als doel de aantasting van de Nederlandse nationale veiligheid kan immers zowel tegen militaire als civiele doelen worden gericht. Of tegen beide tegelijk. Bij een dergelijke aanval zal het bovendien moeilijk zijn te bepalen wie de agressor, de aanvaller is. Dit is het probleem van de attributie van een aanval. In de cyberdimensie is dat buitengewoon complex omdat de aanvaller zich relatief gemakkelijk kan verbergen. Daarnaast vraagt de snelheid waarmee cyberdreigingen zich kunnen manifesteren en ontwikkelen om zeer snel ingrijpen. Het duiden van de dreiging en de intentie van de agressor, het bepalen van het zwaartepunt van de aanval en het coördineren van de respons vragen in het cyberdomein om een snelle en gezamenlijke aanpak. Bij de verdediging tegen dergelijke dreigingen en de voorbereiding daarop is samenwerking hoogst noodzakelijk.

* De auteur is sinds 1 december 2012 secretaris-generaal bij het ministerie van Defensie.

¹ Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, voorheen NCTb (Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding).

De Maeslantkering in de Nieuwe Waterweg. De beveiliging van procescontrolesystemen, onder meer toegepast in waterbouwkundige werken die de continuïteit aan het functioneren van Nederland garanderen, verdient extra aandacht

Zo is het essentieel, wanneer zich een crisis voordoet, dat er een gezamenlijk omgevingsbeeld wordt opgebouwd. Dit vraagt niet alleen om interoperabiliteit, maar ook om een gedeeld referentiekader. Samenwerking in de voorbereiding is dan ook niet alleen wenselijk, maar ook urgent. Hierbij kan men denken aan de onderlinge uitwisseling van capaciteiten en kennis, aan de uitwisseling van informatie om een gezamenlijk omgevingsbeeld op te bouwen, aan de efficiënte inzet van capaciteiten en aan het delen van opleidingsmodules. Defensie heeft daarin reeds de daad bij het woord gevoegd en participeert inmiddels volop in het Nationaal Cyber Security Centrum,² samen met vele andere organisaties, waarbij men elkaar bij grote incidenten ondersteunt.

Lessen uit recente incidenten

In het recente verleden hebben diverse ernstige incidenten plaatsgevonden, waarbij de kwestie Diginotar zelfs kan worden betiteld als een echte cybercrisis.³ Deze incidenten gelden als *blessings in disguise*. Van deze gebeurtenissen is immers erg veel geleerd en ze hebben opnieuw aangetoond dat belangen, dreigingen en de weerbaarheid in samenhang moeten worden

bezien. De Cyber Security Raad,⁴ ingesteld door de minister van Veiligheid en Justitie om te adviseren over digitale veiligheid, heeft een onderzoek laten uitvoeren naar de lessen die kunnen worden geleerd uit verschillende casus. Drie bevindingen springen er dan uit. Ten eerste wordt de security van organisaties op dit moment vaak te diep in de organisatie bepaald. Kwesties als waar bedrijfsdata worden opgeslagen en welke beveiligingsmaatregelen moeten worden doorgevoerd of geactualiseerd, horen in deze tijd thuis in de *boardroom*. Ten tweede is een paradigmaverandering nodig: we moeten ons meer gaan richten op detectie en respons. Daarmee kunnen we niet garanderen dat incidenten nooit zullen voorkomen, maar we kunnen wel garanderen dat ze adequaat worden aangepakt wanneer ze zich voordoen. Tot slot moeten de leerpunten van cyberincidenten actiever en breder worden verspreid. Op die manier kan de *awareness* van allerlei organi-

2 Het NCSC maakt deel uit van de organisatie van de NCTV. Zie: www.ncsc.nl.

3 Deze kwestie speelde vanaf augustus tot december 2011 en draaide om een digitale inbraak bij een *Certificate Service Provider* (in casu Diginotar). Zie het dossier via: www.govcert.nl/dienstverlening/Kennis+en+publicaties/dossier-diginotar.

4 De Cyber Security Raad is een onafhankelijke adviesraad voor de Nederlandse regering, geïnstalleerd op 30 juni 2011. De raad wordt voorgezeten door de NCTV en drs. Eelco Blok (CEO Koninklijke KPN N.V.).

saties actief worden verbeterd en kunnen ze gaan doen wat nodig is om hun beveiliging op orde te krijgen.

Dreigingen en belangen

We beschermen onze nationale veiligheid onder andere door te kijken of onze vitale belangen worden bedreigd. We brengen dreigingen in kaart en waar mogelijk nemen we ze weg. En wanneer dit niet kan, moet de weerbaarheid tegen deze dreigingen worden vergroot. Dit geldt zeker ook voor het digitale domein. De belangen die voor Nederland op het spel staan zijn omvangrijker dan ooit, want de digitalisering van Nederland is immers ver gevorderd. En daarmee is ook onze afhankelijkheid van ICT zeer groot geworden. Digitale processen zijn instrumenteel geworden voor het functioneren van de overheid, de vitale sectoren en het bedrijfsleven; de organisaties die Nederland draaiende moeten houden. Denk bijvoorbeeld aan procescontrolesystemen, ook wel aangeduid met de Engelse afkortingen ICS of SCADA.⁵ Deze systemen worden gebruikt in onder andere industriële processen, waterbouwkundige werken en een groot scala van andere besturingssystemen. Veel van deze systemen zijn van groot belang voor de continuïteit van het functioneren van Nederland. Dit moet allemaal beschermd worden. In het verleden is er echter vooral veel moeite gestoken in het gebruiksgemak en de functionaliteiten van zulke systemen, maar veel minder in de beveiliging ervan. En dat terwijl we in deze tijd geregeld geconfronteerd worden met aanvallen op deze systemen én met volhardende aanvallers.

De aandacht voor cyber security moet daarom structureel worden ingebed in ons veiligheids- en continuïteitsdenken. Het goed functioneren van onze samenleving en de toekomstige economische welvaart en vooruitgang van Nederland zullen namelijk deels afhangen van hoe

succesvol wij zijn om cyber security voor Nederland te realiseren. We willen burgers, bedrijven en overheidsorganisaties het vertrouwen kunnen geven dat zij hun activiteiten veilig in cyberspace kunnen ontplooiën. Vlak voor de zomer is het tweede Cyber Security Beeld Nederland gepubliceerd.⁶ We zien dat de dreigingen die uitgaan van spionage en cybercriminaliteit onverminderd groot blijven. Daarmee laat dit beeld geen grote verschuivingen zien ten opzichte van het eerste beeld dat eind 2011 is gepresenteerd. In het kader van civiel-militaire samenwerking is het echter goed om ons te realiseren dat technieken die gebruikt worden voor digitale spionage en cybercrime, ook gebruikt kunnen en zullen worden voor cyberwarfare en vice versa. Dit besef onderschrijft de noodzaak tot informatie-uitwisseling over dreigingen en het gezamenlijk zoeken naar oplossingen.

Een tweetal bevindingen uit het tweede Cyber Security Beeld Nederland wil ik er uitlichten. Ze dienen ter illustratie voor de uitdaging waarvoor wij staan. Ten eerste zien wij een toenemende *consumerization* van ICT. Dit betekent dat nieuwe ontwikkelingen op het gebied van informatietechnologie steeds vaker ontstaan vanuit de consumentenmarkt. Zo zorgt de continue behoefte aan mobiel internet voor een uitzonderlijke toename van het aantal aangesloten apparaten, vooral vanuit het perspectief van gebruiksgemak voor consumenten. Dit zal resulteren in een grotere maatschappelijke afhankelijkheid, meer kwetsbaarheden en een exponentiële toename in complexiteit. Ten tweede komt daar bij dat kwaadwillenden steeds sneller in staat zullen zijn om zwakheden te misbruiken, ten opzichte van de lange doorlooptijden die organisaties nodig hebben om tegenmaatregelen te implementeren.

Publiek-private samenwerking

Om onze weerbaarheid tegen cyberdreigingen te versterken moeten overheid en private sector nauwer met elkaar gaan samenwerken dan wij tot nu toe gewend zijn. Een groot deel van de ICT-infrastructuur, -kennis en -expertise is in handen van de private sector en wordt ook daar

⁵ SCADA (Supervisory Control and Data Acquisition) is een vorm van ICS (Industrial Control System).

⁶ Zie: www.ncsc.nl/dienstverlening/expertise-advies/kennisdeling/trendrapporten/cybersecuritybeeld-nederland.html. Zie ook *Kamerstukken II*, 2011-12, 26 643, nr. 245.

ontwikkeld. De publieke en private sectoren zijn van elkaar afhankelijk voor het managen van cyberdreigingen, het uitwisselen van informatie, het verhogen van de weerbaarheid van Nederland en voor het bedenken van innovatieve oplossingen om nieuwe dreigingen aan te grijpen. Alle betrokken partijen zijn afhankelijk van een veilige cyberomgeving. De NCTV wil daarom toewerken naar een sterke publiek-private samenwerking op het terrein van cyber security, waarbij alle partijen hun verantwoordelijkheid nemen. Dit betekent dat de overheid

moet worden verbeterd, evenals de mogelijkheden om aanvallen te onderkennen en te duiden door monitoring en analyse. Wij willen immers een beter beeld hebben van wat er in cyberspace gebeurt en manieren vinden om daders te identificeren. Alleen dan kunnen we effectief ingrijpen. Dit vraagt wederom om nauwe samenwerking en informatie-uitwisseling. Het gaat dan om afspraken maken met het bedrijfsleven en wetenschap om over en weer van elkaars kennis en ervaring te kunnen profiteren, bijvoorbeeld bij het tegengaan van

FOTO ASSOCIATED PRESS/REPORTERS, M. DUNHAM

Publiek-private samenwerking op het terrein van cyber security is vereist om dreigingen, zoals van het hackerscollectief Anonymous, in kaart te brengen

er voor zorgt dat de private sector ook zelf in staat wordt gesteld om de eigen weerbaarheid tegen cyberdreigingen te vergroten, bijvoorbeeld door het verstrekken van kennis en expertise voor het managen van cyberincidenten.

Opbouwen van een gezamenlijk omgevingsbeeld

Eén van de zaken die we prioriteit geven is het organiseren van inzicht in de dreigingen tegen en de weerbaarheid van onze ICT-systemen. Dit is op dit moment nog te beperkt. De beveiliging

(bedrijfs)spionage via internet. De overheid wil de kennis die zij opdoet bij het monitoren van de eigen netwerken beschikbaar stellen aan bedrijven en vitale sectoren. Dit kan hen helpen zich afdoende te beveiligen tegen digitale aanvallen. Daarnaast wordt er, op verzoek van de Tweede Kamer, gewerkt aan een *security breach notification*,⁷ oftewel meldplicht en aan aanvullende interventiemogelijkheden om in te grijpen bij een cybercrisis. Daarmee krijgt de overheid meer en beter zicht op dreigingen

7 Zie Kamerstukken II, 2011-12, 26 643, nr. 247.

en de beschikking over een uitgebreid palet van interventiemogelijkheden voor een (dreigende) cybercrisis.

De race om kennis en innovatie

Bij cyber security worden wij geconfronteerd met een permanente wapenwedloop van kennisontwikkeling en innovatie, waarin wij het ons niet kunnen veroorloven achterop te raken. Eén van de belangrijkste dingen die wij nodig hebben is kennis, kunde en expertise op het gebied van cyber security en goed opgeleide cyber security experts. In publiek-privaat en civiel-militair verband moeten wij werken aan het opbouwen en versterken hiervan. Ik denk dan aan onder andere het samenwerken waar het gaat om opleiden en trainen, het over en weer bieden van loopbaanperspectief en het gezamenlijk investeren in onderzoek en innovatie.

Eendracht maakt macht

De discussie in Nederland gaat vaak over de rol van Defensie in de ondersteuning van civiele autoriteiten. De discussie die in het kader van cyber security echter even goed gevoerd kan worden, is die van de rol van de civiele autoriteiten in de ondersteuning van Defensie. Samenwerking op het cyberdomein is geen eenrichtingsverkeer. Het kernbegrip hier is *unity of effort* of, om een oud-Nederlandse term te gebruiken, eendracht maakt macht. Daarbij waken we ervoor alle cyberinspanningen in Nederland op één hoop te vegen. Dat zou contraproductief zijn, omdat unieke capaciteiten mogelijk verwateren of verloren gaan. Niet alles hoeft onder één dak samen te worden gebracht. Geen *Homeland Cyber Security* naar Amerikaans model voor Nederland dus. Waar het om gaat is dat partijen elkaar snel weten te vinden, elkaar kennen, goed kunnen samenwerken en in dat kader vanuit de eigen (unieke) kennis en expertise bijdragen aan het bestrijden van incidenten.

Defensie en civiele autoriteiten hebben hun eigen specifieke kaders waarbinnen zij hun kerntaken uitvoeren. Het is van belang dat rollen, taken en verantwoordelijkheden helder

Rond cyber security heerst een permanente wapenwedloop van kennisontwikkeling en innovatie; de vele aspecten van het cyberdomein vragen om goed opgeleide experts

zijn en ieder de klus kan oppakken waarvoor hij aan de lat staat. De capaciteiten die Nederland opbouwt zijn niet concurrerend, maar zullen in de praktijk complementair blijken. Dit vraagt om samenwerking, zowel tijdens crises als in de voorbereiding daarop. Vooral in het digitale domein zal deze samenwerking structureel en intensief moeten zijn. Functionarissen moeten elkaar snel kunnen vinden en elkaars taal kunnen spreken. Om dit te bereiken kan gedacht worden aan het opbouwen van een gezamenlijk omgevingsbeeld in cyberspace, het uitwisselen van informatie, kennis en kunde, het gezamenlijk investeren in onderzoek en innovatie en het gezamenlijk oefenen en opleiden. Samenwerking op het gebied van cyber security is geen optie, maar een noodzaak. De Defensie Cyber Strategie ademt ambitie. Ambitie en samenwerking zijn nodig om in deze tijd iets te bereiken en met Defensie als partner wil de NCTV deze uitdaging graag aangaan. ■

Vredesoperaties en de terugkeer van de oorlog

Ben Schoenmaker, verbonden aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, is sinds 1 januari 2012 bijzonder hoogleraar Militaire Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Hij zal zich in die functie onder meer richten op de geschiedenis van vredesoperaties. Op 29 oktober hield hij in Leiden zijn oratie, die de redactie van de *Militaire Spectator* van belang acht voor de lezers en daarom integraal publiceert.

De hoofdredacteur

Prof. dr. B. Schoenmaker*

Medio september 1988 was het in veel treinstations in Nederland een komen en gaan van jongemannen. Gekleed in groen gevechtspak en met een plunjebaal over de schouder, haastten zij zich naar hun legeronderdeel. Deze dienstplichtige reservisten – 6.000 man in totaal – waren terug onder de wapenen geroepen om in West-Duitsland te gaan deelnemen aan een grote landmachtoefening met de naam *Free Lion*. Alles bij elkaar deden circa 33.000 Nederlandse militairen aan deze oefening mee, plus nog eens 10.000 man uit andere NAVO-landen. In een oefengebied ten zuiden van Hannover vochten deze troepen, verdeeld over een aanvallende en een verdedigende partij, een week lang een schijnoorlog uit, onder toezienend oog van tientallen scheidsrechters die nauwgezet de puntentelling bijhielden. Het zal u niet verbazen dat de gesimuleerde agressie uit het oosten kwam – vanachter het IJzeren Gordijn –, van een fictieve mogend-

heid die, politiek neutraal, Groenland werd genoemd. Om dit typische Koude-Oorlogsbeeld nog wat verder in te kleuren: de landmacht rukte uit met 12.500 wielvoertuigen, 1.300 pantservoertuigen en 450 tanks, terwijl ook de luchtmacht luidruchtig van de partij was.¹

Deze oefening, bedoeld om indruk te maken, had tegelijkertijd iets onwerkelijks. Dat gold zeker voor die 6.000 herhalers die, tijdelijk uit hun vredige burgerbestaan gerukt, plots moesten figureren in een in scène gezet oorlogsspel. Onwerkelijk ook omdat te midden van dit militaire machtsvertoon de bewoners van het oefengebied, alsof er niets aan de hand was, onverstoorbaar hun dagelijkse bezigheden bleven verrichten. Om de bevolking te ontzien en het milieu en de natuur te sparen, waren de troepen trouwens wel aan talrijke vredesbepalingen gebonden, en wel zozeer dat het realiteitsgehalte van de oefening erdoor in het gedrang kwam.² Ook dat gaf *Free Lion* iets onwerkelijks, maar onwerkelijk was de oefening toch vooral omdat de militairen een oorlog nabootsten waarvan, mocht hij ooit uitbreken, niemand zich een voorstelling kon maken. Dat er niet veel zinnigs viel te zeggen over wat er zou gebeuren als het Oost-Westconflict tot

* Mijn dank gaat uit naar mijn NIMH-collega's dr. T.W. Brocades Zaalberg, dr. A. ten Cate, prof. dr. J. Hoffenaar, drs. M.E. Horr e en drs. P.H. Kamphuis voor hun commentaar op een eerdere versie van deze tekst.

1 J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag, SDU Uitgeverij, 1994) 416. M.J.H. Bevers, 'Legerkorps-oefening 1988 *Free Lion*', *Militaire Spectator* 157 (1988) (9) 399-406.

2 'De laatste grote FTX?', *Militaire Spectator* 157 (1988) (9) 397-398.

FOTO BEEIDBANK NIMH

Tijdens de oefening Free Lion ging de Duitse burgerbevolking in het oefengebied onverstoord verder met de dagelijkse bezigheden

een gewelddadige ontlading zou komen, leek overigens niet bezwaarlijk. De NAVO-strategie was er immers één van zuivere afschrikking. De militairen hadden de paradoxale taak de potentiële vijand er continu van te overtuigen dat zij in staat en bereid waren zo nodig de wapens op te nemen, met als enige doelstelling zo de oorlog te helpen voorkomen. Oorlog was voor hen een abstracte dreiging die zij op veilige afstand moesten houden.

Wie de oorlog wel van nabij hadden beleefd, waren de Nederlandse militairen die tussen 1979 en 1985 in Zuid-Libanon hadden gediend, als leden van de VN-vredesmacht UNIFIL. Zij maakten de oorlog mee in een verschijningsvorm die sterk afweek van de oorlog waarop de landmacht zich in Europa voorbereidde. De strijd in Libanon liet zich lastig typeren. Begrippen als burgeroorlog, guerrilla, gods-

diensttwist en terrorismebestrijding dekten alle maar een deel van de complexe werkelijkheid. Minstens zo verwarrend was de positie van de VN-militairen in Libanon. *Peacekeeping* kon men hun taak bezwaarlijk noemen, want er heerste geen vrede – zelfs geen wapenstilstand – en er viel dus niets te handhaven. De vrede afdwingen (*peace enforcing*) was evenmin mogelijk, niet zozeer omdat het mandaat van UNIFIL dit verbod, maar omdat – te beginnen bij de Veiligheidsraad – de politieke wil ontbrak om de strijdende partijen tot de orde te roepen.³ Het was daarom maar goed dat Nederland zonder hooggestemde verwachtingen aan het UNIFIL-avontuur was begonnen, want anders was de frustratie over het uitblijven van enig tastbaar resultaat stellig groot geweest. De landmachtleiding had sowieso nooit enig heil in deze vredesmissie gezien en zij reageerde dan ook opgelucht toen de Nederlandse regering in 1985 een punt achter de deelname aan UNIFIL zette. Met een gevoel van ‘dit nooit meer’ vond de landmacht het niet nodig de VN-ervaring in Libanon aan een evaluatie te onderwerpen.⁴

³ Ben Schoenmaker en Herman Roozenbeek (red.), *Vredesmacht in Libanon. De Nederlandse deelname aan UNIFIL 1979-1985* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2004) 241-248.

⁴ J.A. Konst, 'Lessen van vredesoperaties', *Militaire Spectator* 166 (1997) (2) 54-56.

Wat telde, was dat het leger zich weer volledig aan zijn Koude-Oorlogstaak kon gaan wijden.

Nog één opmerking over oefening Free Lion. Er was namelijk nog iets onwerkelijks aan. Dit grimmig ogende militaire schouwspel werd opgevoerd tegen een achtergrond van snel verbeterende betrekkingen tussen Oost en West. Michail Gorbatsjovs toenaderingspolitiek had in 1988 reeds haar eerste vruchten afgeworpen, waardoor oorlog in Europa verder weg leek dan ooit. Met terugwerkende kracht zou vooral dit beeld van de oefening beklijven: het beeld van het zich teweerstellen tegen een dreiging die meer schijn dan werkelijkheid was. Een gebalde vuist tegen een reus op lemen voeten. Dit beeld is natuurlijk grotendeels een constructie achteraf, met dank aan de opzienbarende reeks politieke omwentelingen die zich in het najaar van 1989 in Oost-Europa voltrok. En voor wie huiverig was aan de val van de Berlijnse Muur onmiddellijk historische waarde toe te kennen: de kettingreactie van gebeurtenissen die erop volgde – de Duitse eenwording, de opheffing van het Warschaupact en de implosie van de Sovjet-Unie – maakte aan alle twijfel een einde. De Koude Oorlog was verleden tijd. Daarmee leek ook de kans op een grootschalig militair conflict in Europa volledig verdampt. Generaals, in binnen- en buitenland, die ernstig waarschuwden dat de geschiedenis leerde dat op een periode van ontspanning onherroepelijk, vroeg of laat, weer een tijd van militaire dreiging zou volgen, werden niet gehoord. Zij waren roependen in de woestijn.⁵

Deze generaals moesten machteloos toezien hoe het einde van de Koude Oorlog diep ingreep in de legers die zij hadden opgebouwd. Omdat het vertrouwde vijandbeeld was verkruid, kwamen in alle NAVO-landen de strijdkrachten in een identiteitscrisis terecht. Zeker voor de Koninklijke Landmacht voelde het alsof de bodem onder haar bestaan was weggeslagen. Voor het leger, en voor de krijgsmacht in het algemeen, brak er een nieuw en onzeker tijdperk aan, waarin zich al snel twee ontwikkelingslijnen aftekenden. De krijgsmacht werd flink verkleind, als direct antwoord op de spectaculair verbeterde veiligheidssituatie in Europa. En

FOTO BEELDBANK NIMH

Een wachtpost van Dutchbatt in Libanon

daarnaast voltrok zich gelijktijdig een proces van herstructurering, met als doel de gehele krijgsmacht geschikt te maken voor het leveren van bijdragen aan vredesoperaties. Deze omvorming was niet voor niets, want Nederlandse militairen zijn vanaf 1990 met de regelmaat van de klok op uitzending gestuurd. Net als de Libanongangers vóór hen maakten zij daarbij kennis met de soms rauwe realiteit van de oorlog. Via hen raakte Nederland actief betrokken bij conflicten ver van het eigen grondgebied. Via hen kwam Nederland weer in aanraking met het verschijnsel oorlog, met het gebruik van geweld en met de consequenties daarvan, waaronder het verlies van mensenlevens. Deze vredesoperaties hebben dan ook een enerverend nieuw hoofdstuk aan de militaire geschiedenis van ons land toegevoegd; een hoofdstuk waaraan ik de komende jaren, conform mijn leeropdracht, aandacht wil besteden, mij daarbij gesterkt wetend door de verwachting dat ook het Nederlands Instituut voor Militaire Historie een zwaartepunt zal blijven leggen bij onderzoek naar het recente operationele optreden van de krijgsmacht.

Vredesoperaties en historisch onderzoek: naar goed militair gebruik wil ik dit onderzoeksveld

⁵ In Nederland vervulde vooral generaal A.K. van der Vlis deze rol. Zie bijvoorbeeld: Jan Schoeman (red.), *Nooit meer vechten? Beschaving, technologie en toepassing van militair geweld* (Den Haag, Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, 1996) 78.

eerst eens grondig verkennen. Een eerste blik op dit terrein toont ons een verbrokkeld landschap van allerlei aparte missies die stuk voor stuk een *casestudy* waard zijn, maar die verder weinig met elkaar van doen lijken te hebben. Bij nadere beschouwing blijkt het onderzoeksveld echter toch meer één geheel te vormen dan op het eerste gezicht lijkt. Alle vredesoperaties, hoe verschillend zij verder ook zijn, hebben namelijk drie belangrijke kenmerken met elkaar gemeen. In de eerste plaats is een vredesoperatie altijd een militaire interventie van buitenaf in een gebied waar een gewapend conflict heerst of dreigt; in de tweede plaats is zij steevast een multinationale onderneming, meestal geleid door een internationale organisatie als de VN, de NAVO of de EU; en in de derde plaats is zij te typeren als een *war of choice*, in de zin dat landen een keuzevrijheid hebben om te besluiten of zij wel of niet deelnemen, en zo ja, hoe zij deelnemen. Uit deze drieledige karakteristiek vloeit een reeks problemen en vragen voort, die op alle vredesoperaties van toepassing zijn en daardoor het onderzoek op dit terrein de nodige samenhang kunnen geven. Een aantal daarvan wil ik nader met u verkennen, waaronder het probleem dat onderzoek naar vredesoperaties, ondanks hun internationale setting, vaak nog sterk nationaal gericht is. Tevens zal ik ingaan op de vraag – de fundamentele vraag – hoe landen met het oog op de keuzevrijheid die zij hebben, besluiten aan welke missies zij wel en niet meedoen en hoe zij daarbij omgaan met de militaire risico's van doden en gedood worden in operaties waaraan zij slechts in beperkte mate gecommiteerd zijn.

Dit risicovraagstuk, dat mijns inziens het centrale dilemma bij vredesoperaties is, hangt nauw samen met de vraag op welke wijze en in welke mate een samenleving bereid is haar krijgsmacht geweld te laten toepassen en te laten incasseren. Alleen al daarom vereist histo-

risch onderzoek naar vredesoperaties een brede aanpak, waarbij men oog moet hebben voor de vraag hoe vanuit de maatschappij het doen en laten van de krijgsmacht is beïnvloed. Dat is een groot thema waarvan ik vandaag slechts enkele contouren kan schetsen. Ik zal dat doen aan de hand van de aan de militaire sociologie ontleende these van de *post-military society*, die betoogt dat in de afgelopen decennia de maatschappelijke positie van de westerse krijgsmachten drastisch is veranderd, met onder meer grote gevolgen voor de sociaal-culturele bandbreedte waarbinnen krijgsmachten kunnen opereren.⁶ Met gevolgen ook voor dat risicovraagstuk. De ontwikkeling in de richting van die *post-military society* – ik licht dit begrip straks nader toe – was al lang voor het einde van de Koude Oorlog in gang gezet, waaruit blijkt dat het jaar 1990 niet in alle opzichten als een cesuur is te beschouwen. Over de breuk heen lopen enkele stevige lijnen die de periode ervóór en erna met elkaar verbinden. Naast verandering was er, met excuus voor de gemeenplaats, wel degelijk ook continuïteit. Vanuit die optiek maak ik een begin met mijn verkenning.

Die continuïteit geldt bijvoorbeeld de financiën. Na de val van de Muur klonk onmiddellijk de roep om de inning van het vredesdividend. Dit was een nieuw begrip voor een oude reflex om in tijden van ontspanning de uitgaven voor leger en vloot – van oudsher de grote 'plunderaars' van de staatskas – terug te schreeven. Bezuinigd op de krijgsmacht, fors bezuinigd, was er in het verleden dan ook wel vaker. Bijvoorbeeld in de jaren twintig van de twintigste eeuw, toen overal in een oorlogsmoe Europa de militaire uitgaven op een laag pitje werden gezet. Bezien vanuit dit historisch perspectief waren de financiële aanslagen van de jaren negentig niet bijzonder zwaar. In absolute zin ondergingen de defensie-uitgaven met enige *ups and downs* zelfs een lichte stijging: van 6,4 miljard euro in 1990 naar 6,8 miljard in 1999.⁷ Overigens een stijging die, dat zij gezegd, achterbleef bij de inflatie. Bovendien liet het defensiebudget, berekend als percentage van het nationaal inkomen, in dit decennium een gestage daling zien, maar die neergaande lijn

6 Deze term is prominent aanwezig in het werk van Martin Shaw. Zie: Martin Shaw, *Post-Military Society. Militarism, Demilitarization and War at the End of the Twentieth Century* (Cambridge, Polity Press, 1991).

7 E.J. de Bakker, E.J. Westerink en R.J.M. Beeres, 'Belastinggeld voor vrede en veiligheid. Een analyse van de Nederlandse defensie-uitgaven van 1990-2007' (Research Paper FMW 08-76; Breda, 2008). Zie: <http://hbo-kennisbank.uvt.nl/>.

was een voortzetting van een trend die al langer, al sinds de jaren vijftig, bezig was zich te voltrekken. Het alsmäär rijker wordende Nederland was al tijdens de Koude Oorlog verhoudingsgewijs steeds minder geld aan zijn defensie gaan besteden.⁸ Vanuit die optiek was 1990 geen breekpunt.

leving – demilitarisering – maar ook door een verburgerlijking van het militaire domein. Westerse krijgsmachten werden steeds meer gedwongen de in de maatschappij heersende wetten, regels en normen over te nemen, bijvoorbeeld op het vlak van de gelijkberechtiging van man en vrouw. Zij slaagden er steeds

slechter in om, met een beroep op hun bijzondere geweldstaak, hun culturele – sterk masculiene – eigenheid te behouden.⁹ Dit proces van verburgerlijking werd bevorderd door het feit dat in het nucleaire tijdperk legers vooral aan afschrikking deden. Want als vechten niet langer de bedoeling was, waarom zouden we de krijgsmacht dan nog als een apart bedrijf behandelen?

Ook in het geval van Nederland kondigde de post-military society zich al tijdens de Koude Oorlog aan. In het proces van verburgerlijking nam ons land zelfs een koppositie in. De lange haren van onze soldaten getuigden ervan.¹⁰

Ook kromp de krijgsmacht vanaf de jaren zestig in personeel en materieel opzicht steeds verder in. Nieuwe wapensystemen waren vaak zo duur dat zij nog maar in beperkte aantallen konden worden aangeschaft. Kwaliteit ging boven kwantiteit. Het einde van de Koude Oorlog heeft de gang naar de post-military society vervolgens flink versneld. De verklaring hiervoor was dat de landsverdediging wegviel als

De vermaatschappelijking van de krijgsmacht hield in dat de gelijkberechtiging tussen man en vrouw zich ook over het militaire domein ging uitstrekken

Deze financiële trend stond niet op zichzelf. Hij was deel van een bredere ontwikkeling die de westerse landen langzaam wegvoerde uit het tijdvak van de totale oorlog naar het tijdvak van de post-military society. Ten grondslag aan deze overgang lag een technologische ontwikkeling die leidde tot een wijze van oorlogvoorbereiding en oorlogvoering die een veel minder groot beslag op staat en samenleving legde dan in het voorbije ‘totale’ tijdperk het geval was geweest. Grote, door industriële massaproductie gevoede dienstplichtlegers transformeerden tot kleine met *high-tech* wapens uitgeruste beroepslegers. Het beheer over het militaire geweldsinstrument kwam te liggen bij specialisten: technici en managers wier vaardigheden niet typisch militair waren. Daardoor kreeg de krijgsmacht steeds meer het kenmerk van een civiel bedrijf. De post-military society kenmerkte zich dan ook niet alleen door een afname van de militaire druk op de samen-

8 De defensie-uitgaven als percentage van het Bruto Nationaal Product bedroegen in 1952 6,2 procent, in 1977 3,4 procent, in 1989 2,95 procent en in 1999 1,92 procent (Bron: CBS Statline).

9 Charles C. Moskos, John Allen Williams en David R. Segal, ‘Armed Forces after the Cold War’ in: Charles C. Moskos, John Allen Williams en David R. Segal red., *The Postmodern Military. Armed Forces after the Cold War* (New York/Oxford, Oxford University Press, 2000) 1-13.

10 Voor het vraagstuk van de snelle (geforceerde) vermaatschappelijking van de Nederlandse krijgsmacht zie: Jan der Meulen en N.P.M. Nuij, ‘Ongelofelijk maar waar. De triomf van de langharige soldaat’ in: Jan Hoffenaar, Jan van der Meulen en Rolf de Winter (red.), *Confrontatie en ontspanning. Maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989* (Den Haag, SDU, 2004) 110-116. Ben Schoenmaker, ‘De beroeps beproefd. De vermaatschappelijking van de krijgsmacht in de jaren zestig en zeventig’ in: *Ibidem*, 117-133.

solide bestaansgrond voor de krijgsmacht. Deze verandering maakt dat we, ondanks de gesignaleerde continuïteit, 1990 toch als een breekpunt – ja, zelfs een uniek breekpunt – in de militaire geschiedenis van ons land moeten beschouwen.¹¹ Sinds de stichting van de Republiek, eind zestiende eeuw, was de bescherming van het grondgebied immers de hoofdtaak van vooral de landstrijdkrachten geweest. Die taak was de *raison d'être* van het leger. Die taak legitimeerde sinds 1814 de dienstplicht, door Thorbecke treffend omschreven als ‘de zwaarste schuld van alle, welke de Staat aan zijn burgers oplegt’.¹² Die taak zorgde ervoor dat in de negentiende eeuw 20 tot 30 procent van de rijksbegroting een militaire bestemming kreeg, onder meer voor de bouw van de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam.¹³ En hoewel die taak sinds 1948 in bondgenootschappelijk verband werd uitgevoerd, waarbij de oude vrees voor een militaire inval geleidelijk door de moderne angst voor een kernoorlog werd overschaduwd, bleef de landsverdediging tot 1990 de hoeksteen van de defensie-inspanning.

Dus niet de verkleining van de krijgsmacht op zich maakte de jaren negentig uniek, maar het feit dat Nederland zijn defensiebeleid niet langer stelde op de klassieke dreiging van militaire agressie tegen het eigen grondgebied.

Zolang de landsverdediging de hoofdtaak van de krijgsmacht was, was de dienstplicht vrijwel onomstreden

Deze omwenteling leverde een scherp contrast op met die andere jaren van krimp, de jaren twintig. Toen werd er bezuinigd door het leger als het ware in een slapende toestand te brengen, in afwachting van een mogelijke heropleving van de oorlogsdreiging. Jaar na jaar leidde een kern van beroepsmilitairen lichten dienstplichtigen op die tezamen een groot mobilisabel bestand vormden dat in tijden van gevaar kon worden geactiveerd. In de jaren negentig gebeurde precies het omgekeerde. De krijgsmacht werd hervormd tot een kleine, parate strijdmacht, zonder nog te beschikken over het als achterhaald beschouwde vermogen zich tot een grote oorlogsomvang op te blazen door tal van reservekrachten uit de samenleving te trekken. Die 6.000 herhalers van oefening Free Lion bijvoorbeeld waren niet langer nodig: samen met vele anderen verdwenen zij uit de kaartenbak.¹⁴ Het sleutelmoment in deze militaire metamorfose was de afschaffing van de dienstplicht, die haar bestaansrecht had verloren, nu het land geen gewapende verdediging meer behoefde.¹⁵ De notie dat in het belang van de natie staat burgerschap een militair element moest hebben, stierf daarmee een stille dood. Daarmee zette Nederland een flinke stap op weg naar de post-military society.

11 Wim Klinkert, *Van Waterloo tot Uruzgan. De militaire identiteit van Nederland* (inaugurele rede Universiteit van Amsterdam, 6 juni 2008) 26.

12 J.R. Thorbecke, *Aanteekening op de Grondwet*, II (nieuwe tweede uitgave; Den Haag, 1906) 254.

13 W. Bevaart, *De Nederlandse defensie (1839-1874)* (Den Haag, Sectie Militaire Geschiedenis, 1993) 604-605. W. Klinkert, *Het Vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914* (Den Haag, Sectie Militaire Geschiedenis, 1992) 479-481.

14 Michiel de Jong en Jan Hoffenaar, *Op herhaling. De Koninklijke Landmacht en haar reservisten 1945-2006* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2006) 134-159.

15 Formeel werd de dienstplicht niet afgeschaft. Het heette dat de opkomstplicht werd opgeschort. In de praktijk kwam het neer op het verdwijnen van de dienstplicht. Dit alles op basis van grondwetsartikel 98 (2): ‘De wet regelt de verplichte militaire dienst en de bevoegdheid tot opschorting van de oproeping in werkelijke dienst’.

De fundering van de krijgsmacht rustte vanaf nu niet langer op de noodzaak van landsverdediging maar op de wens – de politieke ambitie – om Nederland aan vredesoperaties te laten bijdragen. Mogelijkheden voor expeditionair optreden boden zich volop aan. Het einde van de Koude Oorlog had er immers toe geleid dat de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, de aangewezen bewaker van de internationale rechtsorde, van zijn chronische verlamming werd genezen. Dat voedde de hoop dat de VN er nu beter in zou gaan slagen overal in de wereld vrede en veiligheid te vestigen. In zijn beleidsstuk *An Agenda for Peace* uit 1992 sprak secretaris-generaal Boutros-Ghali ietwat dramatisch van een tweede kans voor de VN, een kans die de Volkenbond nooit had gekregen.¹⁶ De VN heeft die kans in zoverre benut dat zij inderdaad actiever en bemoeizuchtiger is geworden. Zo nam de Veiligheidsraad in steeds hoger tempo resoluties aan.¹⁷ Overigens niet altijd met succes. Zo was het spervuur van tientallen resoluties waarmee de raad begin jaren negentig de oorlog in voormalig Joegoslavië bestookte, vooral een proeve van onmacht.¹⁸ Maar hoe ineffectief soms ook, in een wereld waarin de Veiligheidsraad steeds vaker poogde crises en conflicten te beslechten en landen ook buiten de raad om tot militair handelen overgingen, was er voor de Nederlandse krijgsmacht in ieder geval genoeg emplooi. Zij was niet voor niets expeditionair geworden.

Enkele cijfers spreken boekdelen. Tijdens de Koude Oorlog nam Nederland aan tien vredesoperaties deel, inclusief de oorlog in Korea. Inmiddels, 22 jaar later, is dat aantal tot boven de honderd gestegen.¹⁹ Op deze lijst prijken enkele grote – en bekende – missies, zoals UNPROFOR in Kroatië en Bosnië. Daarnaast bevat zij veel kleine uitzendingen, waaronder, om één voorbeeld te noemen, de Nederlandse bijdrage aan de peacekeeping-operatie UNOMOZ in Mozambique met 24 militairen.²⁰ Tevens omvat de lijst een breed assortiment aan vormen van militair optreden: van embargoacties tot bestrijding van piraterij, van ongewapende waarnemersmissies tot *counterinsurgency*-campagnes. De verscheidenheid is zo groot dat de missies moeilijk onder één noemer zijn

te brengen en ik realiseer me dat de term ‘vredesoperatie’ vooral met betrekking tot Afghanistan wat ongelukkig is gekozen. Toch zal ik deze meer dan honderd missies met dit containerbegrip aanduiden, niet alleen om praktische redenen, maar ook omdat ik vooral wil spreken over de drie eerdergenoemde kenmerken die zij met elkaar gemeen hebben.

De eerste twee kenmerken komen er samen op neer dat een vredesoperatie is te omschrijven als een militaire bemoeienis, uitgevoerd door een coalitie van landen, in een conflict buiten hun landsgrenzen. Wanneer we deze definitie op ons laten inwerken, dan mag het opmerkelijk heten dat het historische onderzoek dat op dit terrein in binnen- en buitenland is verricht, doorgaans een sterke nationale gerichtheid heeft. Het heeft vrijwel alleen oog voor de rol die het eigen land in de operatie heeft gespeeld. Wellicht komen de onderzoekers zo tegemoet aan de wens van hun opdrachtgevers of hun lezerspubliek om vooral te worden geïnformeerd over wat hun landgenoten in den vreemde hebben volbracht. De natiestaat is wat dat betreft nog springlevend. Deze aanpak is echter wel gekunsteld, gelet op het bij uitstek internationale karakter van vredesoperaties. Daarom pleit ik ervoor de nauwe focus op de eigen nationale bijdrage te verruilen voor een weidsere blik.

Toegegeven, een vredesoperatie kan grote repercussies hebben voor een land dat hiervoor, vaak met de beste bedoelingen, troepen beschikbaar stelt. Srebrenica is hiervan het

16 ‘An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping’ (Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992), A/47/277 - A/24111, 17 juni 1992. Zie: punt 75.

17 Op 1 januari 1990 stond de teller op 646 resoluties, op 1 januari 2000 op 1.284 resoluties en op 1 januari 2010 op 1.907 resoluties. Zie: www.un.org/en/sc/documents/resolutions.

18 Pieter van Rossem en Patrick Cammaert, ‘Vredesoperaties: praktijk en tekortkomingen’ in: H.J. van der Graaf, D.K. Schut en H.W. Bomert (red.), *Het vredesproces in beweging. Nieuwe uitdagingen voor VN-vredesmacht* (Nijmegen, Studiecentrum voor Vredesvraagstukken KU Nijmegen, 1994) 114.

19 Een explosieve groei, zeker als men bedenkt dat in dit getal de eveneens in frequentie toegenomen militaire hulpverleningsoperaties bij natuurrampen niet zijn opgenomen. Voor een overzicht van de operaties waaraan Nederland een bijdrage heeft geleverd zie: www.defensie.nl/nimh/geschiedenis/internationale_operaties/missieoverzicht/.

20 Christ Klep en Richard van Gils, *Van Korea tot Kabul. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945* (Den Haag, Sdu Uitgevers, 2005) 336-339.

FOTO: BEELDBANK NIMH

Srebrenica: een Nederlandse plaats van herinnering

beste voorbeeld. Het drama dat zich daar in juli 1995 heeft voltrokken is ook Nederlandse geschiedenis geworden. Mede door de Canon van Nederland is Srebrenica in ons collectieve geheugen gegrift, terwijl zij ook als Nederlandse *lieu de mémoire* is verbeeld.²¹ De aan het NIOD verstrekte opdracht de val van de enclave te onderzoeken was ingegeven door de impliciete wens vooral de Nederlandse betrokkenheid daarbij opgehelderd te krijgen, zij het dat de auteurs van het uiteindelijke rapport betoogden dat deze opdracht hen had genoopt vooral ‘geschiedenis van de Balkan’ te schrijven.²² Dat was mijns inziens de spijker op zijn kop. Een vredesoperatie beoogt immers, in een voor de deelnemers vreemd land, een crisis, een conflict of een oorlog te beslechten dan wel beheersbaar te houden. Het onderzoek naar die operatie zal zich dan ook vooral moeten rich-

ten op de vraag welke bedoelde en onbedoelde effecten deze internationale interventie in het land van inzet heeft bewerkstelligd. Met een knipoog naar een modieus militair begrip zou ik deze benadering willen aanduiden als *an effects-based approach to history*. Overigens geen eenvoudige opgave, want zij veronderstelt een gedegen kennis van het land waarop de internationale troepenmacht haar stempel heeft trachten te drukken. En het vermogen om de vredesoperatie vanuit het perspectief van de bevolking van dat land te beschouwen.

Wie vredesoperaties louter door een nationale bril bekijkt, riskeert om nog een reden bijziendheid. In het debat over dit onderwerp duikt dikwijls het stereotiep op van de weinig martiale Nederlandse militair die is uitgerust met eigenschappen die hem zeer geschikt maken voor vredesmissies. Hij zou afkerig zijn van geweld en conflicten door overleg willen oplossen. Defensiedeskundige Rob de Wijk zei het in 2000 in *de Volkskrant* als volgt: ‘Onze krijgsmacht is redelijk zachtaardig. Daarom zijn Nederlandse militairen buitengewoon efficiënt in vredesoperaties.’²³ Toen hij dit zei, had

21 Peter Bootsma, ‘Srebrenica. Dutchbat III en de moord op 7000 moslims’ in: Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam, Bert Bakker, 2005) 472-485.

22 J.C.H. Blom, ‘Het NIOD-rapport onevenwichtig en intellectueel gemakzuchtig? Een kwestie van lezen’, *Internationale Spectator* 56-9 (september 2002) 449.

23 G. van der Wal, ‘Onze krijgsmacht is redelijk zachtaardig’. Rob de Wijk, *Volkskrant Magazine* 36 (6 mei 2000) 15.

deze perceptie door toedoen van Srebrenica inmiddels ook ruw haar keerzijde getoond, door de Nederlandse militair voor te stellen als onheroïsch, zonder wil of durf om te vechten.²⁴ Hoewel deze beelden, in hun positieve en negatieve variant, niet onweersproken zijn gebleven,²⁵ blijft de neiging om de Nederlandse militair en zijn manier van optreden eigenaardige kenmerken toe te dichten, hardnekkig. Zo is er ten aanzien van Irak en Afghanistan veel gesproken en de loftrumpet gestoken over een *Dutch Approach*, die zich in subtiliteit en *cultural awareness* zou onderscheiden van de aanpak van andere landen.²⁶ Ook dit oordeel heeft inmiddels tegenspraak uitgelokt. Vooral de these dat de Dutch Approach geworteld zou zijn in de verlichte wijze waarop Nederland over zijn koloniën zou hebben geheerst, lijkt onhoudbaar.²⁷

Maar daarmee is de vraag nog niet van tafel of Nederlandse militairen vredesoperaties anders of zelfs beter uitvoeren dan hun bondgenoten. Om die vraag goed te kunnen beantwoorden, is het nodig een gefundeerde vergelijking tussen de deelnemende landen te maken en de vredesoperatie meer vanuit haar kenmerk van een meestal bonte ad hoc coalitie te beschouwen. Zo krijgen we beter zicht op het boeiende vraagstuk hoe al die bondgenoten – groot en klein – met elk hun nationale agenda's en bevelslijnen samenwerken en elkaar soms ook tegenwerken. Door de vredesmacht als geheel in ogenschouw te nemen en een gedegen vergelijking tussen de diverse nationale inspanningen te maken, wordt het ook mogelijk met meer zekerheid te bepalen wat er nu werkelijk bijzonder is aan de Nederlandse wijze van optreden. We zullen dan zien of de Dutch Approach, waarover ook president Obama eenmaal lovende woorden sprak,²⁸ deze comparatieve exercitie zal doorstaan. Hoe dan ook krijgen we door zo'n exercitie meer zicht op de vraag in hoeverre landen beleidslijnen, ideeën en gedragingen van elkaar overnemen en daarna eventueel zelf doorontwikkelen. Dit aspect van wederzijdse beïnvloeding – van *transfer* – is tot op heden wegens de nationale verkokering van het onderzoek onderbelicht gebleven, terwijl er toch volop aanwijzingen

FOTO AVDD, G. VAN ES

De Nederlandse vredesmissie in Irak: was de Dutch Approach werkelijk zo bijzonder?

zijn om te veronderstellen dat bijvoorbeeld veel van de in Afghanistan toegepaste concepten en doctrines van Amerikaanse origine zijn.

Het is niet mijn bedoeling alle nationale verschillen weg te poetsen. Daarvoor is het vraagstuk van het toepassen en omgaan met geweld te sterk met ervaringen uit het verleden verweven. Zo houdt de grote voorzichtigheid waarmee de *Bundeswehr* zich na 1990 op het pad van de VN-missies begaf, alsmede de neiging van Duitse politici hun militairen vooral als goedwillende wereldburgers in uniform af te

-
- 24 Liora Sion, 'Too Sweet and Innocent for War? Dutch Peacekeepers and the Use of Violence', *Armed Forces & Society* 32-3 (april 2006) 454-457. 'Te lief voor oorlog', *HP-De Tijd*, 4 augustus 1995.
- 25 Zie bijv.: G. Teitler, 'Fransen, Nederlanders en andere krijgshaftige volken' in: Jan Schoeman (red.), *Nooit meer vechten? Beschaving, technologie en toepassing van militair geweld* (Den Haag, Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, 1996) 17-25. Ben Schoenmaker, 'Alleen in 's lands belang. De inzet van de Nederlandse krijgsmacht door de eeuwen heen' in: Jan Hoffenaar (red.), *Nederland en zijn militaire traditie. Teksten van de militair-historische lezingen tijdens de Derde Nationale Geschiedenisdag. Gehouden op 1 november 2003, te Apeldoorn* (Den Haag, Instituut voor Militaire Geschiedenis, 2003) 6-10. Jan van der Meulen en Joseph Soeters, 'Dutch Courage: The Politics of Acceptable Risks', *Armed Forces & Society* 31-4 (zomer 2005) 537-558.
- 26 René Moelker, 'The "Dutch Approach" and the Expeditionary Formula' in: Flemming Splidsboel Hansen (red.), *The Comprehensive Approach: Challenges and Prospects* (Kopenhagen, Royal Danish Defence College Publishing House, 2009) 101.
- 27 Voor een genuanceerd oordeel over de *Dutch Approach* in Irak zie: Thijs Brocades Zaalberg en Arthur ten Cate, 'A gentle occupation: unravelling the Dutch approach in Iraq', *Small Wars and Insurgencies* 23-1 (2012) 117-143. T.W. Brocades Zaalberg, 'The Use and Abuse of the "Dutch Approach" to Counter-Insurgency' (concept-artikel).
- 28 Mark Magnier, 'Dutch Troops' Method Offers Lesson: In an Afghan Province, They've Long Followed Practices at the Heart of a New U.S. Mantra', *Los Angeles Times*, 13 November 2009.

schilderen, natuurlijk nauw verband met de gruweldaden van het Derde Rijk. Nadat Duitse militairen voor het eerst sinds 1945 in Afghanistan in gevechtsacties verwickeld waren geweest, werd het in ons buurland als schokkend ervaren dat die militairen daarover in de media geestdriftig verslag deden. Hun intense beleving van het *Soldatsein* en hun trots tot een hechte *Kampfgemeinschaft* te behoren, riepen pijnlijke associaties met de *Wehrmacht* op.²⁹ Toch moeten we zelfs het Duitse voorbeeld niet te zeer verbijzonderen. Ook in andere westerse landen is sinds de vestiging van de post-military society het gebruik van geweld door de eigen krijgsmacht met veel restricties en reserves omkleed. Ook daar voelde men de aandrang de

van een door generaal Ratko Mladic geïmponeerde overste Thom Karremans de wereld overgingen, verscheen in het blad *Foreign Affairs* een artikel van de militaire denker Edward Luttwak, getiteld 'Toward Post-Heroic Warfare'. Het stuk ging niet over Srebrenica, hoe toepasselijk wellicht ook, maar reageerde op de gebeurtenissen in Somalië in oktober 1993. Nadat achttien Amerikaanse soldaten die een VN-operatie ondersteunden, in Mogadishu waren gedood en nadat op televisie te zien was geweest hoe hun lichamen werden toegetakeld, kondigde de regering in Washington aan haar troepen uit Somalië te zullen terugtrekken, hoewel de humanitaire nood er nog allerminst was gelenigd. Geen fraai, maar wel een begrijpelijk besluit, aldus Luttwak, want er stonden in dat Afrikaanse land geen Amerikaanse belangen op het spel.³¹ Deze uitspraak geldt in beginsel voor alle vredesoperaties, omdat zij wars of choice zijn. Zij worden landen niet opgedrongen. Die hebben de keuze te besluiten of ze wel of niet deelnemen. En zo ja, om dan vervolgens te beslissen in welke mate en hoe lang ze willen meedoen.³² Dit laat onverlet dat landen flink onder diplomatieke druk kunnen worden gezet, bijvoorbeeld door de VN of de VS, om hun steentje bij te dragen of te blijven bijdragen. Zo zorgde pressie vanuit New York en Washington er in de jaren tachtig voor dat Nederland langer bij UNIFIL betrokken bleef dan het eigenlijk wilde.³³

Waarom heeft Nederland al meer dan honderdmaal ja gezegd tegen deelname aan een vredesmissie?

militair liever niet meer als een echte soldaat – een krijger – te zien.³⁰ Bovendien houdt de terughoudendheid ten aanzien van geweld nauw verband met het derde kenmerk van vredesoperaties, namelijk dat zij wars of choice zijn. Een voorbeeld: in 1995, vlak voordat de beelden

Deze keuzevrijheid, het ontbreken van een echt harde noodzaak, roept de vraag op waarom landen überhaupt aan vredesoperaties meedoen. Deelname is immers niet vrijblijvend, gelet op de risico's en de kosten. Waarom heeft Nederland al meer dan honderdmaal ja gezegd tegen een missie? Waarom liet het andere operaties juist aan zich voorbijgaan? De besluitvorming over vredesmissies is een veelbesproken onderwerp, mede omdat de Tweede Kamer er vanaf het prille begin naar heeft gestreefd meer inzicht in en invloed op dit proces te verwerven. We hebben er begrippen als Toetsingskader en Artikel 100-brief aan te danken. Hoewel het vooral staatsrechtjuristen spijt dat het parlement verzuimd heeft een formeel toestemmingsrecht op te eisen,³⁴ is de betrokkenheid

29 Tomas Kucera, 'Can "Citizen in Uniform" Survive? German Civil-Military Culture Responding to War', *German Politics* 21-1 (maart 2012) 59-67; Bernhard Chiari, 'Krieg als Reise. Neueste Militärgeschichte seit 1990 am Beispiel des militärischen und sicherheitspolitischen Wandels in Deutschland' in: Bernhard Chiari (red.), *Auftrag Auslandsinsatz. Neueste Militärgeschichte an der Schnittstelle von Geschichtswissenschaft, Politik, Öffentlichkeit und Streitkräften* (Freiburg i.Br./Berlijn/Wenen, Rombach Verlag, 2012) 13-15.

30 A.J. Bacevich, 'Military Culture and Effectiveness', *Society* 31-1 (1993) 43-47.

31 Edward N. Luttwak, 'Toward Post-Heroic Warfare', *Foreign Affairs* 74-3 (mei/juni 1995) 109-122.

32 Ook wanneer verdragsverplichtingen de grondslag van deelname vormen, zoals in het geval van operatie *Enduring Freedom*, is deze keuzevrijheid nauwelijks minder.

33 Ben Schoenmaker, 'The Debate on the Netherlands Contribution to UNIFIL, 1979-1985', *International Peacekeeping* 12-4 (winter 2005) 586-598.

34 Zie bijv.: Leonard F.M. Besselink, 'Van constitutionele beslissingsmacht tot vermeende politieke zeggenschap: parlementaire betrokkenheid bij de deelname van de Nederlandse krijgsmacht aan internationale militaire operaties' in: A. de Becker e.a. (red.), *De grondwet en het inzetten van strijdkrachten* (Antwerpen/Apeldoorn, Maklu, 2005) 137-169. Van gelijke strekking is: Anamarija Kristic, *De Staten-Generaal en de inzet van de Nederlandse Krijgsmacht. Een onderzoek naar de parlementaire betrokkenheid bij de besluitvorming over deelname aan internationale operaties* (Deventer, Kluwer, 2012). Voor een tegengesteld zie: 'Inzet van de krijgsmacht. Wisselwerking tussen nationale en internationale besluitvorming' (Rapport Adviesraad Internationale Vraagstukken, No. 56, Mei 2007) www.aiv-advies.nl/.

van de Kamer bij de besluitvorming over de buitenlandse inzet van de krijgsmacht flink toegevoegd. Geen regering zal er over peinen eenheden uit te zenden zonder zich van de steun van een parlementaire meerderheid te verzekeren. Omdat een vredesoperatie een *war of choice* is, is het altijd mogelijk om in nauw overleg met de Kamer de bijdrage aan de missie zo te modelleren dat die gewenste meerderheid kan worden gerealiseerd. Met als gevolg dat aard en omvang van de bijdrage niet zozeer worden bepaald door wat de operatie vereist, maar door wat binnenlands-politiek haalbaar is, zoals in het geval van de politietrainingsmissie in Kunduz. Een dergelijke gang van zaken is niet typisch Nederlands. Internationale vredesmachtsoperaties zijn losse coalities van landen die hun bijdragen moeten vormgeven binnen de door de nationale politiek geslagen piketpalen. Zo gaat dat bij *war of choice*.

Blijft de vraag waarom Nederland aan vredesoperaties deelneemt, welk beleid en welke motieven eraan ten grondslag liggen. Een zeker activisme, een bereidheid om relatief veel hooi op de vork te nemen, is ons land bij vlogen niet vreemd geweest. Het is gangbaar hier moreel plichtsbesef achter te vermoeden. Nederland heeft immers toch niet voor niets de opdracht tot bevordering van de internationale rechtsorde in zijn Grondwet vastgelegd.³⁵ En was het niet mede de gidslandgezindheid van ministers als Hans van den Broek die ons land begin jaren negentig in de fuik van Srebrenica dreef?³⁶ Maar Srebrenica is slechts één – wellicht uitzonderlijk – voorbeeld. Hiertegenover staat de casus van UNIFIL, waarbij het kabinet zich vooral liet leiden door de overweging dat meedoen een goede manier was om internationaal – bij de VN en de VS – goodwill en invloed te verwerven, met als hoofdprijs een tijdelijke zetel in de Veiligheidsraad. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen welke beweegredenen na 1990 het beleid ten aanzien van vredesoperaties hebben bepaald. Wat we er al van weten, wijst erop dat de profileringsdrang van Buitenlandse Zaken en de overlevingsdrang van de krijgsmacht in ieder geval belangrijke drijfveren zijn geweest, evenals de wens om loyaal te zijn aan de Verenigde Staten. Ook lijkt mij inmiddels

duidelijk dat het grondwetsartikel waarin Nederland zich verplicht de internationale rechtsorde te dienen, in de besluitvorming geen rol van betekenis heeft gespeeld. De regering heeft er nooit een obstakel in gezien om nee te zeggen tegen missies of de deelname daaraan voortijdig af te breken.³⁷ Als het om vredesoperaties gaat, laat Nederland zich geen verplichtingen opleggen, zelfs niet door zijn eigen Grondwet. Zo gaat dat bij *war of choice*.

Bij iedere vredesmacht hebben de gevoeligste punten in het mandaat altijd betrekking op het gebruik van geweld

Vredesoperaties typeren als *war of choice* lijkt wellicht ongepast wegens het beladen woord *war*.³⁸ Toch is dit woord in zoverre van toepassing dat ook vredesoperaties een al dan niet intensieve confrontatie met geweld of de mogelijkheid van geweld met zich meebrengen. Zij zijn alle inherent gevaarlijk. In dit opzicht bestond er tussen bijvoorbeeld de missie op Cyprus en die in Uruzgan slechts een gradueel verschil. Het is niet voor niets dat bij iedere vredesmacht de gevoeligste punten in het mandaat betrekking hebben op de vraag onder welke omstandigheden en in welke mate geweld mag worden aangewend.³⁹ Vredesoperaties kunnen gaan over bemiddeling, wederopbouw en hulp-

35 Grondwet van Nederland, artikel 90: 'De regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde'. Verder kent alleen de Grondwet van Suriname een soortgelijk artikel (art. 7.1). Dit is aan de Nederlandse Grondwet ontleend.

36 Bob de Graaff, 'Hoe *Dutchbat* in Srebrenica terecht kwam. Of: de morele keuze voor een illusie van veiligheid' in: Joke de Vries en Paul Bordewijk (red.), *Rijdende treinen en gepasseerde stations. Over Srebrenica, de kredietcrisis en andere beleidsfiasco's* (Amsterdam, 2009) 79-109.

37 S. Rozemond, 'De rechtsorde als voorwendsel' in: D.A. Leuridijk e.a. (red.), *Nederland op vredesexpeditie* (Den Haag, Clingendael, 1996) 30-37. L.F.M. Besselink, 'The constitutional duty to promote the development of the international legal order; the significance and meaning of Article 90 of the Netherlands constitution' in: N.M. Blokker en N.J. Schrijver (red.), *Netherlands Yearbook of International Law* 34 (Den Haag, Asser Press, 2003) 89-138.

38 Voor het typeren van een vredesoperatie als *war of choice* zie: Warren Chin, 'The Transformation of War in Europe 1945-2000' in: Jeremy Black (red.), *European Warfare 1815-2000. Problems in Focus* (Basingstoke/New York, Palgrave MacMillan, 2002) 199. Timothy Edmunds, 'British civil-military relations and the problem of risk', *International Affairs* 88-2 (2012) 267.

39 Voor het vraagstuk van de toepassing van geweld bij vredesoperaties zie: Trevor Findlay, *The Use of Force in UN Peace Operations* (Oxford, Oxford University Press, 2002).

verlening, maar zij gaan altijd over oorlog. Door bewust de term *wars of choice* te hantieren, krijgen we bovendien het kernprobleem van vredesoperaties scherp voor ogen. Er staan bij dergelijke operaties wellicht belangen, maar nooit *vitale* belangen op het spel. Daardoor is het *commitment* begrensd, wat inhoudt dat de bereidheid om risico's te nemen beperkt is. De aandacht voor het gevaar dat de uitgezonden troepen lopen, is groot. Laten we niet vergeten

De wijze waarop militairen hun taken in een vredesoperatie uitvoeren wordt sterk door het risicovraagstuk bepaald

dat in de dagen voorafgaand aan de val van Srebrenica, toen de spanning in en om de enclave opliep, de bezorgdheid in Nederland vooral uitging naar de veiligheid van de Dutchbat-militairen. Edward Luttwak vond dat logisch. Zolang het Westen niet rechtstreeks werd bedreigd, kon het zich, schreef hij, alleen post-heroïsche strijdmethoden veroorloven, gekenmerkt door geduld, terughoudendheid en voorzichtigheid. Te grote ambities om leed en onrecht te bestrijden waren daarom gevaarlijk. Volgens Luttwak diende het Westen een voorbeeld te nemen aan het Romeinse leger, dat zeer bedreven zou zijn geweest in een behoedzame en systematische wijze van oorlogvoeren, sterk gericht op het beperkt houden van de eigen verliezen.⁴⁰

Deze aanbeveling sorteerde geen effect. Niet de Oudheid, maar de technologie leek de beste oplossing voor het vraagstuk van risicodemping. In de jaren tachtig had zich een revolutie in met name de informatietechnologie aangekondigd, die de potentie had het gezicht van

de oorlog ingrijpend te veranderen. De logge strijdkrachten, die vooral veel brute vuurkracht konden genereren, gingen plaatsmaken voor kleine, flexibele krijgsmachten die met grote precisie, goed getimed, zeer gedoseerd maar uiterst effectief, geweld konden aanwenden. Deze technologische ontwikkeling, die als gezegd mede vormgaf aan de post-military society, stond bekend onder namen als *revolution in military affairs* en *third wave warfare*.⁴¹ Een groot voordeel van deze nieuwe vorm van oorlogvoeren, waarin een glansrol voor het luchtwapen leek weggelegd, was dat steeds kleinere aantallen militairen steeds minder risico zouden lopen. Bovendien zou de komst van precisiewapens het mogelijk maken ook de hoeveelheid burgerslachtoffers sterk terug te brengen. En dat was van groot belang bij het voeren van *wars of choice*, omdat westerse krijgsmachten zich daarbij slechts in beperkte mate konden permitteren onschuldige burgers te doden of te verwonden.⁴²

Voor de Golfoorlog van 1991 en de luchtcampagne tegen Joegoslavië, acht jaar later, leken het gelijk van de profeten van de risicovrije oorlog te bewijzen. In de strijd om Kosovo viel aan NAVO-zijde zelfs geen enkel slachtoffer. Dit resultaat maakte indruk, omdat het mogelijk leek geworden, aldus de Canadese publicist Michael Ignatieff, straffeloos oorlog te voeren, zonder verlies van eigen mensenlevens. Hij vond het ironisch dat het Westen bereid was voor een goede zaak of vermeend goede zaak geweld te gebruiken en mensen te doden, zonder dat het daarbij zelf nog gevaar liep. Het Westen ondervond de oorlog niet langer aan den lijve: het voerde een virtuele oorlog. Tegelijkertijd beseftte Ignatieff dat '*our choice to wage 'clean' war may result in wars of exceptional dirtiness*'.⁴³ Hij onderschreef het vermoeden van sceptici dat op dit moderne machtsvertoon waarschijnlijk een asymmetrisch antwoord zou komen. Een voorspelling die enkele jaren later bewaarheid werd toen de Amerikanen en hun bondgenoten in zowel Irak als Afghanistan werden geconfronteerd met verzetsbewegingen waartegen zij hun technisch overwicht slecht te gelde konden maken. De notie van de slachtofferloze oorlog verdween even snel als zij

40 Luttwak, 'Toward Post-Heroic Warfare', 116-120.

41 Tim Benbow, *The Magic Bullet. Understanding the Revolution in Military Affairs* (Londen, Brassey's, 2004). Alvin Toffler en Heidi Toffler, *War and Anti-War. Survival at the Dawn of 21st Century* (Boston/New York/Toronto/Londen, Warner Books, 1993) 64-80.

42 Martin Shaw, *The New Western Way of War. Risk-Transfer-War and its Crisis in Iraq* (Cambridge, Polity Press, 2005) 84-87.

43 Michael Ignatieff, *Virtual War. Kosovo and Beyond* (New York, 2000) 200. Voor een gelijksoortig betoog zie: Jean Baudrillard, *La guerre du Golfe n'a pas eu lieu* (Parijs, Galilée, 1991).

gekomen was, maar dat nam niet weg dat risicodemping een belangrijk kenmerk van het westerse militaire optreden bleef, om niet te zeggen het overheersende kenmerk, zoals de Britse socioloog Martin Shaw betoogt in zijn boek *The New Western Way of War*.

Mijn korte verkenning van het onderzoeksveld heeft ons gebracht bij het risicovraagstuk. Risico als een sleutelwoord in het denken over veiligheid na 1990.⁴⁴ Het lijkt me een juiste typering die een belangrijke verklaringfactor kan zijn in de geschiedschrijving over vredesoperaties. Met name vanwege die eerdergenoemde keuzevrijheid wegen bij deze vorm van militair optreden, vanaf het prille begin van de besluitvorming tot aan het einde van de missie, de risico's uitermate zwaar. Zij spaken de politici die erover beslisten, de journalisten die erover schreven, de militairen en hun naasten steeds door het hoofd. De storende vraag: 'Is dit het allemaal wel waard?' ligt voortdurend op de loer. En na afloop, wanneer de militairen weer thuis zijn, staan in de herinnering aan de missie de slachtoffers centraal, inclusief zij die getraumatiseerd zijn teruggekeerd, en niet zozeer het bereikte resultaat. Regeringen realiseren zich dat aan het uitzenden van militairen een groot politiek afbreukrisico kleeft, juist in verband met de altijd aanwezige kans op doden en gewonden, niet alleen onder de eigen troepen, maar ook onder de bevolking in het operatiegebied.⁴⁵ Als het om burgerslachtoffers gaat, is het zeer de moeite waard de beladen theorie van *risk transfer* van Martin Shaw aan de feiten te toetsen. Risk transfer houdt in dat westerse krijgsmachten opzettelijk risico's op de burgerbevolking afwentelen om zo het gevaar voor de eigen militairen te verminderen. Bewust van grote hoogte bombarderen zou een voorbeeld van risk transfer zijn.⁴⁶

Ondanks alle pogingen de risico's te dempen – om ze aanvaardbaar te maken – zijn vredesoperaties gevaarlijk. Juist daarom worden zij aan militairen opgedragen. De essentie van hun professie is het toepassen en incasseren van geweld. De wijze waarop militairen, in een setting van een war of choice, hun taken uit-

FOTO: AVDD, S. HILCKMANN

Risico's in den vreemde. Nederlandse militairen voeren een voetpatrouille uit vanuit Deh Rawod, Afghanistan (mei 2007)

voeren, wordt dan ook sterk door het risicovraagstuk bepaald. Hoeveel risico mocht de commandant van een uitgezonden eenheid van de politieke leiding eigenlijk nemen? Tot hoeveel risico was hij zelf bereid om zijn opdracht uit te voeren? Of beschouwde hij het wellicht als zijn eerste verantwoordelijkheid alle mensen onder zijn bevel veilig door de uitzending te loodsen? Het is mijns inziens geen toeval dat er na afloop van de missie in Uruzgan onder infanterieofficieren een discussie oplaaide waarbij het om dit soort vragen ging. Het heeft ons daar, zo klonk het zelfkritisch, aan een 'offensieve mindset' ontbroken.⁴⁷ Maar er was ook een tegengeluid hoorbaar dat zei dat het optreden in Uruzgan juist te veel vijandgericht was geweest, te zeer gefixeerd op vechten. Hoe dit ook zij, duidelijk is wel dat risico's niet alleen afschrikken maar ook aantrekken. Uit

44 Ook in een ander opzicht wordt de term 'risico' gebruikt om de na afloop van de Koude Oorlog ontstane veiligheidssituatie te typeren. Het Westen werd na 1990 niet langer met rechtstreekse dreigingen geconfronteerd maar alleen nog met risico's, waaronder die van internationaal terrorisme, grensoverschrijdende criminaliteit, onbeheersbare migratiestromen, cyberaanvallen en de gevolgen van klimaatverandering. Zie: Christopher Coker, *War in an Age of Risk* (Cambridge, Polity Press, 2009).

45 Shaw, *The New Western Way of War*, 74.

46 *Ibidem*, 86, 94. Zie ook: William M. Arkin, 'Operation Allied Force: "The Most Precise Application of Air Power in History"' in: Andrew J. Bacevich en Eliot A. Cohen red., *War over Kosovo. Politics and Strategy in a Global Age* (New York, Columbia University Press, 2001) 14.

47 O.P. van Wiggen, 'Borgen van gevechtservaring. Het Tactisch Infanterie Platform', *Infanterie. Officieel orgaan van de Vereniging van Infanterie Officieren* 16-1 (maart 2011) 28-31. '3 reacties "Kernwaarden"', *Ibidem* 16-2 (juni 2011) 13-17.

veel getuigenissen van militairen die in Afghanistan dienden – let wel, merendeels jongemannen van rond de twintig jaar – sprak een grote fascinatie met het gewapende gevecht. Voor hen draaide hun uitzending om de wens zichzelf – hun mannelijkheid – te bewijzen in een situatie van groot gevaar. Ze wilden de spanning en sensatie van het vuurcontact ondergaan en het respect van hun kameraden verwerven. Voor hen draaide het zijn van militair om vechten.⁴⁸

Het bestuderen van vredesoperaties door de lens van het risicovraagstuk, leidt dat niet tot blindstaren op slechts één aspect? Integendeel, het vereist juist een brede blik. Juist die risico's – de kans op doden en gewonden – maken een vredesoperatie tot een vraagstuk dat politiek en samenleving diep kan raken. Vredesoperaties mogen dan in een ver land plaatsvinden, zij worden sterk getekend door de in het thuisland levende opvattingen over hoe de krijgsmacht moet optreden. Ik schetste u eerder de contouren van de post-military society, niet als een keurslijf om de historische werkelijkheid in te persen maar als een leidraad om gericht vragen te kunnen stellen over de relatie tussen krijgsmacht en samenleving. Dat die krijgsmacht de afgelopen decennia sterk is verburgerlijkt en dat de traditionele militaire cultuur daarbij in de verdrukking is geraakt, lijkt geen twijfel. De toelating van vrouwen tot het militaire beroep – dat laatste bastion van mannelijkheid – is daarvan een controversieel aspect geweest. Dit proces van verburgerlijking lijkt de militair niet te hebben gehinderd in zijn of haar hoedanigheid van bijvoorbeeld *peacekeeper* of hulpverlener. Maar wat heeft het betekend voor de uitoefening van de geweldstaak, de kern van het militaire beroep? Moet een leger, wil het tot

vechten in staat zijn, in mentaal opzicht niet wezenlijk anders geaard zijn dan de rest van de maatschappij?⁴⁹ We zullen node moeten onderzoeken hoe het op dit vlak de Nederlandse krijgsmacht is vergaan. Is de *warrior culture* er inderdaad goeddeels verdwenen of is zij toch, zeker in geledingen als het Korps Mariniers en het Korps Commandotroepen, meer resistent tegen het virus van de verburgerlijking gebleken dan de these van de post-military society doet vermoeden? De herhaalde oproep van de commando's aan de politiek 'Laat ons vechten!' lijkt die these inderdaad te ontcrachten, maar de lange tijd zeer terughoudende reactie van de politiek op deze hartenkreet lijkt haar weer te bevestigen. Vechten brengt nu eenmaal, naast morele dilemma's, grote risico's met zich mee.⁵⁰

Ik kom tot een afronding. In 1988 namen duizenden Nederlandse militairen deel aan oefening Free Lion, om daarmee een bijdrage te leveren aan het voorkomen van oorlog. Een oorlog die, mocht hij onverhoopt toch uitbreken, naar verwachting alles verwoestend zou zijn. Gelukkig behield deze oorlog, voor burger en militair, het karakter van een abstracte dreiging, van een angstvisioen hooguit. Na 1990 gingen kleinere groepen militairen geregeld op uitzending naar gebieden waar geweld aan de orde van de dag was of op zijn minst op de loer lag. Oorlog werd weer een realiteit. Die militairen deden tijdens hun uitzending unieke ervaringen op: het verschil met het veilige Nederland was levensgroot. Door de deelname aan vredesoperaties – door wat de militairen beleefden, door de daden die zij verrichtten en door het geweld dat zij toepasten – keerde de oorlog als concrete werkelijkheid terug naar Nederland. Vredesoperaties brachten ons veel politiek debat, tal van discussies in de pers, moeizame morele afwegingen, een periode van nationale zelfreflectie na Srebrenica, verdriet over slachtoffers, bewondering voor dapper gedrag, een gestaag groeiende veteranenpopulatie en een vruchtbaar arbeidsterrein voor militair-historisch onderzoek. ■

48 Voor een impressie van de (gevechts)ervaringen in Uruzgan zie onder meer: Niels Roelen, *Soldaat in Uruzgan* (Amsterdam, Carrera, 2009) en J.M.H. Groen, *Task Force Uruzgan (2006-2010) 'Getuigenissen van een missie'* (Ede, 2012).

49 Voor een goed inzicht in deze problematiek zie: Bernard Boëne, 'How "unique" should the military be? A review of representative literature and outline of a synthetic formulation', *Archives Européennes de Sociologie* 31 (1990) 3-59. De vraag hoe 'anders' de krijgsmacht moet zijn staat ook centraal in: Ben Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2009).

50 Arthur ten Cate en Martijn van der Vorm, *Callsign Nassau. Het moderne Korps Commando Troepen* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2012) 128-165.

De toekomst van sourcing bij Defensie

Een beschouwing van de voor- en nadelen

Vorig jaar kondigde de toenmalige minister van Defensie aan dat er van uitbesteding en samenwerking met het bedrijfsleven werk zal worden gemaakt. Volgens hem zou hierdoor geld worden bespaard en zal de inzetbaarheid van de krijgsmacht beter worden. Dit artikel neemt deze beweringen onder de loep. Hoe gaan andere Europese landen met uitbesteding om? Welke onderdelen kan een krijgsmacht beter zelf voortbrengen? En hoe verhouden de kosten zich tot de risico's? Er wordt beargumenteerd dat de veranderingen niet op korte termijn veel geld opleveren. Toch heeft meer marktbeoefening op Defensiegebied waarde, want het vergroot de financiële flexibiliteit en kan daarom goed zijn voor de inzetbaarheid.

Dr. E. J. de Bakker*

Motieven voor sourcing

De keuze tussen zelf doen, samenwerken of uitbesteden wordt bij het ministerie van Defensie 'sourcing' genoemd.¹ Het beleid van dit ministerie is om andere partijen te betrekken bij zelf verrichte dienstverlening 'als daarmee de prestaties verbeteren of de kosten dalen'.² Beide redenen zijn sinds 2011 aangevoerd om bestuurlijke IV/ICT, defensie catering, vastgoed, instandhouding van wielvoertuigen, sloopstypen en helikopters aan het keuzeproces van sourcing te onderwerpen.³ In 2011 werden de lagere kosten als het belangrijkste motief voor de genoemde initiatieven aangemerkt. Uitbesteden van werk, waarbij een

derde partij de dienstverlening van Defensie overneemt en samenwerking met marktpartijen, waarbij Defensie op enigerlei wijze een belang houdt bij de voortbrenging van de dienstverlening, zouden de kosten verlagen. In het licht van de grote financiële taakstelling waarvoor de minister van Defensie zich gesteld wist, wilde hij die mogelijkheden onderzoeken. Hoeveel er kon worden bespaard, kon hij destijds niet zeggen.⁴

In 2012 veranderde de redenering. Besparingen werden pas op langere termijn voorzien, omdat deze in eerste aanleg teniet zouden worden gedaan door de kosten van een sociaal plan voor het betrokken personeel. Als belangrijkste motief om onderdelen van Defensie te sourcen werd toen gegeven dat uitbesteding en samenwerking met marktpartijen de krijgsmacht beter inzetbaar en innovatief maakt.⁵

Voor- en nadelen

Het is belangrijk om zicht te krijgen op de voordelen van sourcing. Hun importantie moet

* De auteur is marineofficier b.d. Hij was van 2006-2010 werkzaam bij de Faculteit Militaire Wetenschappen in Breda. Dit artikel is een bewerking van een bijdrage die is geschreven in juni voor een bijeenkomst van de Gezamenlijke Officieren Vereniging. Hij dankt Mohamed Rkhaoui voor diens opmerkingen bij een eerdere versie van het artikel.

1 Ministerie van Defensie, *Aanwijzing Secretaris Generaal 938* (2008).

2 Idem.

3 Minister van Defensie, *Brief inzake Defensie na de kredietcrisis* (8 april 2011).

4 Minister van Defensie, *Brief inzake antwoorden op vragen 8* (19 mei 2011).

5 Minister van Defensie, *Brief inzake 'Sourcing bij Defensie'* (27 april 2012).

immers opwegen tegen de nadelen, waaronder de onrust die meer markt bemoeienis veroorzaakt bij het betrokken personeel.⁶ Het sourcing-programma wordt bovendien aangekondigd in een tijd dat er fors moet worden bezuinigd bij Defensie, waardoor er volgens de voormalige minister meer dan 10.000 functies zullen vervallen, hetgeen al veel stof in de organisatie doet opwaaien.

In die omstandigheid moeten de baten van sourcing zo overtuigend zijn dat die de extra personele onzekerheid die dit met zich meebrengt, rechtvaardigen.

Opzet artikel

Dit artikel onderzoekt vanuit een financieel-economische invalshoek de waarde van sourcing voor Defensie. Allereerst komt het concept van sourcing aan de orde, waarbij gebruikt wordt gemaakt van enkele theoretische inzichten.

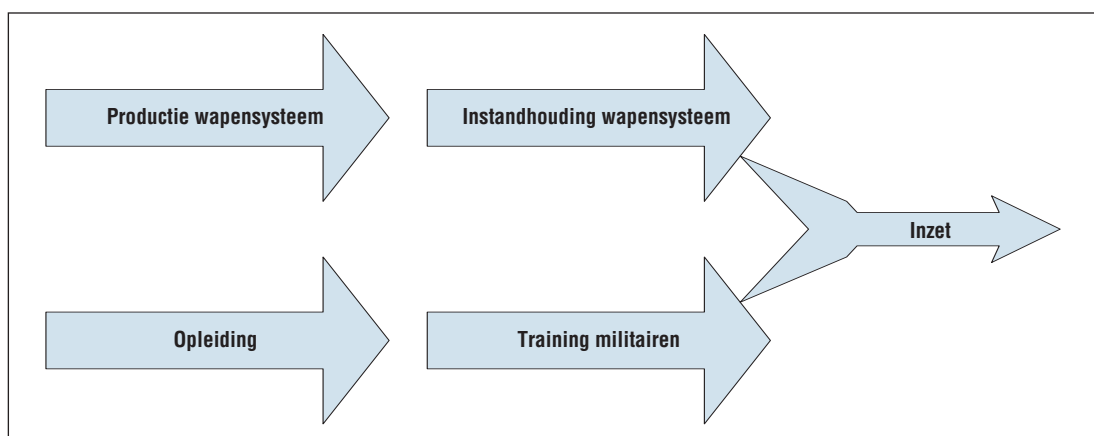
Sourcing nader beschouwd

Defensie ontleent haar bestaansrecht aan het gereed maken van militaire eenheden voor operaties en de daadwerkelijke inzet daarvan. Goederen en diensten, die uiteindelijk inzetbaarheid leveren, kan men zich schematisch voorstellen als ketens van processen.

Voorbeeld

Stel, omwille van de eenvoud, dat inzetbaarheid alleen wapens en militairen vergt. Dan bestaat één keten uit vervaardiging van wapens en instandhouding van wapens, en de andere uit opleiding en training van militairen. Beide ketens komen samen bij oefenen, gereedmaken en inzet (zie figuur 1).

Delen van een keten bestaan op hun beurt weer uit afzonderlijke processen. Bijvoorbeeld: de instandhouding van wapensystemen bestaat uit

Figuur 1 De productieketen (figuren ontleend aan S.M.M. Joosten, Praktijkboek voor procesarchitecten, Van Gorcum (2008) 28).

Vervolgens worden de beweegredenen die de minister heeft aangevoerd om sourcing nu voortvarend aan te pakken, onderzocht en gewogen.

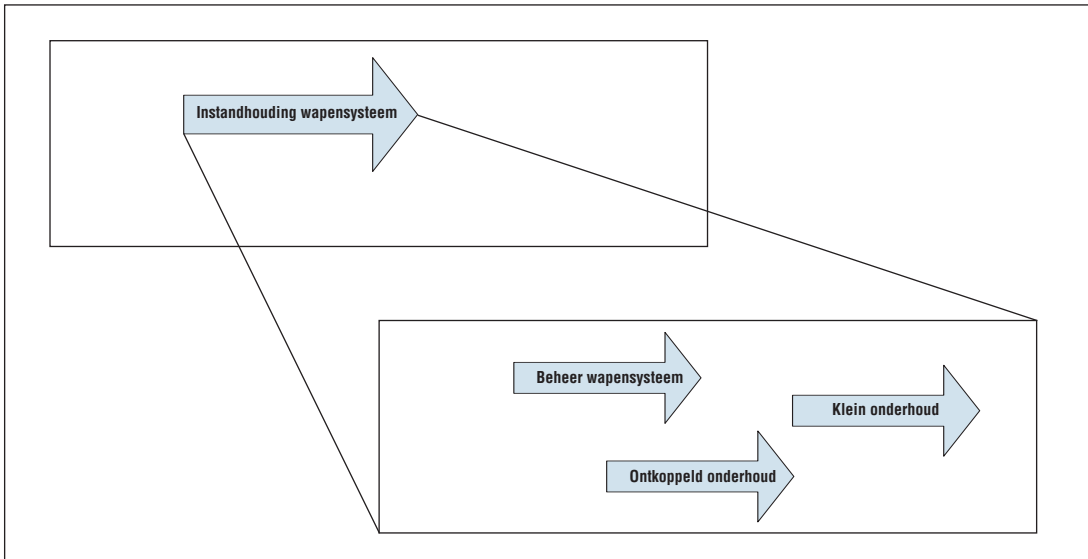
Tot slot wordt uitgelegd dat vergroting van de financiële flexibiliteit eigenlijk een veel krachtiger reden is voor sourcing dan de argumenten van de minister.

revisie (in de terminologie van de landmacht aangeduid als 'ontkoppeld onderhoud'), klein onderhoud en beheer (zie figuur 2).

Keuze

Welke onderdelen van een keten, of van processen binnen een keten, een krijgsmacht zelf voortbrengt is een keuze die in de loop der tijd kan veranderen. Zo laat Defensie de productie van wapens en munitie nu over aan anderen, maar vroeger werden handvuurwapens en munitie geproduceerd in staatsbedrijven.

6 F.J.M. Bosman, *Outsourcing: who is threatened?* Real Life Publishing, Baarn (2011).

Figuur 2 Instandhoudingsprocessen

Destijds was de gedachte gemeengoed dat de landmacht zelfvoorzienend moest zijn.

De wapenfabriek is in de vorige eeuw gesloten. Pas in het begin deze eeuw is de bemoeienis met de munitieproductie beëindigd.⁷ De deels monumentale infrastructuur in Hembrug langs het Noordzeekanaal is een stille getuige van dit militaire ondernemerschap in Nederland.

Verskillende opvattingen over sourcing

Niet alleen in de tijd gezien maar ook in vergelijking met andere krijgsmachten verschillen de meningen over wat een krijgsmacht zelf moet doen. Enkele voorbeelden:

- De Nederlandse krijgsmacht schaft zelf militaire kledij aan, houdt die in voorraad en verzorgt de distributie. In Duitsland verricht een onderneming deze taken. De Duitse krijgsmacht heeft in die onderneming een minderheidsbelang. Andere overheidsinstanties, zoals de politie en het gevangeniswezen, maken ook gebruik van deze faciliteit.⁸
- Revisie van Engelse oorlogsschepen geschiedt door geprivatiseerde werven.⁹ De Nederlandse marine doet dit zelf.

- De motoren van Belgische gevechtsvliegtuigen worden in België gereviseerd door de constructeur van die motoren. In Nederland doet de luchtmacht dit zelf. Wel wordt getracht om met hulp van een onderneming de schaal van het onderhoud te vergroten door werk voor anderen te verrichten.¹⁰
- Catering voor de Engelse en Amerikaanse krijgsmacht is voor een groot deel in handen van ondernemingen.¹¹ In Nederland doet Defensie dit zelf.
- Een groot deel van de informatietechnologie in de Duitse krijgsmacht wordt verzorgd door een onderneming.¹² In Nederland gaat Defensie dit nu ook uitbesteden.
- Franse oorlogsschepen worden gebouwd door een scheepswerf waarvan de Franse staat de meerderheid van de aandelen heeft. De Nederlandse marine betreft de schepen van de

7 Staatsecretaris van Defensie, *Brief verkoop staatsbelang in Eurometaal*, TK 27118 nr. 2 (2005).

8 Zie www.lhbw.de.

9 Zie www.babcock.co.uk.

10 Minister van Defensie, *Brief inzake Nederlandse luchtvaartcluster*, TK 25820 (2010).

11 Zie www.caterersearch.com en www.sodexousa.com.

12 L.J.E. Smits et al., *Leren van burens. Onderzoek naar twee ICT-uitbestedingen in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk*, Het Expertise Centrum (2010).

FOTO AVDD, H. KEERIS

De Nederlandse krijgsmacht schaft zelf militaire kledij aan, houdt die in voorraad en verzorgt de distributie. In Duitsland is dit uitbesteed

industrie, maar doet de software-integratie, die een schip inzetbaar moet maken, zelf. In Duitsland wordt het weer anders gedaan. Daar worden schepen kant-en-klaar van de private industrie betrokken.¹³

Voor deze uiteenlopende sourcing oplossingen kunnen zowel politieke redenen zijn – bijvoorbeeld industrie- of privatiseringspolitiek – als economische (zoals de opvatting dat een grotere productieschaal leidt tot lagere kosten).

Enkele theoretische inzichten

In de praktijk blijkt dus dat er over de wijze van sourcing verschillend wordt gedacht. In theoretische zin is er meer eensgezindheid over het soort activiteiten dat zich leent voor marktwerking. De factoren die hiervoor van belang zijn hebben vooral te maken met de kosten van contractsluiting.

Hier is de laatste dertig jaar veel onderzoek naar gedaan, met name door Nobelprijswinnaar Oliver Williamson. Uitgangspunt van de theorie is dat als er al een goed werkende markt is, met veel aanbieders en vragers voor bepaalde

goederen en diensten, er geen reden is voor een organisatie om deze zelf voort te brengen. Dit komt door wat de Amerikaanse politicoloog Terry Moe het natuurlijk selectiemechanisme noemt. Hij omschrijft dit als volgt:

Under a market system, producers who fail to operate efficiently tend to be weeded out; they are underbid in product markets, cannot attract funds in capital markets, and ultimately cannot survive.¹⁴

Een voorbeeld van een goed werkende markt is die van brood. Als een kazerne brood nodig heeft voor voeding van militairen, dan ligt het voor de hand om dit niet zelf te bakken, maar te kopen. Er zijn immers veel bakkers. De prijs van brood wordt competitief bepaald en behoeft nauwelijks onderhandeling. En de gewenste kwaliteit is eenvoudig vast te stellen.

Contract

Contractsluiting voor dit soort goederen is dus gemakkelijk. De leverancier wil zich graag aan het contract houden aangezien er vele anderen zijn die zijn plaats willen innemen. Doordat het product qua aantal en kwaliteit goed te meten is, is de uitvoering van het contract door de kazerneleiding ook met eenvoudige middelen na te gaan. Mochten zich toch problemen voordoen, dan kan er altijd een beroep worden gedaan op de rechter.

Met zo'n contract zijn dus maar weinig kosten gemoeid die verband houden met de contractvorming zelf en de controle op de uitvoering. Die zogenoemde 'transactiekosten' moeten overigens niet letterlijk als geld worden opgevat. Ze vormen een uitdrukking voor de moeite die het kost om contracten af te sluiten en om beschermingsconstructies op te bouwen om een goede naleving van het contract te waarborgen.

Kosten

Naarmate de markt minder goed werkt nemen die kosten toe. Twee factoren zijn hierbij bepalend:

- de specificiteit van de middelen die voor de dienstverlening nodig zijn;

13 F. Hendrickx et al., *De Koninklijke Marine als Maritieme Leader Firm*, Stichting Maritiem Land (2003) 48.

14 T.M. Moe, 'The New Economics of Organization', *American Journal of Political Science* (1984) (28) 762.

- de omvang van de risico's bij het niet nakomen van het contract.

Met specificiteit van middelen wordt de mate bedoeld waarin een capaciteit andere toepassingen kan hebben. Een voorbeeld is het vervoer van militairen. Betreft dit vervoer in Nederland, dan kan dit met een bus geschieden. Zo'n bus kan voor allerlei vormen van personenvervoer worden ingezet en is dus meervoudig aanwendbaar. Hierdoor hoeft de Defensie niet zelf voor vervoer te zorgen. Een marktpartij kan dit naar verwachting onder druk van de concurrentie voordeliger doen.

Gaat het daarentegen om vervoer tijdens militaire operaties, dan kunnen speciale voertuigen vereist zijn; gepantserd, bewapend en geschikt voor ruig terrein. Dit zijn voertuigen die bedoeld zijn voor militaire toepassingen. Stel dat Defensie aan een onderneming zou vragen om deze voertuigen aan te schaffen en aan haar te verhuren. De kans dat, mocht Defensie de huur opzeggen, er een andere organisatie kan worden gevonden die voor dezelfde prijs wil huren is klein. Daarom wil een leverancier in zo'n geval een lang contract om zeker te zijn dat hij de investering terugverdient. Moeizame contractonderhandelingen zijn het gevolg, met navenante kosten. Zo'n specifiek voertuig kan daarom beter zelf door Defensie worden aangeschaft.

De tweede factor die kostenverhogend kan werken, is de kans dat een contract niet wordt nagekomen. Als dit risico zich voordoet, dan moeten contractuele maatregelen worden genomen om de gevolgen te beperken. Soms zijn ze zo groot dat de kosten van de maatregelen te hoog worden.

Risico's

Terry Moe heeft de verschillen in risico voor overheidsdiensten uitgebeeld door de vergelijking te maken tussen reinigingsdiensten in een stad (huisvuil) en politiediensten.

Het ophalen van huisvuil is geen complexe activiteit. Er zijn meerdere firma's die het kunnen doen. De geleverde diensten kunnen gemakke-

FOTO: AN/DD, R. GIELING

Onderhoud aan de Hercules verzorgt Defensie eveneens zelf

lijk worden gevolgd want de burgers klagen wel als het vuil niet wordt opgehaald. Zijn er veel klachten, dan kan er aanleiding zijn om het contract niet te verlengen. Zijn conclusie is dat de risico's hier zeer beperkt zijn, hetgeen leidt tot lage transactiekosten. Het ophalen en verwerken van huisvuil kan bijgevolg door een onderneming worden verzorgd.

Politiewerk daarentegen acht Moe niet geschikt om te worden uitbesteed. De reden hiervan is dat het moeilijk is om:

- vast te stellen of, bij uitbesteding, het personeel over de specifieke gedragskenmerken beschikt om de taken naar behoren te vervullen;
- waar te nemen of het personeel zich houdt aan de morele standaarden die voor dit beroep moeten gelden.

'Verkeerd gedrag' is hier een te groot risico. Daarom vindt Moe het beter dat de overheid politiediensten in eigen hand houdt.

Overigens blijkt ook hier de praktijk weerbarstig, want de Engelse politie in Surrey en West Midlands gaat operationeel politiewerk, zoals misdaadonderzoek, uitbesteden. Een contract, met een looptijd van zeven jaar en ter waarde van £ 1,5 miljard, is in voorbereiding.¹⁵

15 S. Neville, 'A less uniform approach', *Financial Times*, 27 april (2012) 7.

Toepassing van de theorie op Defensie

Eerder in dit artikel is de productieketen van een krijgsmacht te berde gebracht, waarbij bouw en onderhoud van wapensystemen en opleiding en training van militairen als ondersteunende processen werden gezien voor de inzet van militaire eenheden bij operaties. Voor deze operaties is een parallel te trekken met het eerder genoemde politiewerk. Gebrek aan verantwoording en onvoldoende zicht op de kwaliteit van de uitvoering van militaire acties zijn grote risico's.

Daar komt bij dat de te gebruiken wapens, vliegtuigen en schepen tamelijk specifiek van aard zijn. Ze kunnen immers alleen worden gebruikt voor militaire doeleinden. In dit geval

nemingen in Europa zijn die de diensten – die goed te omschrijven zijn – kunnen leveren. De hoeveelheid ondersteunende werkzaamheden waarbij lagere transactiekosten kunnen worden verwacht, maar die nog steeds door Defensie worden uitgevoerd, is aanzienlijk. Ongeveer 25.000 (militaire) ambtenaren zijn hierbij betrokken.¹⁶ Het gaat hierbij onder meer om:

- revisie van wapensystemen;
- personeelsmanagement;
- aanschaf van materieel;
- boekhouding;
- algemene faciliteiten zoals IT, catering, vastgoedbeheer.

Doordat dit werk ten dienste staat van de militaire eenheden, zijn er natuurlijk militaire aspecten aan verbonden. Dit hoeft sourcing echter niet in de weg te staan. Een voorbeeld is de revisie van oorlogsschepen. Dit is een bezigheid die op het eerste oog veel militaire, maritieme, kennis, kunde en andere specifieke middelen vereist. Maar wanneer dit onderhoud nader wordt opgedeeld in activiteiten, zoals revisie van dieselmotoren, elektrotechnische apparatuur en romp van het schip (zie figuur 3), dan kan worden beredeneerd dat die delen nauwelijks specifiek militair van aard zijn.

De theorie volgend, kan de markt dus bij veel meer ondersteunende dienstverlening worden betrokken dan nu het geval is. Deze verandering voltrekt zich echter niet vanzelf en zorgt voor onrust. Daarom zijn de motieven om sourcing te willen toepassen belangrijk om vast te stellen of deze veranderingen moeten plaatsvinden.

Motieven voor sourcing

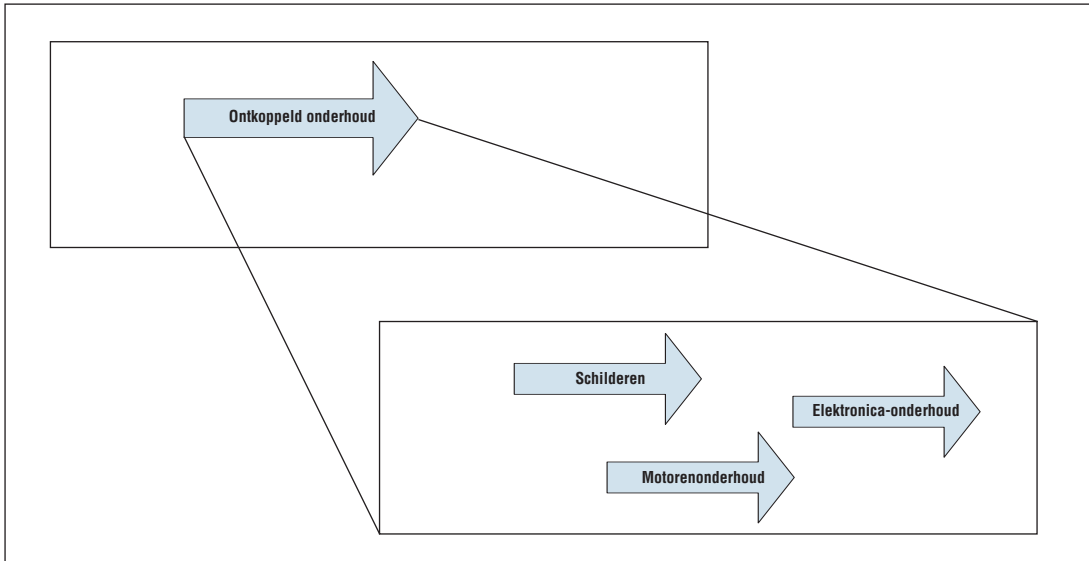
Volgens Defensie leiden samenwerking met de markt en uitbesteding ertoe dat de inzetbaarheid verbetert en dat de innovativiteit toeneemt. Het argument voor deze bewering wordt niet gegeven. Doordat inzetbaarheid en innovativiteit in samenhang worden genoemd, voedt dit de aanname dat marktpartijen de dienstverlening beter en anders zullen uitvoeren dan Defensie.

Gebrek aan verantwoording en onvoldoende zicht op de kwaliteit van de uitvoering van militaire acties zijn grote risico's

zijn de transactiekosten zo hoog dat de uitvoering van militaire operaties het beste door gevechtseenheden van de overheid kan gebeuren.

Naarmate er verder wordt teruggegaan in de productieketen zal de uitvoering van de daar verrichte ondersteunende diensten door de overheid minder vanzelfsprekend worden, omdat de transactiekosten meestal geringer zullen zijn. Dit komt omdat de middelen, mensen en kapitaalgoederen daar meer gebruiksmogelijkheden hebben dan voor Defensie alleen. Bovendien zijn de risico's van de contractuitvoering kleiner, want voor de meeste dienstverlening geldt dat er meerdere onder-

¹⁶ Het organisatieadviesbureau McKinsey heeft voor diverse krijgsmachten de procentuele verdeling berekend van functies *in combat*, *combat support* en *other active duty*. De laatste categorie bestaat uit de werkzaamheden die in de tekst zijn aangegeven. In de Nederlandse situatie wordt deze categorie geschat op iets meer dan 40 procent van het totaal. S. Gebicke, S. Magrid, 'Lessons from around the world', *McKinsey on Government Spring* (2010) 7.

Figuur 3: Activiteiten binnen ontkoppeld onderhoud (revisie)

Hoewel bij een goed werkende markt mag worden verwacht dat marktpartijen zich geroepen voelen om puike prestaties te leveren, is dit bij geringe concurrentie minder voor de hand liggend. In dat geval kan ook het tegendeel worden betoogd: de afhankelijkheid van het bedrijfsleven kan juist groter worden bij uitbesteding, waardoor de inzetbaarheid in gevaar kan komen. Of dit motief voor sourcing hout snijdt, zal dus zeer afhangen van de marktomstandigheden.

Het tweede motief betreft de kosten. Als ondernemingen worden betrokken bij diensten die Defensie nu zelf voortbrengt zullen volgens Defensie de kosten hiervan verminderen. De diensten waarop wordt gedoeld zijn onder meer catering, IT-beheer vastgoed en onderhoud materieel. Om deze bewering bewaarheid te laten worden is het nodig dat de markt verstandiger kan omgaan met de middelen die voor die voortbrenging nodig zijn dan dat Defensie dit kan. In theorie is dit haalbaar als:

- lagere uitgaven voor productiemiddelen mogelijk zijn. Omdat de loonkosten hiervan het grootste deel uitmaken, gaat het voornamelijk om lagere lonen;
- bestaande middelen beter kunnen worden ingezet. Met andere woorden: een beter

gebruik van mensen, kapitaalgoederen en/of van kennis.

Besparingen op termijn

Als de markt de activiteiten zou verrichten in plaats van Defensie dan zijn lagere loonkosten in verschillende sectoren denkbaar. De honoraria van contract-catering zijn bijvoorbeeld lager dan die van de ambtenaren die nu de restauratieve taken vervullen. Een marktgang

FOTO AVDD, E. VORSTENBOSCH

Bedrijfsrestaurant vliegbasis Gilze-Rijen. In Nederland verzorgt Defensie de catering zelf, maar in Groot-Brittannië en de VS is de catering grotendeels in handen van ondernemingen

kan hierdoor naar verwachting tot besparing leiden. Dit effect is echter pas op termijn te bereiken omdat de inkomensverschillen volgens Defensie gedurende een aantal jaren moeten worden overbrugd.

Efficiency is eindig

De kosten kunnen ook lager worden indien middelen beter kunnen worden benut door marktpartijen dan dat Defensie dit kan. Defensie heeft zich de afgelopen jaren veel moeite getroost om die middelen optimaal te gebruiken: er zijn agentschappen gevormd en diverse efficiencymaatregelen zijn genomen. Omdat efficiency per definitie eindig is (op een bepaald moment kan het niet met nog minder middelen) kan worden verondersteld dat, gezien de inspanningen van de laatste jaren, Defensie het zelf niet veel goedkoper kan. Als de diensten voornamelijk menselijke arbeid vergen, zoals horeca en onderhoud van gebouwen, dan zal ook de markt nauwelijks voor een betere inzet van de hiervoor benodigde middelen, en daarmee lagere kosten, kunnen zorgen.

Wanneer de diensten echter kapitaalintensief zijn – zoals die van defensiebedrijven – of investeringen vergen of als er veel specialistische kennis voor het werk nodig is, dan kan een marktpartij die capaciteit in de meeste gevallen beter benutten. Dit kan door de schaal van de werkzaamheden te vergroten; marktpartijen kunnen immers ook niet-defensie gerelateerd werk aantrekken.¹⁷

Spagaat

Deze constatering leidt tot een spagaat. Als de specificiteit van middelen gering is en contractsluiting gemakkelijk is, zoals bij de algemene ondersteuning, ligt meer markt-bemoeienis voor de hand. Hier is echter te verwachten dat dit pas op termijn tot besparing leidt. Waar middelen meer specifiek van aard zijn en contractsluiting haken en ogen heeft, is er sneller geld voor Defensie te verdienen,

FOTO: AVDD, S. HILCKMANN

Onderhoud Apache. Beperking van de kosten is een motief om onder meer onderhoud van materieel te sourcen. In theorie is dit haalbaar, maar de praktijk is soms weerbarstig. Het effect van besparingen is bovendien pas op termijn zichtbaar

mits ondernemingen hiervoor belangstelling hebben.

De beweegredenen die Defensie aanvoert voor sourcing komen dus op het eerste gezicht niet zo overtuigend over. De vraag is daarom of sourcing, in deze tijd van grote veranderingen en besparingen, wel met zo'n vaart moet worden uitgevoerd.

De noodzaak van uitbesteden en samenwerken

Vanuit een financieel-economisch invalshoek is het antwoord op de vraag of sourcing wel zo snel moet worden uitgevoerd, dat de urgentie voortkomt uit de omvang en de inflexibiliteit van de personele middelen.

Defensie geeft in 2012 bijna € 8 miljard uit. Dit wordt aan middelen voor Defensie zelf uitgegeven: nieuwe wapens, brandstof, munitie en onderdelen, en personeel. Meer dan de

¹⁷ Het is ook denkbaar dat de schaal van activiteiten wordt vergroot doordat Defensie werk van derden aantrekt. Praktisch gezien staan Europese regels ter voorkoming van concurrentievervalsing door overheden dit in de weg. Om deze reden blijft die optie hier buiten beschouwing.

helpt van dit bedrag gaat op aan personeel.¹⁸ Deze uitgaven bestaan uit:

- salarissen;
- met personeel verbonden uitgaven, zoals reiskosten;
- pensioenen en wachtgeld (meer dan een miljard euro), vooral voor ex-militairen.

Deze uitgaven zijn niet gemakkelijk te beïnvloeden. Pensioenen en wachtgeld zijn onwrikbaar omdat het aanspraken zijn uit het verleden (hierdoor nemen ze ook relatief toe naarmate het defensiebudget kleiner wordt). De omvang en samenstelling van het personeel kan wel worden aangepast door in- en uitstroommaatregelen en omscholing. Dit vergt echter tijd.

Als een wijziging in de omvang van het budget of in de taakuitvoering van de krijgsmacht personele veranderingen nodig maken, dan kunnen deze dus langer duren dan wenselijk is. Een goed voorbeeld hiervan vormt de huidige bezuinigingsronde. Hoewel het de bedoeling is om de hoeveelheid personeel met 10 procent in te krimpen, lukt dit niet op stel en sprong.

De bezuinigingen zijn aangekondigd in 2010. Pas in 2013 wordt verwacht dat de aanpassing van de personele samenstelling echt kan beginnen. Aangezien er vanaf 2011 bezuinigd moest worden, was er geen andere mogelijkheid dan een aantal jaren fors te snijden in de voorgenomen investeringen. Deze werkwijze is overigens niet nieuw. Bij vrijwel elke kabinetsformatie sinds 1990 werd de omvang van de middelen op deze manier teruggebracht.¹⁹

Nadelige effecten

De effecten hiervan zijn tweërlei. In de eerste plaats moeten wapens door uitstel van investeringen langer worden aangehouden, wat zorgt voor extra onderhoud, of moet materieel buiten gebruik worden gesteld zonder tijdige vervanging. Dit laatste is niet goed voor de inzetbaarheid. En ten tweede leidt de lange periode tussen de aankondiging van veranderingen en de feitelijke aanpassing van de personele samenstelling tot ondoelmatigheid. Zodra een blauwdruk van de nieuwe organisatie is gemaakt, is er immers geen nuttig werk meer

voor vast personeel dat overtollig is geworden. Stel dat dit werk niet door Defensie maar door een marktpartij zou moeten worden uitgevoerd, dan was dit geld vast niet meer aan die dienstverlening uitgegeven en had het een andere, nuttiger, aanwending gekregen.

Meestal blijft deze ondoelmatigheid bij de eigen voortbrenging van diensten verborgen. Maar dankzij de aparte jaarverslagen van agentschappen kan het bestaan ervan worden aangetoond. In 2010 was er als gevolg van de opgelegde bezuinigingen, minder behoefte aan infrastructuur bij Defensie. Het gevolg was dat een deel van de Dienst Vastgoed Defensie geen werk had. Dit personeel moest echter wel worden doorbetaald. Dit leidde tot een negatief financieel resultaat.²⁰

Remedie

Deze twee effecten kunnen worden verminderd door sourcing. Want:

- uitbesteden van werk leidt tot dienstverlening door derden, waarvoor Defensie betaalt. Contracten met derden kunnen sneller worden aangepast dan een eigen arbeidsomvang;
- samenwerking met het bedrijfsleven, waarbij Defensie een belang houdt op enigerlei wijze in de voortbrenging van de productie of dienstverlening, kan er toe bijdragen dat bij vermindering van werk voor Defensie, het personeel kan worden ingezet voor niet-defensie gerelateerd werk. Dit voorkomt ondoelmatigheid.

Tot slot

Defensie heeft tot 1990 in een redelijk stabiele omgeving geopereerd. De ondersteuning kon daarom volledig worden toegesneden op de operationele behoeften. Daarom was de sourcingvraag niet belangrijk. Na de val van de Muur is een periode van verkleining en verandering voor Defensie gekomen. Deze periode is niet ten einde.

18 NATO *Financial and Economic Data relating to NATO Defence* NATO PR/CP9 (2012) 8.

19 E.J. de Bakker, R.J.M. Beeres, 'Uitstel of afstel van investeringen?' *Marineblad* 121 (2011) (2) 9-13.

20 Minister van Defensie (2011) *Jaarverslag 2010* TK 32710 nr. 1 124.

FOTO: AVDD, S. HILCKMANN

Bij vrijwel elke kabinetsformatie sinds 1990 is fors bezuinigd in de voorgenomen investeringen. Maar vanwege uitstel van investeringen moeten wapens langer worden onderhouden, wat zorgt voor extra onderhoud...

Onder meer Instituut Clingendael, dat onderzoek doen naar internationale veiligheid, geeft aan dat de risico's op dit gebied eerder toenamen dan afnamen.²¹ Die onzekerheid en de diversiteit van de Nederlandse belangen maken het nodig dat de krijgsmacht veelzijdig inzetbaar moet zijn. Het kan dan ook niet worden uitgesloten dat er in de toekomst een andere vraag naar inzetbaarheid zal zijn, dan waarin met de huidige militaire middelen kan worden voorzien. Daar komt nog bij dat de economische situatie in Europa onzeker is. Als die situatie verslechtert kan een, wellicht tijdelijke, reductie van het budget voor Defensie niet worden uitgesloten. In die omstandigheid is meer flexibiliteit in de uitgaven voor Defensie een pré, want dan kan hier sneller op worden ingespeeld.

Uitbesteding en samenwerking met ondernemingen kunnen dit bewerkstelligen. Ze zorgen voor meer inzetbaarheid – want investeringen kunnen beter worden uitgevoerd – en ze leiden tot doelmatigheid, doordat het nut van middelen kan worden gewaarborgd. Via een omweg wordt dus eigenlijk toch recht gedaan aan de

drijfveren van de minister van Defensie om tot sourcing over te gaan.

Flexibiliteit

In het algemeen kan worden gesteld dat de mate van flexibiliteit samenhangt met de mate van uitbesteding of samenwerking. Een verandering van de omvang of samenstelling van het eigen personeel is immers lastiger te realiseren dan een aanpassing van een contract met een derde. Verkleining van de omvang van het eigen ondersteunend personeel, gepaard gaande met uitbesteding van het door hen verrichte werk, verbetert dus de financiële flexibiliteit. Als ondersteunend werk verricht door 15.000 personeelsleden naar de markt gaat (met het uitgangspunt dat man/vrouw werk volgt), dan is het financiële volume van de contracten natuurlijk groter dan wanneer dit het werk van 5.000 werknemers betreft.

Zoals dit artikel aangaf, wil dit niet zeggen dat alle ondersteuning deze weg op moet gaan. Naarmate het werkzaamheden betreft die in de productieketen dichtbij de daadwerkelijke inzet van militaire eenheden komen, kunnen onvoldoende marktwerking of specifieke kapitaalgoederen de transactiekosten te hoog maken. In dat geval kan er beter van worden afgezien.

Andere overwegingen

Voor de standpuntbepaling over welke onderdelen zich wel of niet lenen voor sourcing gaat het bovendien niet alleen om financieel-economische motieven. Ook politieke en bestuurlijke overwegingen zijn hierbij van belang. Deze kunnen zich tegen sourcing keren, zoals wanneer een minister beducht is voor problemen met vakbonden en georganiseerd overleg. Maar ook die kunnen overigens vóór sourcing pleiten. 'Optische afslanking', dat als motief bij de Duitse krijgsmacht is genoemd, is hiervan een voorbeeld.²²

Het zou interessant zijn als ook die politiek-bestuurlijke overwegingen nader worden bestudeerd, zodat het denken over de toekomstige organisatievorm van Defensie afgewogen kan plaatsvinden. Dit artikel beoogt hieraan bij te dragen. ■

21 J. van der Lijn, A. Teftedarija, *Strategische Monitor 2012*, Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael (2012) VII. The Hague Centre for Strategic Studies, *De waarde van Defensie*, rapport HCCS nr 16-09-2012.

22 L.J.E. Smits et al., *Leren van burens. Onderzoek naar twee ICT-uitbestedingen in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk*, Het Expertise Centrum (2010) 13.

Groepscohesie en geweld

Hoe militairen onderscheid maken tussen combattant en non-combattant

Legitiem geweld en onrechtmatig geweld zijn juridische categorieën, die niet noodzakelijkerwijs overeenkomen met de opvattingen van militairen. Hoe kunnen militairen de wil ontwikkelen om hun opponent – iemand die ze totaal niet kennen – te doden? En hoe kunnen zij tegelijkertijd in staat zijn de mensenrechten van een (krijgs-)gevangene te respecteren? Dit artikel probeert, op basis van veldwerk, deze vragen te beantwoorden. Daarbij komt de vorming van een militaire groepsidentiteit aan de orde, evenals de creatie van een ‘Wij’, opvattingen over een ‘Zij’ en over buitenstaanders. Duidelijk wordt dat kameraadschap ervoor zorgt dat een rigide scheiding tussen een gewapende opponent en ieder ander gehandhaafd blijft. Zolang militairen hun missie definiëren als een strijd tussen professionele strijders blijven ze in staat de menselijkheid van de (krijgs-)gevangene te (h)erkennen.

T. Molendijk MSc.*

‘Anderen kunnen het nooit begrijpen, zij zijn er nooit geweest’. Tijdens mijn onderzoek heb ik deze zin vaak gehoord wanneer ik met ‘gevechtssoldaten’ sprak over hun ervaringen met geweld.¹ Bijna iedere militair zal weleens zoiets hebben gezegd of gedacht. Zonder iets aan dit argument af te doen, moet er een belangrijke kanttekening bij worden gemaakt: ook iedere gevechtssoldaat is ooit een burger geweest. Toch moeten militairen, al vanaf het begin van hun uitzending, een strikt onderscheid kunnen handhaven tussen legitiem geweld en onrechtmatig geweld. Conventies, zoals de *Rules of Engagement*, zijn immers niet genoeg om het handelen van mensen te bepalen.

Militairen moeten dus al ver voor hun missie ‘begrijpen’ hoe het is om ‘er te zijn’. Ze moeten

zijn voorbereid om geweld te doorstaan en, indien nodig, toe te passen.

Natuurgeweld versus menselijk geweld

Het geweld van een natuurramp kan compleet onverwacht zijn. Natuurgeweld kan zich voltrekken buiten de invloedssfeer van mensen om. Maar menselijk geweld ontstaat nooit zomaar. Al lang voor die tijd worden doelwitten tot te vernietigen vijanden gemaakt.² Dit is het geval in elke oorlog en in iedere gevechtsmissie. Voor zowel legitiem als onrechtmatig geweld geldt dat hier structurele processen aan vooraf gaan.

Onder militairen vinden deze processen al grotendeels in hun thuisland plaats. Rekruten worden vanaf hun eerste stap op de kazerne voorbereid op het gebruik van geweld. In de militaire opleiding leren ze samen te werken en te vechten. Met andere woorden, in de krijgsmacht worden burgers getransformeerd tot militairen.

Hoe ontwikkelen militairen de wil om geweld te plegen tegen een gewapende opponent?

* De auteur is cultureel antropoloog.

1 De term ‘gevechtssoldaat’ moet letterlijk worden opgevat: soldaat met een gevechtsfunctie. Het is zeer waarschijnlijk dat de groepscohesie een andere vorm en mate heeft onder soldaten met non-gevechtsfuncties en onder militairen van hogere rangen.

2 D.K. Gupta, *Path to Collective Madness: A Study in Social Order and Political Pathology* (Westport, CT: Praeger, 2001).

FOTO: VAN WELSUM

'Ook iedere gevechtssoldaat is ooit een burger geweest'

En hoe kunnen ze tegelijkertijd in staat zijn om de mensenrechten van een gevangen genomen opponent te respecteren? Nog urgenter is de vraag: wanneer zijn militairen niet meer in staat een scheiding te handhaven tussen een gewapende opponent en een (krijgs-)gevangene, of tussen een opponent en een burger? Dit artikel tracht deze vragen te beantwoorden.

Opzet artikel

Ik deed mijn onderzoek vanuit een cultureel-antropologisch perspectief. Dit houdt de toepassing van een *bottom-up* benadering in. De antropologie richt zich in eerste instantie niet op instituties en beleid, maar op de gebruiken, ervaringen en denkwijzen ('cultuur' in de brede zin) van mensen van vlees en bloed ('antropos' betekent mens).

In dit geval heb ik de rol van 'militaire culturen' in militair handelen en het (al dan niet) toepassen van geweld bij Nederlandse gevechtssoldaten onderzocht. Een analyse van alle factoren hierbij een rol spelen, is praktisch onmogelijk.

Als antropoloog heb ik mij gericht op de creatie van een collectieve identiteit onder gevechtssoldaten en de betekenissen die ze hieraan toekennen. Het gaat hierbij om 'Wij-constructies' van de primaire groep: de *brothers in arms*.³

Hierna behandel ik eerst de specificaties van mijn onderzoek. Vervolgens analyseer ik de creatie van een collectieve 'Wij' onder gevechtssoldaten. Hiermee beantwoord ik de vraag hoe militairen in staat zijn tot geweldpleging. Vervolgens behandel ik de gevolgen van de Wij-denkebeelden van militairen voor hun opvattingen over de vijandelijke 'Zij'. Hiermee beantwoord ik de vraag hoe militairen in staat zijn tot geweldloosheid tegen *non-combattanten*. Daarna ga ik kort in op het altijd aanwezige gevaar dat groepscohesie kan doorslaan in onrechtmatige geweldpleging. Uiteindelijk zullen de thema's 'Wij', 'Zij' en 'geweld' in de conclusie weer bijeenkomen.

Het onderzoek

De krijgsmacht is, zoals elke organisatie en iedere gemeenschap, heel divers. In mijn onderzoek richtte ik mij op gevechtssoldaten en -korporaals, hoofdzakelijk van de infanterie en voor de helft van de infanterie-eenheden van de Luchtmobiele Brigade. Militairen van de twee laagste rangen komen veruit het meest en het meest direct in contact met zowel hun opponent als de lokale bevolking.

Uiteindelijk heb ik verspreid over heel Nederland heen, 31 militairen gesproken. Hoewel ik geen nauwkeurige statistieken heb kunnen vinden over Nederlandse gevechtssoldaten en -korporaals, lijkt de verscheidenheid van mijn onderzoeksparticipanten een afspiegeling te zijn van het totaal aan gevechtssoldaten en -korporaals in de Nederlandse krijgsmacht.⁴

Ten tijde van mijn onderzoek leken dit uitsluitend mannen te zijn. De meeste van hen waren 18-25 jaar oud en hadden vmbo, havo of mbo als vooropleiding genoten. Ongeveer een zesde van de soldaten en korporaals die ik heb gesproken, heeft zijn wortels in een ander land

3 Mijn onderzoek betrof naast groepscohesie ook de identificatie met de natie en 'de' westerse cultuur.

4 Vergelijk o.a. F. Bosman, R. Richardson & N. Guns, *Kleur Bekennen? Evaluatie van het Etnisch Cultureel Minderhedenbeleid Defensie 2000-2005* (Breda, NLDA, 2005) 21. C. van Hastenberg, 'Uniciteit in Uniformiteit: Geestelijke Verzorging en de Militair in de Groep' (Ongedrukte Masterscriptie, Utrecht, Universiteit van Humanistiek, 2009) 20. L. Sion, 'Too Sweet and Innocent for War? Dutch Peacekeepers and the Use of Violence', in: *Armed Forces & Society* (2006) (3) 458.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
info@kvbk.nl
www.facebook.com/kvbk nederland
twitter: @kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor Daan Storm van Leeuwen
DM.StormVanLeeuwen@mindef.nl

Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
ledenadministratie@kvbk.nl

De Militaire Spectator wordt ook verstuurd
op basis van rang/schaal. Adreswijzigingen
doorgeven bij de eigen personeelsdienst.

REDACTIE

brigade-generaal cav b.d. prof. em.
J.M.J. Bosch (hoofdredacteur)
T 071 - 542 18 30
E jmjbosch@xs4all.nl
kolonel cav drs. P.J.E.J. van den Aker
kolonel KLu S.M. Babusch bc
kapitein ter zee P. van den Berg
drs. P. Donker
kolonel MJD dr. P.A.L. Ducheine
luitenant-kolonel MPSD dr. J. Duel
cdre KLu F. Groen
drs. P.H. Kamphuis
luitenant-kolonel KMar drs. ing. D.J. Muijskens
luitenant-kolonel Marns dr. drs.
A.J.E. Wagemaker MA
kapitein ter zee mr. N.A. Woudstra
kolonel ir. F.J.A. van Zitteren

BUREAU REDACTIE

mw. drs. A. Kool
dr. F.J.C.M. van Nijnatten
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 - 316 51 20 of
070 - 316 51 95
E redactiemilitairespectator@mindef.nl

De Militaire Spectator is aangesloten bij
de European Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 25,00
studenten € 17,50
buitenland € 30,00

OPMAAK EN DRUK

Drukkerij ten Brink
ISSN 0026-3869

Nadruk verboden

MILITAIRE SPECTATOR

Alfabetisch register op de 181ste jaargang – 2012

Artikelen	III
Auteurs	VII
Recensies	X

**Verklaring van de in dit register
gebruikte afkortingen**

Ed = Editoriaal

MA = Meningen van anderen

AMA = Antwoord op meningen van
anderen

De nummers zijn tussen haakjes vermeld

ARTIKELEN

A

Afghanistan, 2001-2012. Succesvolle gewapende interventie en staatsvorming in een fragiele staat? Drs. A.J.E. Wagemaker MA	(6)	283
Amerikaanse defensiestrategie. Voor Europa geen 'business as usual'. Drs. A.A.H. de Bok en A.P. Bosch	(9)	368
Amsterdam en de krijgsmacht. Twee sterke merken? (Ed)	(2)	42
'Auftragstaktik'. Een basis voor modern veiligheidsmanagement? G.C.H. Bakx MSc en J.M. Nyce PhD	(5)	212

Andere ogen

A-politiek, L. Polman	(9)	415
De invasie van Den Haag, L. Polman	(6)	297
Het geheim van Hollywood, L. Polman	(3)	148
Kindjes van de rekening, L. Polman	(7/8)	349
Klachtenloket, L. Polman	(1)	25
Lesothaanse toestanden	(10)	465
Oorlogskoorts, L. Polman	(2)	85
Privégeld, L. Polman	(5)	243
Vrolijk Voodoofeest, L. Polman	(4)	199
Vrouw, L. Polman	(11)	520
Zwaluwen, L. Polman	(12)	585

B

Benelux. Militaire samenwerking –. A.R. Fokkema	(12)	572
---	------	-----

C

Chicago 2012. Nieuw elan voor de NAVO. Drs. J.S.J. Hillen	(7/8)	316
C-IED: rage of blijvertje? N. van Bekkum (Gastcolumn)	(5)	246
'Comprehensive approach': veelkoppig monster of eenhoofdige leiding? Mr. C.G. Scholtens (Gastcolumn)	(5)	244
Contouren van conflict in de 21-ste eeuw. Oriëntatie op een ongewisse toekomst, T. Sweijs en S. de Spiegeleire	(11)	508
Corruptie in Afghanistan. Het voorbeeld Uruzgan. Drs. S.M. Stolze en dr. ir. S.J.H. Rietjens	(4)	168
'Counterinsurgency'. Basisprincipes van klassieke –. Achterhaald in moderne operaties? Drs. M. Huizing	(2)	44
'Cyberoperations'. Reservisten en –. Schaarse expertise veiligstellen voor calamiteiten en militaire operaties. Mr. P. de Graaf en J.D. Harskamp MBA	(3)	100
'Cyber security'. E.S.M. Akerboom	(12)	532

D

Defensie en systeemdenken (Ed)	(6)	314
Defensiestrategie. Amerikaanse –. Voor Europa geen 'business as usual'. Drs. A.A.H. de Bok en A.P. Bosch	(9)	368
Doden tijdens een militaire missie. Een onderzoek. Drs. M. Hulsman en drs. J.H. Mooren	(3)	132
Duitsland. Militaire samenwerking met – en de herstructurering van de Bundeswehr. G.J.M. van Opdorp, drs. P.J.M.M. van der Heijden en mr. B. Valk	(9)	386

E

Economisch draagvlak voor Defensie. Een koude kermis? (MA) F.A. Ebbelaar	(6)	298
Eigenbelang. Welbegrepen – en het opgeven van soevereiniteit. Drs. J. Eijvoogel 'European Air Transport Command'. Een blauwdruk voor Europese samenwerking en integratie. Ir. J.H. Berghuizen	(7/8)	323
	(6)	271

Editorialen

Amsterdam en de krijgsmacht. Twee sterke merken?	(2)	42
Defensie en systeemdenken	(7/8)	314
De Falklands en de West	(5)	210
Dood door eigen financieel vuur	(6)	258
Een nieuw elan	(11)	482
Internationale samenwerking	(9)	366
'Nunc aut nunquam'	(3)	98
Operationele capaciteit sourcen?	(10)	430
'Soft cyber' en niet-techneuten	(12)	530
U bent er van!	(1)	2
We weten het niet	(4)	158
Een Koude Crisis? De strijd om de Noordpool. P. Teeuw	(4)	160

F

F-16's. Inzet Nederlandse – boven Libië. 'Fast and flexible'. J. van Deventer	(7/8)	331
Frankrijk, internationale veiligheid en defensie. J.M. à Campo	(9)	379

G**Gastcolumn**

Al hetgeen u zegt kan tegen u worden gebruikt. Mr. J.A.A. van der Ven	(3)	144
De JSF en de logica van strategie. Mr. E.C.A. Meijer MA	(9)	420
De militair in de 3D. P.B.M.J. Pijpers	(1)	28
Je gaat het pas zien wanneer je het door hebt. Drs. ing. D.J. Muijskens MMO	(6)	302
'No story, no glory'. D.L. J. Speetjens	(7/8)	350
Ontwikkelingen van de hulpverleningsdienst Defensie. C.P. van Duuren	(1)	26
Oude zakken, nieuwe wijn. P.H. de Vries	(7/8)	352
Schoonzoon. Mr. drs. J. Visser	(6)	300
Strategische roadmap 2012-2025: Noord-Europese (dieselelektrische) onderzeedienst. G. Klein	(9)	418
Gevechtservaring... M.P. Ruedisueli (MA)	(5)	252
Gevechtservaring: vaak minder verheffend dan het lijkt. J.C. Visser (MA)	(5)	250
Gevechtservaring. Van splijtzwam tot verbindende factor. N.U. Stam	(2)	75
Gevechtservaring. Van splijtzwam tot verbindende factor. P. de Vos (MA)	(4)	194
Gevechtservaring. Van splijtzwam tot verbindende factor. N.U. Stam (AMA)	(4)	195
Gevechtveld. Observaties van het -. J. Hardenbol	(10)	443
Groepscohesie en geweld. T. Molendijk MSc.	(12)	561

H

Herstel. Een model van mentale veerkracht. Hoe kan Defensie – na uitzendingen bevorderen? Dr. W. Kamphuis, dr. D.A. van Hemert, dr. N. van der Wouwe, dr. C.E. van den Berg en drs. L.E.L.M. van Boxmeer	(11)	495
Homobeleid. Vijfentwintig jaar SHK en – bij Defensie. J. Müller	(10)	432

Humaniteit. Vechten in vredesnaam. De spanning tussen – en soevereiniteit. E. van Middelkoop	(6)	260
I		
Introductie in het Militair Operationeel Recht. Een –. Mr. J.E.D. Voetelink	(1)	4
Internationale samenwerking (Ed)	(9)	366
Inzet Nederlandse F-16's boven Libië. 'Fast and flexible'. J. van Deventer	(7/8)	331
J		
JSF en de logica van strategie. Drs. A.C. Tjepkema (MA)	(10)	470
JSF en de logica van strategie. Mr. E.C.A. Meijer MA (AMA)	(10)	472
'Junior leadership' in Uruzgan. Drs. J.M.H. Groen	(10)	452
K		
KMar. Nieuwe planning & control –. Meer sturing met minder papier. Drs. H.J. Doeleman en drs. R. van Ommen	(2)	59
L		
Leiderschapsvisie: theorie en praktijk. Een beschouwing van de visies op leiderschap binnen Defensie. Drs. S. Dalenberg en prof. dr. A.L.W. Vogelaar	(5)	221
M		
Militaire samenwerking met Duitsland en de herstructurering van de Bundeswehr. G.J.M. van Opdorp, drs. P.J.M.M. van der Heijden en mr. B. Valk	(9)	386
Mobiele rechtbank. De –. Een bijzonder instrument uit de Wet militaire strafrechtspraak. Mr. P. 't Hart	(5)	231
Model van mentale veerkracht. Een –. Hoe kan Defensie herstel na uitzendingen bevorderen? Dr. W. Kamphuis, dr. D.A. van Hemert, dr. N. van der Wouwe, dr. C.E. van den Berg en drs. L.E.L.M. van Boxmeer	(11)	495
N		
NAVO. Chicago 2012. Nieuw elan voor de –. Drs. J.S.J. Hillen	(7/8)	316
Nieuwe planning & control KMar. Meer sturing met minder papier. Drs. H.J. Doeleman en drs. R. van Ommen	(2)	59
Noordpool. Een Koude Crisis? De strijd om de –. P. Teeuw	(4)	160
Noorwegen. Strategische partner –. P. Teeuw	(9)	404
'No wrap? Than it must be crap', J.P. Walthuis (Gastcolumn)	(10)	466
O		
Observaties van het gevechtveld. J. Hardenbol	(10)	443
Onbemande vliegtuigen. 'Unmanned Aerial Vehicles'. Het debat over de opkomst van –. C. Klapwijk en H.W. Meerveld	(11)	484
Operationele ontwikkeling van de Nederlandse 'Special Operations Forces', 2005-2010. G.R. Dimitriu, G.P. Tuinman, drs. M. van der Vorm	(3)	107
R		
Recht. Een introductie in het Militair Operationeel Recht. Mr. J.E.D. Voetelink	(1)	4
Reservisten en 'cyberoperations'. Schaarse expertise veiligstellen voor calamiteiten en militaire operaties. Mr. P. de Graaf en J.D. Harskamp MBA	(3)	100

S

Soevereiniteit. Vechten in vredesnaam. De spanning tussen humaniteit en –. E. van Middelkoop	(6)	260
Sourcen. Operationele capaciteit – (Ed)	(10)	430
Sourcing. De toekomst van – bij Defensie. Dr. E.J. de Bakker	(12)	551
Staatsvorming. Afghanistan, 2001-2012. Succesvolle gewapende interventie en – in een fragiele staat? Drs. A.J.E. Wagemaker MA	(6)	283
Strategische partner Noorwegen. P. Teeuw	(9)	404
Strijd tussen de olifant en de walvis. De –. Een kwestie van verbindende strategie en innovatie. Drs. H. Warnar	(7/8)	339

T**Tegenwicht**

Beentjes. Drs. F. Matser	(4)	200
Censuur. Drs. F. Matser	(11)	518
De kosten van de ‘Comprehensive Approach’. Dr. M.F.J. Houben	(1)	30
Het risico van geen risico nemen. Dr. M.F.J. Houben	(3)	146
Het schaamteniveau. Dr. M.F.J. Houben	(12)	586
Internationale samenwerking. Drs. F. Matser	(9)	416
Kiezen. Drs. F. Matser	(2)	86
Niet willen zien, niet willen weten. Dr. M.F.J. Houben	(7/8)	354
Siamese tweelingen. Dr. M.F.J. Houben	(10)	468
Trouw. Dr. M.F.J. Houben	(5)	248
Veteranen. Drs. F. Matser	(6)	304
Terroristische aanslagen. Voortekenen van –. Is vroegtijdige herkenning mogelijk? B.W. Schuurman MA, drs. J.G.M. Bijen en mr. dr. Q.A.M. Eijkman	(4)	181
Toekomst. Contouren van conflict in de 21-ste eeuw. Oriëntatie op een ongewisse –. T. Sweijs en S. de Spiegeleire	(11)	508

U

‘Unmanned Aerial Vehicles’. Het debat over de opkomst van onbemande vliegtuigen. C. Klapwijk en H.W. Meerveld	(11)	484
Uruzgan. Corruptie in Afghanistan. Het voorbeeld –. Drs. S.M. Stolze en dr. ir. S.J.H. Rietjens	(4)	168
Uruzgan. ‘Junior leadership’ in –. Drs. J.M.H. Groen	(10)	452

V

Van achter de Waterlinie? A.J.B. Berentsen (MA)	(2)	88
Vechten in vredesnaam. De spanning tussen humaniteit en soevereiniteit. E. van Middelkoop	(6)	260
Veiligheidsmanagement. ‘Auftragstaktik’. Een basis voor modern –? G.C.H. Bakx MSc en J.M. Nyce PhD	(5)	212
Vijfentwintig jaar SHK en homobeleid bij Defensie. J. Müller	(10)	432
Voortekenen van terroristische aanslagen. Is vroegtijdige herkenning mogelijk? B.W. Schuurman MA, drs. J.G.M. Bijen en mr. dr. Q.A.M. Eijkman	(4)	181
Vredesoperaties en de terugkeer van de oorlog. Prof. dr. J. Schoenmaker	(12)	537

W

Waar is de onzichtbare vijand? Prof. dr. B.G.J. de Graaff	(1)	14
Welbegrepen eigenbelang en het opgeven van soevereiniteit. Drs. J. Eijvoogel	(7/8)	323

AUTEURS**A**

Akerboom, drs. E.S.M. 'Cyber security' (12) 532

B

Bakker, dr. E.J. de. De toekomst van sourcing bij Defensie (12) 551

Bakx MSc, G.C.H. en J.M. Nyce PhD. 'Auftragstaktik'. Een basis voor modern veiligheidsmanagement? (5) 212

Bekkum, N. van. C-IED: rage of blijvertje? (Gastcolumn) (5) 246

Berentsen, A.J.B. Van achter de Waterlinie? (MA) (2) 88

Berg, dr. C.E. van den, drs. L.E.L.M. van Boxmeer, dr. W. Kamphuis, dr. D.A. van Hemert en dr. N. van Wouwe. Een model van mentale veerkracht. Hoe kan Defensie herstel na uitzendingen bevorderen? (11) 495

Berghuizen, ir. J.H. 'European Air Transport Command'. Een blauwdruk voor Europese samenwerking en integratie (6) 271

Bijen, drs. J.G.M., mr. dr. Q.A.M. Eijkman en B.W. Schuurman MA. Voortekenen van terroristische aanslagen. Is vroegtijdige herkenning mogelijk? (4) 181

Bok, drs. A.A.H. de en A.P. Bosch. Amerikaanse defensiestrategie. Voor Europa geen 'business as usual' (9) 368

Bosch, A.P. en drs. A.A.H. de Bok. Amerikaanse defensiestrategie. Voor Europa geen 'business as usual' (9) 368

Boxmeer, drs. L.E.L.M. van, dr. W. Kamphuis, dr. D.A. van Hemert, dr. N. van Wouwe en dr. C.E. van den Berg. Een model van mentale veerkracht. Hoe kan Defensie herstel na uitzendingen bevorderen? (11) 495

C

Campo, J.M. à. Frankrijk, internationale veiligheid en defensie (9) 379

D

Dalenberg, drs. S. en prof. dr. A.L.W. Vogelaar. Leiderschapsvisie: theorie en praktijk. Een beschouwing van de visies op leiderschap binnen Defensie (5) 221

Deventer, J. van. Inzet Nederlandse F-16's boven Libië. 'Fast and flexible' (7/8) 331

Dimitriu, G.R., G.P. Tuinman en drs. M. van der Vorm. Operationele ontwikkeling van de Nederlandse 'Special Operations Forces', 2005-2010 (3) 107

Doeleman, drs. H.J. en drs. R. van Ommen. Nieuwe planning & control KMar. Meer sturing met minder papier (2) 59

Duuren, C.P. van. Ontwikkelingen van de hulpverleningsdienst Defensie (Gastcolumn) (1) 26

E

Ebbelaar, F.A. Economisch draagvlak voor Defensie. Een koude kermis? (MA) (6) 298

Eijkman, mr. dr. Q.A.M., drs. J.G.M. Bijen en B.W. Schuurman MA. Voortekenen van terroristische aanslagen. Is vroegtijdige herkenning mogelijk? (4) 181

Eijsvoogel, drs. J. Welbegrepen eigenbelang en het opgeven van soevereiniteit (7/8) 323

F

Fokkema, A.R. Militaire samenwerking Benelux (12) 572

G

Graaf, prof. dr. B.G.J. de. Waar is de onzichtbare vijand? (1) 14

Graaf, P. de en J.D. Harskamp MBA. Reservisten en 'cyberoperations'. Schaarse expertise veiligstellen voor calamiteiten en militaire operaties	(3)	100
Groen, drs. J.M.H. 'Junior leadership' in Uruzgan	(10)	452
H		
Hardenbol, J. Observaties van het gevechtveld	(10)	443
Harskamp MBA, J.D. en P. de Graaf. Reservisten en 'cyberoperations'. Schaarse expertise veiligstellen voor calamiteiten en militaire operaties	(3)	100
Hart, mr. P. 't. De mobiele rechtbank. Een bijzonder instrument uit de Wet militaire strafrechtspraak	(5)	231
Heijden, drs. P.J.M.M. van der, G.J. M. van Opdorp en mr. B. Valk. Militaire samenwerking met Duitsland en de herstructurering van de Bundeswehr	(9)	386
Hemert, dr. D.A. van, dr. N. van Wouwe, dr. C.E. van den Berg, drs. L.E.L.M. van Boxmeer en dr. W. Kamphuis. Een model van mentale veerkracht. Hoe kan Defensie herstel na uitzendingen bevorderen?	(11)	495
Hillen, drs. J.S.J. Chicago 2012. Nieuw elan voor de NAVO	(7/8)	316
Houben, dr. M.F.J. De kosten van de 'Comprehensive Approach'	(1)	30
Houben, dr. M.F.J. Het risico van geen risico nemen	(3)	146
Houben, dr. M.F.J. Niet willen zien, niet willen weten	(7/8)	354
Houben, dr. M.F.J. Siamese tweelingen	(10)	468
Houben, dr. M.F.J. Trouw	(5)	248
Huizing, drs. M. Basisprincipes van klassieke counterinsurgency. Achterhaald in moderne operaties?	(2)	44
Hulsman, drs. M. en drs. J.H. Mooren Doden tijdens een militaire missie. Een onderzoek	(3)	132
K		
Kamphuis, W., dr. D.A. van Hemert, dr. N. van Wouwe, dr. C.E. van den Berg en drs. L.E.L.M. van Boxmeer. Een model van mentale veerkracht. Hoe kan Defensie herstel na uitzendingen bevorderen?	(11)	495
Klapwijk, C. en H.W. Meerveld. 'Unmanned Aerial Vehicles'. Het debat over de opkomst van onbemande vliegtuigen	(11)	484
Klein, G. Strategische roadmap 2012-2025: Noord-Europese (dieselektrische) onderzeedienst (Gastcolumn)	(9)	418
M		
Matser, drs. F. Beentjes	(4)	200
Matser, drs. F. Censuur	(11)	518
Matser, drs. F. Internationale samenwerking	(9)	416
Matser, drs. F. Kiezen	(2)	86
Matser, drs. F. Veteranen	(6)	304
Meerveld, H.W. en C. Klapwijk. 'Unmanned Aerial Vehicles'. Het debat over de opkomst van onbemande vliegtuigen	(11)	484
Meijer MA, mr. E.C.A. De JSF en de logica van strategie (Gastcolumn)	(9)	420
Meijer MA, mr. E.C.A. De JSF en de logica van strategie (AMA)	(10)	472
Middelkoop, E. van. Vechten in vredesnaam. De spanning tussen humaniteit en soevereiniteit	(6)	260
Molendijk Msc., T. Groepscohesie en geweld	(12)	561
Mooren, drs. J.H. en drs. M. Hulsman. Doden tijdens een militaire missie. Een onderzoek	(3)	132
Muijskens MMO, drs. ing. D.J. Je gaat het pas zien wanneer je het door hebt (Gastcolumn)	(6)	302
Müller, J. Vijfentwintig jaar SHK en homobeleid bij Defensie	(10)	432

N

Nyce PhD, J.M. en G.C.H. Bakx MSc. 'Auftragstaktik'. Een basis voor modern veiligheidsmanagement? (5) 212

O

Ommen, drs. R. van en drs. H.J. Doeleman. Nieuwe planning & control KMar. Meer sturing met minder papier (2) 59

Opdorp, G.J.M. van, drs. P.J.M.M. van der Heijden en mr. B. Valk. Militaire samenwerking met Duitsland en de herstructurering van de Bundeswehr (9) 386

P

Polman, L. A-politiek (9) 415

Polman, L. De invasie van Den Haag (6) 297

Polman, L. Het geheim van Hollywood (3) 148

Polman, L. Kindjes van de rekening (7/8) 349

Polman, L. Klachtenloket (1) 25

Polman, L. Lesothaanse toestanden (10) 465

Polman, L. Oorlogskoorts (2) 85

Polman, L. Privégeld (5) 243

Polman, L. Vrolijk Voodoofeest (4) 199

Polman, L. Vrouw (11) 520

Polman, L. Zwaluwen (12) 585

Pijpers, P.B.M.J. De militair in de 3D (Gastcolumn) (1) 28

R

Rietjens, dr. ir. S.J.H. en drs. S.M. Stolze. Corruptie in Afghanistan. Het voorbeeld Uruzgan (4) 168

Ruedisueli, M.P. Gevechtservaring... (MA) (5) 252

S

Schoenmaker, prof. dr. B. Vredesoperaties en de terugkeer van de oorlog (12) 537

Scholten, mr. C.G. 'Comprehensive approach': veelkoppig monster of eenhoofdige leiding? (Gastcolumn) (5) 244

Schuurman MA, B.W., drs. J.G.M. Bijen en mr. dr. Q.A.M. Eijkman. Voortekenen van terroristische aanslagen. Is vroegtijdige herkenning mogelijk? (4) 181

Speetjens, D.L.J. 'No story, no glory' (Gastcolumn) (7/8) 350

Spiegeleire, S. de en T. Sweijs. Contouren van conflict in de 21-ste eeuw. Oriëntatie op een ongewisse toekomst (11) 508

Stam, N.U. Gevechtservaring. Van Splijtzwam tot verbindende factor (2) 75

Stam, N.U. Gevechtservaring. Van Splijtzwam tot verbindende factor (AMA) (4) 195

Stolze, drs. S.M. en dr. ir. S.J.H. Rietjens Corruptie in Afghanistan. Het voorbeeld Uruzgan (4) 168

Sweijs, T. en S. de Spiegeleire. Contouren van conflict in de 21-ste eeuw. Oriëntatie op een ongewisse toekomst (11) 508

T

Teeuw, P. Een Koude Crisis? De strijd om de Noordpool (4) 160

Teeuw, P. Strategische partner Noorwegen (9) 404

Tjepkema, drs. A.C. JSF en de logica van strategie (MA) (10) 470

Tuinman, G.P., G.R. Dimitriu en drs. M. van der Vorm. Operationele ontwikkeling van de Nederlandse 'Special Operations Forces', 2005-2010 (3) 107

V

Valk, mr. B., G.J.M. van Opdorp en drs. P.J.M.M. van der Heijden. Militaire samenwerking met Duitsland en de herstructurering van de Bundeswehr	(9)	386
Ven, mr. J.A.A. van der. Al hetgeen u zegt kan tegen u worden gebruikt (Gastcolumn)	(3)	144
Visser, J.C. Gevechtservaring: vaak minder verheffend dan het lijkt (MA)	(5)	250
Visser, mr. drs. J. Schoonzoon (Gastcolumn)	(6)	300
Voetelink, mr. J.E.D. Een introductie in het Militair Operationeel Recht	(1)	4
Vogelaar, prof. dr. A.L.W. en drs. S. Dalenberg. Leiderschapsvisie: theorie en praktijk. Een beschouwing van de visies op leiderschap binnen Defensie	(5)	221
Vorm, drs. M. van der, G.P. Tuinman en G.R. Dimitriu. Operationele ontwikkeling van de Nederlandse 'Special Operations Forces', 2005-2010	(3)	107
Vos, P. de. Gevechtservaring. Van Splijtzwam tot verbindende factor (MA)	(4)	194
Vries, P.H. de. Oude zakken, nieuwe wijn (Gastcolumn)	(7/8)	352

W

Wagemaker MA, drs. A.J.E. Afghanistan, 2001-2012. Succesvolle gewapende interventie en staatsvorming in een fragiele staat?	(6)	283
Walthuis, J.P. 'No wrap? Than it must be crap' (Gastcolumn)	(10)	466
Warnar, drs. H. De strijd tussen de olifant en de walvis. Een kwestie van verbindende strategie en innovatie	(7/8)	339
Wouwe, dr. N. van, dr. C.E. van den Berg, drs. L.E.L.M. van Boxmeer, dr. W. Kamphuis en dr. D.A. van Hemert. Een model van mentale veerkracht. Hoe kan Defensie herstel na uitzendingen bevorderen?	(11)	495

BOEKRECENSIES**A**

Advance and Destroy. Patton as Commander in the Bulge, door J. N. Rickard (W.M. Oppedijk van Veen) / ISBN 97 8081 313 4550	(11)	521
Allied Air War and Urban Memory. The Legacy of Strategic Bombing in Germany, door J. Arnold (M. Lak) / ISBN 97 8110 700 4962	(10)	474

B

Bombing, States and Peoples in Western Europe 1940-1945, door C. Baldoli, A. Knapp e.a. (red.) (M. Lak) / ISBN 97 8144 118 5686	(10)	474
---	------	-----

C

Callsign Nassau. Het moderne Korps Commandotroepen, 1989-2012, door A. ten Cate en M. van der Vorm (A.C. Tjepkema) / ISBN 97 8946 105 6719	(6)	307
Cold Front. Conflict Ahead in Arctic Waters, door D. Fairhall (A.J. van der Peet) / ISBN 97 8184 885 3843	(4)	202
Cyber Warfare. Critical Perspectives, door P. Ducheine, F. Osinga en J. Soeters (P. de Graaf) / ISBN 97 8906 704 3410	(12)	588

D

December 1941. Twelve days that began a World War, door E. Mawdsley (W.M. Oppedijk van Veen) / ISBN 97 8030 0154450	(7/8)	360
De laatste man. Een herinnering, door H. Goedkoop (J.A. de Moor) / ISBN 97 8904 5705 743	(12)	591

Dokter Albert de Moor. Spoedarts in de Eerste Wereldoorlog, door J. de Moor (L. van Bergen) / ISBN 97 8949 137 6054	(7/8)	358
Drift. The Unmooring of American Military Power, door R. Maddow (F.J.C.M. van Nijnatten) / ISBN 97 8030 746 0981	(10)	477
E		
Eer en de ellende. De –. Nieuw-Guinea 1962, door P. Heijboer (W.M. Ooms) / ISBN 97 8904 849 0202	(7/8)	362
Experiment en beproeving. Vuurwapens van de Normaal Schietschool (1855-1933), door M. Willemsen (P.H. Kamphuis) / ISBN 97 8907 079 3418	(12)	594
F		
Fighting Patton. George S. Patton Jr. through the Eyes of his Enemies, door H. Yeide (W.M. Oppedijk van Veen) / ISBN 97 8076 034 1285	(4)	206
H		
A High Price. The Triumphs and Failures of Israeli Counterterrorism, door D. Byman (J.T.W.H. van Woensel) / ISBN 97 8019 539 1824	(12)	589
Humanitarian Negotiations Revealed. The MSF experience, door C. Magone, M. Neuman e.a. (L. van Bergen) / ISBN 97 8184 904 1638	(6)	306
I		
Inleiding krijgswetenschappen, door S.N. Mengelberg, M. A.G. de Jong e.a. (W.M. Oppedijk van Veen) / ISBN 97 8905 850 6238	(2)	92
Inlichtingen- en veiligheidsdiensten, door B.A. de Graaf e.a. (J.T.W.H. van Woensel) / ISBN 97 8901 307 8961	(3)	152
J		
25 Jaar Defensie R&D-onderzoek. Een terugblik op het management van Defensie R&D in de jaren 1985-2010, door P. Huijsmans (J.B.J. Orbons) / ISBN 97 8904 842 2128	(7/8)	361
K		
Krimoorlog of de vernedering van Rusland. De –, door O. Figes (B.A. Steltenpool) / ISBN 97 8904 681 0248	(2)	94
L		
Leaving without losing. The War on Terror after Iraq and Afghanistan, door M.N. Katz (T. Jansen) / ISBN 97 8142 140 5582	(12)	592
Long Goodbye. A –. The Soviet withdrawal from Afghanistan, door A. M. Kalinovsky (T. Jansen) / ISBN 97 8067 405 8668	(5)	253
M		
Mars naar de wetenschap. Het streven naar de wetenschappelijk opgeleide officier 1890-2011, door W. Klinkert (P.H. Kamphuis) / ISBN 97 8908 892 0486	(5)	254
Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied, door H. Amersfoort en P. Kamphuis (red.) (J.M.J. Bosch) / ISBN 97 8946 105 7020	(11)	525
Mission Uruzgan. Collaborating in Multiple Coalitions for Afghanistan, door R. Beeres e.a. (red) (A. ten Cate) / ISBN 97 8908 555 0501	(7/8)	357
Moesson. De Indische oceaan en de toekomstige wereldmachten, door R. D. Kaplan (P. van Hattum) / ISBN 97 8904 910 4634	(1)	38

N

- Navalisme nekt onderzeeboot. De invloed van buitenlandse zeestrategieën op de Nederlandse zeestrategie voor de defensie van Nederlands-Indië, 1912-1942, door J. Anten (A.C. Tjepkema) / ISBN 97 8905 260 3780 (3) 150
- No Lack of Courage. Operation Medusa, Afghanistan, door B. Hornd (A. ten Cate) / ISBN 97 8155 488 7668 (1) 32

O

- Oliekoning. De -. Hugo Chaves en de beloftes van zijn Latijns-Amerikaanse revolutie, door E. Koopman (T. Jansen) / ISBN 97 8905 759 1297 (10) 476
- Onder Taliban en krijgsheren. Nederland en de oorlog in Afghanistan, door E. de Bont (A. ten Cate) / ISBN 97 8904 680 8801 (3) 149

P

- Poppy. Trails of Afghan Heroin, door R. Knoth en A. de Jong (A.J.E. Wagemaker) / ISBN 97 8377 573 3373 (4) 205

R

- Routledge Handbook of Insurgency and Counterinsurgency. The -. door P.B. Rich en I. Duyvesteyn (red.) (H. de Jong) / ISBN 97 8041 556 7336 (11) 522

S

- South Africa and Contemporary Counterinsurgency. Tools, Practices, Prospects, door D. Baker en E. Jordaan (red.) (H. de Jong) / ISBN 97 8191 989 5338 (1) 36
- Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands. The -. A. Statiev (F.H. Baudet) / ISBN 97 8052 176 8337 (2) 91

T

- Task Force Uruzgan (2006-2010). Getuigenissen van een missie, door J. Groen (P.J.E.J. van den Aker) / ISBN 97 8946 190 8308 (9) 426
- Teams door het vuur. 9 Krijgsmachtlessen voor managers, door R. Evers (M.P. Dekker) / ISBN 97 8902 440 0966 (6) 309
- The Gun. The AK-47 and the Evolution of War, door C.J. Chivers (A.J.E. Wagemaker) / ISBN 97 8143 919 6533 (4) 203
- The Kalashnikov Encyclopaedia, door C. Roodhorst (A.J.E. Wagemaker) / ISBN n.v.t. (4) 203

V

- Valley's Edge. The-. A year with the Pashtuns in the heartland of the Taliban, door D.R. Green (A. ten Cate) / ISBN 97 8159 797 6947 (9) 424

W

- Without Hesitation. The Odyssey of an American Warrior, door H. Shelton (W.J.E. van Rijn) / ISBN 97 8031 259 9058 (1) 33
- Wrong War. The -. Grit, strategy and the way out of Afghanistan, door F.J. West (A. de Munnik) / ISBN 97 8140 006 8793 (9) 423

dan Nederland. Dit komt overeen met de literatuur en met de schattingen van de militairen zelf.

Voor mijn onderzoek heb ik een uitgebreide literatuurstudie verricht. Mijn onderzoek bestond verder uit analyses van autobiografieën, documentaires en privé video-opnames die ik van verschillende militairen ontving.

Daarnaast heb ik vier maanden besteed aan het zogeheten veldwerk – de benadering die de antropologie kenmerkt. Door uitvoerig de tijd te nemen voor *face-to-face* contact met de onderzoeksparticipanten wordt het mogelijk om een goed inzicht te krijgen van hun leefwereld. Ik begon met het interviewen van mijn militaire partner en zijn vrienden, en van enkele onbekende militairen die ik contacteerde via internet.

Mijn gesprekspartners vroeg ik, ten behoeve van de representativiteit, om mij in contact te brengen met collega's met wie ze niet (nauw) bevriend waren. Waar mogelijk heb ik uitspraken gecontroleerd via (persoonlijk) foto- en videomateriaal, autobiografieën, officiële documenten en/of literatuur.⁵

Voor het grootste deel bestond mijn veldwerk uit het voeren van semigestructureerde gesprekken. Dit zijn interviews die veel ruimte laten voor wat de gesprekspartner zelf wil vertellen. Bijna alle militairen gaven aan normaal gesproken niet openhartig over hun ideeën en ervaringen te spreken, omdat 'burgers meestal toch al hun mening klaar hebben'. Zonder de antropologische onderzoeksmethode zou ik, kortom, nooit de persoonlijke data hebben kunnen verzamelen die hierna aan de orde komt.

De creatie van een 'Wij'

Lang dacht men, ook in de krijgsmacht en de wetenschap, dat het trainen van de juiste mensen in de juiste *drills* en *skills* voldoende is om gevechtsbereidheid te kweken. Maar een verzameling van sterke individuen maakt nog geen effectief leger. Pas na de Tweede Wereldoorlog

bleek dat tijdens beide wereldoorlogen de meeste gevechtssoldaten, zelfs in zeer gevaarlijke situaties, niet schoten of bewust het doel misten.

Dit leidde tot uitgebreid psychologisch onderzoek, wat aantoonde dat gevechtsbereidheid niet voortkomt uit individueel instinct, maar uit groepsgevoel.⁶ En groepsgevoel moet gecreëerd worden. Sindsdien bestaat in de krijgsmacht extra aandacht voor het creëren van een daadwerkelijke *eenheid*; van een hechte 'Wij'.

Gevechtsbereidheid komt niet voort uit individueel instinct, maar uit groepsgevoel

Een echte militair is solidair

Welke 'Wij' wordt er in de krijgsmacht precies gevormd? Twee militairen, die deel uitmaakten van de Luchtmobiele Brigade, legden mij (TM) helder uit wat een 'echte militair' volgens hen is.

Mil1: Je kan echt een goede militair zijn in skills en drills, maar als je een pussy bent...

TM: Wat is 'pussy' dan?

Mil1: Pussy is als je geen echte man bent.

Mil2: Wij hebben bij ons in het peloton [iemand], met zó'n reet. Hij kan niet hard lopen, hij is niet sterk... Maar aan hem zou je heel veel hebben in een TIC.⁷ Het is gewoon karakter.

TM: Maar wat is 'karakter' dan? Karakter is een breed begrip.

Mil2: 'Karakter' is, doordat... doordat hij heeft bewezen dat jij hem kan vertrouwen.

5 Zie voor een meer uitgebreide verantwoording van mijn onderzoek en een complete bronnenlijst: T. Molendijk, 'Voor Volk en Vaderland? Wij-Percepties, Zij-Constructies en Geweld(loosheid) onder Nederlandse Gevechtsmilitairen' (Ongepubliceerde Masterscriptie, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, 2012), verkrijgbaar via <<http://dare.uva.nl/scriptie/413482>>.

6 J. Bourke, *An Intimate History of Killing: Face to Face Killing in Twentieth Century Warfare* (Londen, Granta Books, 1999) 62; 85. Hoewel het materiaal van het bekendste onderzoek hiernaar, uitgevoerd door krijgsgeschiedkundige Marshall, later in twijfel is getrokken, werd de uitkomst ervan door andere onderzoeken bevestigd (zie blz. 86-87).

7 TIC: *Troops In Contact*; een eufemisme voor een gevechtsactie.

FOTO: AVDD, A. RORIMANDEY

De weg zoeken in een doolhof aan quala's. De geïnterviewde militairen definiëren vertrouwen als 'het onvoorwaardelijk op elkaar kunnen bouwen tijdens missies'

De militairen vervolgden met een uitweiding over wat vertrouwen is, namelijk het onvoorwaardelijk op elkaar kunnen bouwen tijdens oefeningen en missies. Een ander typisch voorbeeld van een militaire definitie van een goed militair is de volgende. 'Hij is een beetje verwijfd, maar hij is wel een echte kerel', hoorde ik een soldaat eens tegen een collega zeggen. Hij doelde op een militair die geen bier dronk, een bekakt accent had, fysiek niet de sterkste was, maar wel altijd klaar stond om anderen te helpen.

Mannelijkheid

In de krijgsmacht is mannelijkheid en heteroseksualiteit nog altijd de norm. Op alles wat hiervan afwijkt rust een zeker taboe.⁸ Maar woorden als de hiervoor genoemde verwijzen

niet per se naar mannelijkheid in de zin van een 'bavianenideaal': een breed voorkomen, kracht en dominantie.

Dit ligt complexer, zoals blijkt uit de citaten. Individuele mannelijkheid is in de krijgsmacht belangrijk, maar het ultieme doel ligt ergens anders. De nadruk op mannelijkheid is uiteindelijk bovenal een middel om solidariteit te benoemen en te creëren. Vooral in de opleiding, waar militairen nog 'gecreëerd' moeten worden, speelt dit een belangrijke rol. Zowel de instructeurs als de rekruten zelf zijn actieve actoren in de vorming van een solidaire 'Wij'.

Solidariteit eerst

Als er eenmaal een solidaire eenheid is gecreëerd, komt er veel meer ruimte vrij voor verscheidenheid, zo bleek uit de verhalen van de militairen. Dan staat niet zozeer de gehele uniformiteit voorop, maar vooral loyaliteit. Onderlinge plagerijen verminderen sterk in de parate periode. Veel militairen laten bijvoorbeeld hun haar weer groeien. Ook afwijkende meningen en hobby's worden uitgesproken en gerespecteerd.⁹

⁸ Zie e.g. A.M. Adolfsen, S. Keuzenkamp, & L. Mans, *Uniform uit de Kast: Homoseksualiteit binnen de Krijgsmacht* (Den Haag, SCP, 2006).

⁹ Zie ook: C. van Hastenberg, 'Uniciteit in Uniformiteit: Geestelijke Verzorging en de Militair in de Groep' (Ongepubliceerde Masterscriptie, Utrecht, Universiteit van Humanistiek, 2009).

Onder Nederlandse militairen geldt dit niet alleen *binnen* maar ook *tussen* de rangen. Veel militairen gaven aan dat ze regelmatig hun mening uiten naar hun sergeant, bijvoorbeeld over de functie van een oefening. Heel soms weigeren ze zelfs een opdracht als ze deze 'rond-uit nutteloos' vinden. Ze waken er zo voor dat meerderen hen niet *brainwashen*. Een militair vertelde bijvoorbeeld een anekdote over een meerdere die zijn autoriteit wilde tonen.

Hij vond het een leuk grapje om mij een kleurplaat te laten maken. (...) Nou, dat heb ik geweigerd. Er moet wel dienstbelang bij zitten. (...) Zo iets als een kleurplaat maken zou ik op uitzending ook niet doen.

De Nederlandse gevechtssoldaten die ik heb gesproken, vertelden me hoe zij elke dag bereid zijn tot complete uitputting toe bevelen te volgen, zolang die maar het dienstbelang dienen. Dit wil zeggen, het dienstbelang volgens de interpretatie van de gevechtssoldaten zelf. Uitputtende oefeningen en andere opdrachten moeten in hun ogen bijdragen aan hun onderlinge loyaliteit en gevechtssoldaten.

De hoge mate van communicatie tussen rangen is typerend voor de Nederlandse krijgsmacht.¹⁰ De militairen zijn zich hiervan bewust. Ze zien dit als positief, zoals blijkt uit het volgende citaat.

Dat Amerikaanse heb je hier niet (...) In Nederland word je zo getraind, dat als iemand wordt dood geschoten dat dan iedereen weet wat 'ie moet doen. Dus eigenlijk is iedereen commandant. Da's niet echt zo, maar iedereen weet wat ie moet doen.

De militairen zeiden zelfs vaak te spotten met de Amerikaanse 'hooah-mentaliteit', waarbij ze doelden op een overdreven nadruk op stoerheid, theateraal schreeuwende drill-instructeurs en een zeer rigide hiërarchie. Zo haalden ze onder elkaar graag honend teksten uit Hollywoodfilms als *Full Metal Jacket* aan.¹¹

'My rifle is my best friend'

Een dankbare bron van spottende imitatie bleek de scène waarin rekruten krijgen opge-

dragen om, tijdens het schoonmaken van hun wapen, talloze malen te herhalen: *'This is my rifle. There are many like it, but this one is mine. My rifle is my best friend. It is my life (...) We will become part of each other'*, et cetera. Voor Nederlandse militairen is juist een kritische houding ten aanzien van gehoorzaamheid en hiërarchie typerend.

FOTO AVDD, A. ROHM-PANDEY

Chora, Afghanistan. Slogans als 'My rifle is my best friend' getuigen van een Amerikaanse 'hooah-mentaliteit', die volgens de geïnterviewde militairen niet aanwezig is in de Nederlandse krijgsmacht

De manier waarop in de Nederlandse krijgsmacht wordt omgegaan met machtsstructuren heeft naar mijn idee tot gevolg dat militairen verantwoordelijkheid voor hun denken en handelen blijven nemen. Nederlandse gevechtssoldaten en -korporaals spelen een participerende rol in het bepalen van groepsnormen en -discipline. De relevantie van de afwezigheid van een 'kadaverdiscipline' is dat zij zich voortdurend bewust blijven van wat zij doen. Ze worden voortdurend gedwongen na te denken over de redenen van hun loyaliteit aan de militaire 'Wij'.

Solidariteit moet natuurlijk niet worden verward met onvoorwaardelijke gehoorzaamheid, en evenmin met uniformiteit. Dit geldt voor

10 J.L. Soeters, D. Winslow & A. Weibull, 'Military Culture', in: G. Caforio (ed), *Handbook of the Sociology of the Military* (New York, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003) 242-3.

11 S. Kubrick, *Full Metal Jacket* (Verenigde Staten, Warner Bros, 1987).

alle krijgsmachten, maar specifiek voor de Nederlandse krijgsmacht, waar er relatief veel ruimte is voor kritische communicatie binnen en tussen de rangen. Militaire loyaliteit moet in de ogen van de militairen het dienstbelang dienen. Ze moet zorgen voor een collectieve bereidheid om te vechten met en voor de ‘Wij’.

Wij, zij en de buitenstaanders

Het lijkt logisch dat, tegenover de militaire ‘Wij’, burgers de ‘Zij’ zijn. In de krijgsmacht wordt immers van burgers militairen gemaakt. De categorie burger bleek echter nauwelijks een rol te spelen voor militairen, niet tijdens hun opleiding en evenmin tijdens hun parate periode.¹² Er bestaan zelfs maar amper scheldwoorden voor burgers. Na ‘NuKuBu’ (‘Nutteloze *** Burger’) houdt het wel op. Daarentegen hebben militairen wel een ruime keuze scheldwoorden voor elkaar, vooral in de categorieën vrouwelijkheid, homoseksualiteit en ongedierte.

De verklaring voor het militaire vocabulaire werd in het voorgaande duidelijk. In de krijgsmacht wordt niet *direct* van burgers militairen gemaakt. Hier zit een stap tussen. Rekruten worden eerst, via onder meer scheldwoorden, gemaakt tot alles wat een militair *niet* moet zijn. Ze worden eerst *gedeconstrueerd* tot ‘non-militairen’, voordat ze tot een broederschap worden *gereconstrueerd*. Met andere woorden, de vijanden waar de militairen in de opleiding tegen vechten zijn *zijzelf*. Waarom? Zo worden zij solidair en dus gevechtsbereid.

De nadruk op gevechtsbereidheid laat duidelijk zien wie de ‘Zij’ is ten opzichte van de solidaire ‘Wij’. De ‘Zij’ zijn in eerste instantie de militairen zelf, maar ook de toekomstige opponenten. De vijand is niet uitdrukkelijk aanwezig in het thuisland, maar wel impliciet. Iedere militair die ik heb gesproken, vertelde me dat hij zijn parate periode zag als een voortdurende repetitie voor ‘het echte werk’: de uitzending.

Militairen vertelden me dat ze ‘karakter’ en ‘op elkaar kunnen vertrouwen’ – maar niet fysieke

kracht – als cruciale voorwaarden zien voor het militair-zijn. Militairen zijn solidair om gezamenlijk trainingen en oefeningen te kunnen overleven. Ze moeten die gezamenlijk overleven omdat deze – ze heten niet voor niets *trainingen en oefeningen* – de voorbereiding vormen voor toekomstige gevechten tegen de vijand.

De burger vormt een duidelijke ‘Ander’ in de militaire context. Maar burgers representeren juist eerder kwetsbare buitenstaanders dan een ‘Zij’. En als buitenstaanders vormen ze simpelweg geen relevante categorie voor het militaire collectief. Daarom bestaan er maar weinig (scheld)woorden voor burgers in de krijgsmacht en beschouwen uitgezonden militairen lokale burgers niet als gerechtvaardigd doelwit.

Al in het thuisland wordt de ‘Zij’ gevormd door de toekomstige opponent. En al in het thuisland zijn militairen, als hecht collectief, bereid deze opponent te doden. Om het eerder genoemde citaat te herhalen: dit is ‘het echte werk’.

Geweld en geweldloosheid

Het laatste punt brengt ons bij de militaire visies op hun vijandelijke ‘Zij’, en bij de kern van het beroep van een militair: geweld. Dit artikel begon met de vraag hoe militairen in staat zijn te doden. Een verklaring hiervoor is gegeven. Een zeer belangrijke motivatie is de kameraadschap die militairen in hun thuisland ontwikkelen. Dit antwoord dwingt ons nu ook de omgekeerde vraag te stellen: hoe zijn militairen in staat anderen *niet* te doden?

Wat betreft burgers is het antwoord al gegeven. Burgers bleken al in het thuisland van militairen een derde partij van buitenstaanders. Maar hoe zit het met (krijgs-)gevangenen? Zij zijn immers ook opponenten, alleen dan opponenten zonder wapens. Voor wie er niet bij stil staat zal het vanzelfsprekend lijken dat militairen hun gevangenen met respect behandelen. Voor mij, als onderzoeker, was dit niet zonder meer logisch. En wel om de volgende reden. Militairen moeten bij zichzelf de wil ontwikkelen om

¹² Vergelijk met D. Winslow, ‘Rites of Passage and Group Bonding in the Canadian Airborne’, in: *Armed Forces and Society* (1999) (3).

FOTO AVDD, S. HILCKMANN

Matrozen tijdens de eindoefening 'de volharding', die deel uitmaakt van de MME (Maritieme Militaire Vorming)

mensen te doden die ze nog nooit hebben gezien. Als de ander in hun ogen eenmaal een vijand is, hoe kunnen ze dan in staat zijn om hem als gevangene goed te behandelen?

Laat ik deze vraag met een anekdote toelichten. Een soldaat vertelde me eens over een vuurgevecht waarbij hij zijn collega verloor. Hoewel (bijna) iedereen zich relatief snel weer hernam, had dit natuurlijk veel impact op de militairen, ook op degenen die de gesneuvelde amper hadden gekend. De jongens, van wie de meesten nauwelijks 20 jaar oud waren, waren net zo min bekend met de dood als hun leeftijdsgenoten in de burgermaatschappij, laat staan met dood door geweld. Enkele weken later moesten zij een gevangen genomen Talibanstrijder vervoeren. Op schrift behoort de gevangene dan

wel tot een fundamenteel andere categorie dan de gewapende opponent, maar in de praktijk bestaan de grenzen tussen deze categorieën natuurlijk niet. De gevangene zou immers dezelfde persoon kunnen zijn als degene die hun collega heeft gedood.

De soldaat die over zijn gesneuvelde collega en de gevangene vertelde, zei te begrijpen dat een militair de wens zou kunnen hebben een gedetineerde iets aan te doen. Maar noch hij noch zijn collega's hebben dat gedaan. 'Dat doe je gewoon niet.' Stellingen van dit type konden mij niet echt aan een verklaring helpen. Want hoe kunnen militairen in staat zijn te schakelen tussen de uitersten van geweld en geweldloosheid tegenover mogelijk hetzelfde individu?

Visies op de 'Zij': dehumanisering

'Klootzakken', 'lafbekken', 'kakkerlakken'. In hun zelfgemaakte video-opnames hoorde ik de militairen deze woorden voor de Taliban gebruiken. Hun buitenlandse ISAF-collega's uitten dezelfde woorden, die verwijzen naar alles behalve menselijkheid. Deze typeringen lijken verdacht veel op de scheldwoorden die militairen wereldwijd in hun opleiding over zich uitgestort kregen ('lafaards', 'mietjes', 'larven').¹³ Dat is geen toeval. Toen waren de militairen immers nog hun *eigen* vijand.

Dubbelzijdige ontmenselijking

Er is dus sprake van dubbelzijdige 'ontmenselijking'. Militairen hebben zichzelf en elkaar in hun thuisland gehard en ze zijn natuurlijk minstens even hard voor hun opponent. Dit mechanisme bestaat niet voor niets. Het helpt militairen geweld te plegen. De dubbelzijdige dehumanisering (ontmenselijking) zien we terugkeren in vuurgevechten.

TM: Hoe was de eerste keer dat jullie vuurcontact hadden?

Mil1: Ja, spannend! (...) We gingen naar dat dorp toe [waar zich, naar verluidt, veel

¹³ J. Verrips, 'Dehumanization as a Double-Edged Sword: From Boot-Camp Animals to Killing Machines', in: G. Baumann & A. Gingrich (eds.), *Grammars of Identity/Alterity: A Structural Approach* (Londen, Berghahn Books, 2004).

Taliban zouden ophouden]. Vrouwen en kinderen liepen toen massaal het dorp uit, één kant op. En opeens hoorde je de eerste kogels. Iedereen was eigenlijk heel opgewekt en lacherig van 'vet, vet, vet!'. Toen hoorde je mortieren zo inslaan, toen wij zo van 'fuck!'. (...) Je gaat je opfokken, van 'die gaan naar de klote!!!'.

TM: Hoe zie je de Taliban dan voor je, op dat moment?

Mil1: Hoe? Ja, gewoon, je moet je opfokken. Je moet niet gaan denken 'oh, die hebben families' ofzo. (...)

TM: Ben je dan niet bang?

Mil2: Op het moment niet. Ga je dood, dan ga je dood. Die drills en skills trappen ze erin. Als je maar poep hoort, dan weet je wat je moet doen. Ik heb geleerd wat ik moet doen, en ik ga het gewoon doen. Het is als het ware een soort van automatisme geworden. Ja, 'tuurlijk heb je adrenaline. Je krijgt een droge strot, gaat elkaar aankijken met van die grote doppen. Maar je weet wat je moet doen.

Mil1: Niks moe en pijn.

Een gelijksoortige uiting is de volgende.

Kijk, je moet jezelf ook een beetje, ja (...) oppompen. Het laatste wat je wilt is dat het mis gaat, dat je twijfelt in een vuurgevecht, dat je denkt 'da's ook een mens'. Het is dan: hij of ik. Weet je, vroeger gingen we elkaar met een zwaard te lijf. De mens is ook gewoon maar een dier, zeg maar. Je moet jezelf ook als dier zien. (...) Zo zag ik het tenminste... Zelfs als ik zelf zou worden geraakt, had ik ook zoiets van 'ja, jammer', weet je.

De gevechtssoldaten beschreven hun opvattingen over zichzelf en die over de opponent tijdens een vuurgevecht op opvallend gelijke wijze: via dehumanisering. Ze vergeleken zowel zichzelf als hun opponent met dieren. Tijdens

een gevecht, zo zeiden ze, schieten ze in een automatisme en vermijden te denken aan het feit dat hun opponent ook een dagelijks leven heeft. Op het moment zelf accepteren ze zelfs hun eigen mogelijke dood.

Dehumanisering ten behoeve van gevechtsevenredigheid

Het viel de antropoloog Verrips ook al op dat de ontmenselijking door militairen een tweesnijdend zwaard is. Het zorgt er, ten eerste, voor dat militairen de 'onmenselijke vijand' willen doden. Ten tweede, zo beargumenteert Verrips, maakt het dat zij als *killing machines* ook daadwerkelijk in staat zijn om de opponent te doden.

Bovendien heeft hun keiharde opleiding voor zo een sterke kameraadschap gezorgd dat zij voor hun maten willen doden en sterven.¹⁴ Dit wil zeggen, de wij/zij-denkebeelden die militairen in hun thuisland ontwikkelen maken hen tot gevechtsevenredigde militairen tijdens hun uitzending.

Visies op de 'Zij': 'humanisering'

Ik zou het hiervoor genoemde argument willen uitbreiden. De relatie tussen militairen en hun opponent blijkt veel dubbelzinniger te zijn dan alleen een kwestie van ontmenselijking. Iedere militair sprak me sterk tegen als ik suggereerde dat 'je een beetje buiten jezelf treedt' of dat 'je een totaal andere *mindset* hebt' tijdens vuurcontact.¹⁵ Alle militairen vertelden dat de uitbraak van een gevecht hun drills en skills inderdaad automatisch in werking doet treden. Maar ze benadrukten dat zij juist daarom niet veranderen in 'robots' of 'machines'. 'Je blijft wel mens, hè', zeiden sommigen letterlijk.

Hun drills en skills zouden hen juist in staat stellen 'er altijd zelf bij' te zijn. De militairen zien zichzelf tijdens vuurgevechten tegelijkertijd als routinematige uitvoerders van hun drills en skills én als mens.

De vijand als mens

Niet alleen de eigen menselijkheid, ook de menselijkheid van de vijand wordt wel degelijk

14 Idem.

15 Alle militairen benadrukten niet te weten hoe zij zich in intens gevaarlijke situaties 'zoals tijdens de Vietnamoorlog' zouden voelen. Overigens hebben de meesten wel degelijk intense en gevaarlijke gevechten meegemaakt. Velen hebben meegemaakt dat de kogels vlak naast hen insloegen, en sommigen hebben bovendien collega's verloren.

erkend. Als we de citaten in de vorige paragraaf nog eens doorlezen, zien we dat de militairen aangeven dat ze de opponent wel *moeten* zien als onmens. Alle militairen deden gelijksoortige uitspraken. Dit betekent dat ze zich er dus voortdurend van bewust zijn dat hun opponent natuurlijk wel degelijk een mens is.

De opponent *is* een mens, maar *kan* in gevechten niet als zodanig erkend worden. Dit klinkt heel logisch. Maar het staat in sterk contrast met vijandbeelden uit de geschiedenis van genocide. In de aanloop van de Tweede Wereldoorlog noemden nazi's de joden bijvoorbeeld in één adem met ongedierte en ziektes, zonder dat ze dit metaforisch bedoelden.¹⁶

Bovendien uitten de militairen die ik sprak, naast dehumaniserende woorden, soms ook hun bewondering over de Taliban.

Mil1: Ik heb ook helemaal geen sympathie voor die jongens.

Mil2: Nee. Maar ik heb wel respect, ja... 'respect' voor...

Mil1: Voor hun krijgerschap.

Mil2: Ja. Hun mentaliteit.

Mil1: Ja, ik vind ze wel hard, dat vind ik wel respect. Maar... niet voor hoe ze het doen.

Mil2: Ze zijn ziek loyaal. Ze hebben een hoger doel, wij niet.

Mil1: Is ook een waardeloos doel.

Mil2: Kom je in de hemel, heb je zeventig maagden. Ze hebben geeneens ervaring. (lacht)

De militairen noemen de Taliban: 'jongens' (= mensen) en uiten vanuit beroepsmatig perspectief respect voor hen. Hun buitenlandse collega's blijken gelijksoortige uitspraken te doen. In twee documentaires, over respectievelijk Amerikaanse en Deense militairen in Afghanistan, worden acties van de Taliban becommentarieerd als 'ballsy' en 'zij hebben een stel sterke ballen'.¹⁷

Wereldwijd spreken militairen, ook op het strijdveld, vaak met een zekere beroepsmatige bewondering over hun opponenten.¹⁸

FOTO: AVDD, A. SCHIJOOR

Afghanistan, operatie 'Mani Ghar II'. Tijdens deze operatie werden wapens en explosieven gevonden

Hiermee worden hen menselijke eigenschappen toegewezen.

Dubbelzinnig beeld

Kortom, het beeld dat militairen van zowel de opponent als van zichzelf hebben, is dus zeer dubbelzinnig. Het gaat om een categorie tussen mens en onmens; een categorie die zowel haat als respect oproept. De relatie tussen militairen en hun opponent bestaat zowel uit grote afstand als uit herkenning.

Dit is minder raar dan het lijkt. Beide partijen zijn immers gewapende strijders, die in principe hetzelfde doen. Beide partijen proberen elkaar te doden en zijn bereid te sterven in de strijd.

Geweldpleging zonder dehumanisering

Bar en Ben-Ari ontdekten in hun onderzoek over de *killing experience* van Israëliische sluipschutters ook dat militairen soms over hun opponenten spreken als *human beings* en zichzelf in hen herkennen. De conclusie die zij hier-

16 A. F. Müller, 'German Grammars of Identity/Alterity: A Diachronic View', in: G. Baumann & A. Gingrich (eds.), *Grammars of Identity/Alterity: A Structural Approach*. (Londen, Berg-hahn Books, 2004) 75.

17 Zie 'Restrepo' van Hetherington & Junger 2010: min. 113 en 'Armadillo' Metz 2010: min 12.

18 A. Simons, War: 'Back to the Future', in: *Annual Review of Anthropology* (1999) (28) 88.

uit trekken is de volgende: ‘enemies may [be] labelled as humans and as “like us” but violence is still perpetrated against them’.¹⁹ Ik ben het met hen eens. Het idee dat een mens pas een ander kan doden wanneer hij die geheel heeft ontmenselijkt, klopt inderdaad niet per definitie. Geweldpleging kan tamelijk probleemloos zijn, dat wil zeggen, mensen hebben absolute distantie van hun doelwit hier niet per se voor nodig.²⁰

FOTO AVDD

Mariniers beoefenen het verzorgen van gewonden. Onderlinge kameraadschap en opoffering staan centraal bij het creëren van groepscohesie

Geweldloosheid door ‘humanisering’

Volgens mijn analyses kan de dubbelzinnige wij/zij-relatie tussen militairen en hun opponent ook nog iets anders verklaren. Hiermee komen we terug bij de eerder genoemde anekdote over de soldaat die kort na het verlies van

zijn collega een gevangene vervoerde, en de vraag die dit oproep: hoe kunnen militairen in staat zijn een strikt onderscheid te handhaven tussen de gewapende en ongewapende opponent? Ik wil hier stellen dat dit komt door de dubbelzinnigheid waarmee zij hun vijand zien.

Door de dubbelzinnigheid veranderen militairen alleen in dodelijke strijders wanneer zij in een ander een dodelijke strijder herkennen. De gewapende opponent is een onmenselijk doelwit. Gevangenen worden daarentegen niet meer gezien als ‘te vernietigen objecten’. Militairen kunnen hun menselijkheid herkennen en erkennen. Zo kunnen ze hen behandelen als *non-combattanten*, als ‘buitenstaanders’ met mensenrechten, ondanks dat ze mogelijk hebben geprobeerd de militairen te vermoorden.

De vorming van een militaire groepsidentiteit zorgt, kortom, niet alleen voor gevechtsbereidheid maar in principe ook voor professionaliteit.

Gevaaren van groepscohesie

De vorming van een militaire groepseenheid kan echter ook doorslaan. In de krijgsgeschiedenis zijn er legio moorden gepleegd vanuit een collectieve woede veroorzaakt door gesneuvelde collega’s. Even ontelbaar zijn de moorden gepleegd vanuit een collectieve apathie, voortkomend uit voortdurende stress.²¹ Zelfs in het thuisland kan eenheidsvorming al potentieel gevaarlijk zijn. Militairen kunnen bijvoorbeeld al vanaf hun opleiding zeer onwilling zijn om grensoverschrijdend gedrag te rapporteren aan hun meerderen, of aan de buitenwereld. Dergelijke vormen van onprofessionele loyaliteit kunnen de kans op ‘misplaatste loyaliteit’ en daarmee op onrechtmatig geweld vergroten.²²

Iedere vorm van groepssolidariteit bij militairen herbergt altijd het risico dat deze ook ten koste gaat van anderen dan de gewapende opponenten. De intensivering van *externe* middelen – zoals krachtig leiderschap en trainingen in zelfdiscipline en ethiek – zou het gevaar van grensoverschrijdende solidariteit moeten indammen²³. Mij is geen onderzoek bekend waar-

19 N. Bar & E. Ben-Ari, ‘Israeli Snipers in the Al-Aqsa Intifada: Killing, Humanity and Lived Experience’, in: *Third World Quarterly* (2005) (1) 150.

20 Daarbij lijkt de afwezigheid van absolute dehumanisering militairen te beschermen tegen psychosociale problemen naderhand. Shay identificeerde deze problemen onder Amerikaanse militairen in Vietnam en verbond ze aan de grote mate van ontmenselijking die voortkwam uit het gebruik van woorden als ‘gooks’ voor de ander (J. Shay, *Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character* (New York: Atheneum, 1994).

21 Zie J. Bourke, *An Intimate History of Killing: Face to Face Killing in Twentieth Century Warfare* (Londen, Granta Books, 1999) 130-131.

22 D. Winslow, ‘Misplaced Loyalties: The Role of Military Culture in the Breakdown of Discipline in Two Peace Operations’, in: *Journal of Military and Strategic Studies* (2004) (3) 14.

23 Idem.

uit blijkt hoe groepscohesie *zelf* effectief verminderd kan worden. Dit lijkt altijd ten koste te zullen gaan van de gevechtsbereidheid.

Conclusie

Inmiddels bestaat er een omvangrijke verzameling literatuur over de manieren waarop groepscohesie onder militairen wordt gecreëerd, en hoe zij zo in staat zijn voor elkaar te vechten. Onderwerpen als onderlinge kameraadschap en opoffering staan hierbij centraal. Geweldpleging wordt veel minder besproken. We zouden bijna vergeten dat militairen niet vechten om te sterven, maar om te doden, zo luidt het terechte commentaar van de wetenschappers die zich wel met deze kant van het militaire beroep bezighouden.²⁴

Ik zou daaraan willen toevoegen dat we de creatie van een militair broederschap zelfs niet los *kunnen* zien van geweldpleging. Insluiten betekent: uitsluiten, en andersom. Veel experts op het gebied van oorlogsgeweld richten zich op de constructie van een vijandbeeld, maar laten de creatie van een ‘Wij’ achterwege. De focus in dit artikel lag zowel op de ‘Zij’ als de ‘Wij’.

Het antwoord op de eerste vraag van dit artikel – hoe kunnen militairen de wil ontwikkelen om hun opponent te doden – is net gegeven. Groepsvorming is van cruciaal belang om kameraadschap te creëren, en zo de bereidheid om voor elkaar te vechten en te sterven.

Hoe kunnen militairen met die gevechtsbereidheid tegelijkertijd in staat zijn om de mensenrechten van een (krijgs-)gevangene te respecteren? Dit was de tweede en meest belangrijke vraag van dit artikel. Uitgezonden militairen kunnen een scheiding handhaven tussen gewapende opponent, (krijgs-)gevangene en burger. Dit leren zij al in hun thuisland, en niet per se door het wetboek te lezen.

Wat betreft burgers ligt het vrij eenvoudig. Al vanaf indiensttreding hebben burgers nooit een ‘Zij’ belichaamd. Gevangen opponenten vormen natuurlijk wel een zekere ‘Zij’. Maar al

FOTO US MARINE CORPS

‘Groepsvorming is van cruciaal belang om kameraadschap te creëren, en zo de bereidheid om voor elkaar te vechten en te sterven’

tijdens de opleiding en de parate periode leren militairen alleen te handelen als een hyperloyale ‘Wij’ in een gevechtscontext. Militairen ‘vechten’ alleen wanneer dit nodig is om gezamenlijk oefeningen te overleven.

Daarnaast is er ook dan al sprake van een dubbelzinnige wij/zij-relatie. Militairen zijn eerst hun eigen vijand. Al in hun thuisland kunnen militairen zich dus in hun toekomstige opponent herkennen. Zo leren militairen dat zij beiden strijders zijn, die in gevechten elkaars doelwitten vormen maar die in andere situaties mensen met bestaansrecht blijven.

Ten slotte is het thema kameraadschap aan de orde geweest. Kameraadschap herbergt altijd het gevaar van doorslaande solidariteit. Maar in principe zorgt de vorming van een broederschap juist dat militairen zich de juridische grenzen tussen gewapende opponent en ieder ander eigen maken als interne, morele grenzen. Militairen leren dan al een scheiding te trekken tussen opponent en burger, en tussen gewapende en ongewapende opponent. ■

24 N. Bar & E. Ben-Ari, ‘Israeli Snipers in the Al-Aqsa Intifada: Killing, Humanity and Lived Experience’, in: *Third World Quarterly* (2005) (1) 134.

Militaire samenwerking Benelux

Streven naar doeltreffendheid, kostendeling en meer operationele capaciteiten

Op politiek en bestuurlijk niveau is er in België en Nederland veel hernieuwde aandacht voor intensivering van de militaire samenwerking op Benelux-niveau. De Belgische en Nederlandse regering staan positief ten opzichte van uitbreiding na goede resultaten met *Benesam*, de gezamenlijke deelname aan operaties op de Balkan, in Afghanistan en in Libië en de wederzijdse uitwisseling van studenten op stafcursussen in Rijswijk en Brussel. Eerder dit jaar tekenden België, Nederland en Luxemburg een overeenkomst, waarin zij besloten om op basis van een raamakkoord uit 1987 de militaire samenwerking te verdiepen. Stuur- en werkgroepen zijn aan de slag gegaan om studies, kennis en ervaringen om te zetten in adviezen voor verdere internationaal militaire samenwerking tussen de buurlanden. Uitdagingen zijn daarbij onder meer cultuurverschillen en taalbarrières, maar *Benesam* heeft aangetoond dat daar oplossingen voor zijn.

Luitenant-kolonel A.R. Fokkema*

Wie op Google de zoekterm 'Defensie Benelux-samenwerking' intikt, krijgt zo'n veertien-duizend hits. Het onderwerp is de afgelopen jaren, door dalende defensiebegrotingen en een zoektocht naar behoud van effectiviteit en meer efficiency, zeer *hot*. Het Instituut Clingendael en de Adviesraad Internationale Vraagstukken besteedden in recente rapporten en publicaties veel aandacht aan mogelijkheden voor intensivering van militaire samenwerking in de Benelux.¹ Zo stelt de AIV: 'voor een succesvolle samenwerking moet sprake zijn van een min of meer vergelijkbaar veiligheidsbeleid van de deelnemende landen. In die zin staat België met zijn sterke nadruk op multilateralisme dichterbij Nederland dan het Verenigd Koninkrijk of de

Verenigde Staten die meer geneigd zijn tot unilateraal optreden. Een andere overweging van meer politiek-strategische aard is dat de positie van de kleinere lidstaten in de EU door verschillende oorzaken onder druk is komen te staan. Nauwere onderlinge aansluiting van de Benelux-landen zou dan het logische antwoord zijn op de toegenomen dominantie van de grote landen'.² Daarnaast hebben de Belgische en Nederlandse media veel aandacht besteed aan dit onderwerp. Professor Luc de Vos, hoogleraar aan de Koninklijke Militaire School in Brussel, bepleitte in *De Morgen* verdere samenwerking: 'Een Benelux-leger lijkt mij de keuze van het gezond verstand. België, Nederland en Luxemburg zijn landen met een gedeelde geschiedenis, een gelijklopende filosofie en een vergelijkbare 'grootte' op de internationale scene'.³

Ook op politiek en bestuurlijk niveau is in België en Nederland veel hernieuwde aandacht voor intensivering van de militaire samen-

* De auteur is werkzaam als defensieattaché voor België, Luxemburg en Portugal.

1 J.Q.Th. Rood, 'De kracht van de Benelux in het Europa van de toekomst', Clingendael, maart 2011.

2 Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Europese Defensiesamenwerking: soevereiniteit en handlingsvermogen*, Advies nr. 78 (Den Haag, januari 2012) 40.

3 Luc de Vos, 'Een Benelux leger: een visie voor de toekomst' in: *De Morgen*, 21 mei 2011.

Minister van Landsverdediging De Crem (rechts) bezoekt Belgische militairen die in Zuid-Libanon gestationeerd zijn

werking op Benelux-niveau. Tijdens zijn eerste buitenlandse bezoek deed minister-president Rutte in oktober 2010 Brussel aan en stond intensivering van defensiesamenwerking op de agenda. Na het aantreden van de Belgische minister-president Di Rupo was zijn eerste buitenlandse reis, op 18 januari van dit jaar, naar Den Haag en werd eveneens defensiesamenwerking besproken. De beleidsbrief van voormalig minister van Defensie Hillen vermeldde over de intensivering van de Benelux-defensiesamenwerking 'verdere mogelijkheden tot samenwerking en integratie op militair gebied, naar het voorbeeld van Belgisch-Nederlandse marinesamenwerking (Benesam), uit te werken, met als doel de krijgsmachten dichterbij elkaar te brengen, kosten te delen en besparingen te boeken'.⁴

Een aantal gebieden dient stelselmatig te worden onderzocht, waaronder het voor de langere termijn zeer belangrijke onderwerp materieelverwerving. In verdere contacten tussen de ministers van Defensie en veelvuldige contacten tussen de defensiestaven zijn de intenties verder geconcretiseerd. Dit heeft geresulteerd in de ondertekening van een overeenkomst van de Benelux-ministers van Defensie waarin is vast-

gelegd de defensiesamenwerking op een aantal specifieke gebieden te verbreden en te verdiepen.⁵ Op de vraag of er nu een Benelux-leger is antwoordde de Belgische minister van Defensie De Crem ontkennend, maar hij sprak wel van een 'een eerste stap naar de volledige integratie van het materieel en een gezamenlijke inzetbaarheid'.⁶ Gevraagd naar het samen deelnemen aan militaire missies was De Crem ook zeer duidelijk: 'Dat zal de lakmoesproef van dit samenwerkingsakkoord zijn: de eerstvolgende keer dat de VN vraagt om deel te nemen aan een opdracht. We zullen daarvoor bepaalde gezamenlijke commandostructuren moeten ontwikkelen. Er zal voortdurend overleg tussen de verschillende defensiestaven nodig zijn'.⁷ Minister Hillen gaf aan 'dat dit een goede manier is om in deze tijd van bezuinigingen de slagkracht te behouden'.⁸ In het vervolg van dit artikel zal de betekenis van de overeenkomst en de uitwerking ervan meer in detail worden besproken, maar

4 Ministerie van Defensie: *Defensie na de kredietcrisis: een kleinere krijgsmacht in een onrustige wereld* (Den Haag, 8 april 2011) 26.

5 *Benelux-verklaring over samenwerking op defensieveld*, Brussel, 18 april 2012.

6 'Militaire operaties in trio' (interview met Pieter de Crem), in: *De Standaard*, 18 april 2012.

7 Idem.

8 Minister Hillen: 'Samenwerking in Benelux niet vrijblijvend', 18 april 2012.

Zie: www.defensie.nl/actueel.

eerst volgt een terugblik op de samenwerking tot op heden en de stand van zaken van de Belgische en Luxemburgse krijgsmacht.

De Belgische krijgsmacht: transformatie en inzetbaarheid

Net als veel andere krijgsmachten in Europa zijn de strijdkrachten van België sinds de val van de Berlijnse Muur in een continue staat van verandering en verkleining. Er is en wordt nog steeds veel 'vredesdividend' geïnd. De defensiebegroting schommelt sinds een aantal jaren tussen de 1,1 en 1,2 procent van het BNP en bedraagt voor 2012 ongeveer 2,8 miljard euro. De huidige minister van Defensie is aangetreden in 2009 en heeft een transformatie in gang gezet om de Belgische krijgsmacht weer op de kaart te zetten.⁹ Belangrijk onderdeel was de sluiting van circa dertig militaire installaties

genomen aan operatie *Unified Protector*, waarbij Belgische F-16 jachtvliegtuigen op regelmatige basis zijn ingezet voor bombardementsvluchten ter bescherming van de burgerbevolking in Libië. Verder is de Belgische landmacht al sinds 2006 met een compagnie aanwezig in Zuid-Libanon voor ontmijningsoperaties, levert de Belgische krijgsmacht in Centraal-Afrika, en met name in Congo, troepen voor deelname aan *Security Sector Development*-missies en wordt de marine in nauwe afstemming met de Nederlandse marine ingezet voor antipiraterijoperaties. Het gemiddelde aantal Belgische militairen ingezet voor expeditionaire operaties is in verhouding tot de bevolkingsomvang groter dan de bijdrage van Frankrijk of Duitsland.

De omslag die de huidige minister heeft bewerkstelligd, is niet onopgemerkt gebleven op het NAVO-hoofdkwartier en in veel hoofdsteden van het bondgenootschap. De trans-Atlantische band die, naast nauwe samenwerking binnen de Europese Unie in België van groot belang wordt geacht, is aanzienlijk versterkt. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de media minister De Crem, bij zijn aantreden en het inzetten van de nieuwe beleidslijn, minister 'Crembo' (verwijzend naar Rambo) noemden. Is daarmee alles koek en ei? Nee, maar de Belgische krijgsmacht staat er anno 2012 beter voor dan in 2006. De Nederlandse neiging geringschattend te spreken van 'het kleinere België' is vanuit deze optiek volledig onterecht. Zowel de Benesam-samenwerking en de luchtmachtsamenwerking, maar ook ervaringen van individuele militairen leren dat Belgische militairen vakbekwaam, betrouwbaar en loyaal zijn en goed kunnen samenwerken. Misschien komt dit wel doordat België, in tegenstelling tot andere kleine landen, geen illusies koestert over zijn internationale positie.¹⁰

De huidige Belgische regering heeft in het licht van de financiële crisis in Europa een relatief kleine bezuiniging van 2 procent op defensie aangekondigd en aangegeven dat het personeelsbestand uiterlijk per 1 januari 2015 dient te zijn teruggebracht tot 32.000 (dertigduizend militairen en tweeduizend burger-

België hecht veel belang aan samenwerking binnen de Europese Unie, maar heeft ook de trans-Atlantische band versterkt

en oefenterreinen, de inkrimping van het personeelsbestand van meer dan 38.000 naar 34.000 en het gelijktijdig verkleinen van het deel van de begroting dat is gereserveerd voor personeelexploitatie (inmiddels teruggebracht van ruim 67 procent naar 58 procent). Daarnaast levert de Belgische krijgsmacht sinds vele jaren eenheden aan de ISAF-operatie. Hieronder vallen zes F-16 jachtvliegtuigen voor luchtsteun aan ISAF-troepen, *Operational Mentor Liaison Teams* in de noordelijke provincie Kunduz en zijn langdurig troepen en materieel geleverd voor de bewaking van het vliegveld in Kabul. De Belgische luchtmacht en marine hebben in 2011 onder een demissionaire regering deel-

9 Zie: *De voltooiing van de transformatie* (Brussel, minister van Defensie Pieter de Crem, oktober 2009).

10 Zoals een Belgische docent aan de KHID het tijdens een college over Internationale Militaire Samenwerking uitdrukte: 'Er zijn kleine landen die beseffen dat ze een klein land zijn en er zijn andere kleine landen'.

medewerkers).¹¹ Een belangrijke uitdaging voor de Belgische krijgsmacht is de werving. De gemiddelde leeftijd van de militairen is boven de veertig jaar. De verwachting is dat zonder grote inspanningen in werving van nieuw personeel, het personeelsbestand aan het einde van dit decennium vrijwel automatisch zal zijn geslonken tot 25.000. In het regeerakkoord en de beleidsvisie van de minister van Defensie is dan ook aangekondigd dat er een nieuw statuut voor beroepsmilitairen opgesteld zal worden 'om een gezonde leeftijdsstructuur te bekomen en de operationaliteit te waarborgen'.¹² De Belgische militairen zijn conform de rechtspositie voor ambtenaren voor onbepaalde tijd benoemd; de belangrijkste wijziging die is voorzien is de invoering van de loopbaan voor bepaalde tijd.

Ambitie

Het buitenlandse beleid van België en de internationale ambitie op het gebied van deelname aan vredesoperaties zijn te kenschetsen als een gebalanceerde bijdrage aan operaties van de VN, NAVO en EU. De inrichting van de krijgsmacht en mogelijke nationale inzet is vanuit de geschiedenis gericht op het kunnen uitvoeren van *Non-Combatant Evacuation Operations* (NEO) in Centraal-Afrika. Het officieel vastgestelde ambitieniveau dat de krijgsmacht nu nog aanhoudt is om gemiddeld duizend militairen continu op uitzending te hebben. Voor de landmacht is dat met het oog op algemene verdedigingstaken de inzet van een brigade, voor expeditionaire operaties de inzet van een brigade voor een korte periode of de inzet van een bataljon voor een langdurige periode. Voor de luchtmacht gaat het voor algemene verdedigingstaken om de inzet van dertig F-16's; voor expeditionaire operaties eveneens maximaal dertig F-16's voor een korte periode of acht F-16's voor een langere periode. Voor de marine betekent het bijdragen met een escortecapaciteit en een mijnenbestrijdingscapaciteit. Mede gezien de problemen met de werving zal de Belgische krijgsmacht het gestelde ambitieniveau niet of slechts met zeer veel moeite kunnen waarmaken. Het regeerakkoord zegt hierover dan ook: 'De minister van Landsverdediging zal de regering een geactualiseerd meerjarenplan

voorleggen dat met het vernieuwde vastgelegde ambitieniveau en de stand van uitvoering van het transformatieplan rekening houdt'.¹³ In een toespraak draaide minister De Crem niet om de problemen van het ambitieniveau heen door te stellen dat het denken aan de nationale inzet van divisies en brigades voor de Belgische krijgsmacht verleden tijd is.¹⁴

FOTO ANP, K.D. DESPLEINTER

De ministers De Crem en Hillen (eerste en tweede van links) hebben de Benelux-samenwerking steeds genoemd als een kans om kosten te sparen

Inrichting van de krijgsmacht

In de organisatie van het Belgische ministerie van Defensie vervult, naast de minister, de Chef Defensie een centrale rol. De huidige Chef Defensiestaf, generaal Van Caelenberghe (luchtmacht), is op 12 juli benoemd na het onverwachte terugtreden van zijn voorganger, generaal Delcour, dit voorjaar. Generaal Van Caelenberghe was voorheen de stafchef van het stafdepartement operaties en training (bij Defensie in Nederland vergelijkbaar met de Directie Aansturing Operationele Gereedheid en de Directie Operatieën samen). Dit stafdepartement stuurt in België rechtstreeks de componenten (krijgsmachtdelen) aan. Opvallend is dat naast de marine, landmacht en luchtmacht ook de medische component als separaat krijgs-

11 Ontwerpverklaring over het algemeen beleid (Brussel, 1 december 2011) 170-173.

12 Idem, 172.

13 Idem, 171.

14 EU-ambassadeurslunch, 15 februari 2012.

FOTO ANP, P. CROM

De Belgische luchtmacht concentreert de activiteiten voortaan op vijf vliegbases

machtdeel is aangemerkt. In totaal zijn er vijf zogeheten stafdepartementen waarvan – naast Operatiën en Training – Strategie (vergelijkbaar met de Directie Operationeel Beleid Behoeftesstellingen en Plannen) de belangrijkste is. De onderstafchef voor strategie, luitenant-generaal Andries, functioneert tevens als *policy director* binnen de NAVO en EU en is in België belast met de uitwerking van de Benelux-samenwerking. Naast de stafdepartementen zijn er functionele directies waaronder personeel, financiën en materieel. Een belangrijk verschil met de Nederlandse defensieorganisatie is dat alle stafchefs en functionele directeuren verantwoording verschuldigd zijn aan de CDS. Kernpunten van de plannen en de inrichting van de krijgsmachtdelen zijn:

• Landmacht

In 2002 is besloten om de landmacht uitsluitend nog te voorzien van wielvoertuigen, af te zien van rupsvoertuigen en zwaar geschut en zich hiermee te richten op een zogeheten mediane capaciteit. De transformatie voorziet in één mediane brigade met vier bataljons, geplaatst in Leopoldsburg en Marche-en-Famenne en één lichte brigade met *airborne*-capaciteit. De mediane brigade is uitgerust met *Armoured Infantry Vehicles* (AIV), gepantserde wielvoertuigen van het type Piranha IIIC 8x8 en met *Multipurpose Protected Vehicles* (MPPV) van het type Dingo II. De structuur is afgestemd op de totale aanschaf van 104 AIV's en 132 MPPV's. De beleidsvisie van de minister van Defensie voorziet dat de zogeheten 'voorwaardelijke schijven' AIV en 61 MPPV's worden aangeschaft.¹⁵ De lichte brigade bestaat uit twee bataljons paracommando's, een licht manoeuvrebataljon en een vergrote *Special Forces* groep. De capaciteiten zijn gericht op het uitvoeren van evacuatieoperaties. De Belgische landmacht en met name de Lichte Brigade heeft veel ervaring met *joint*-samenwerking. De Belgische para's hebben inmiddels meer dan vijftig jaar ervaring en staan ook internationaal hoog aangeschreven in het uitvoeren van luchtlandingsoperaties. De totale personeelssterkte is vastgesteld op ongeveer twaalfduizend. Opvallend is ook dat voor het eerst een complete capaciteit ééntalig (artillerie/Nederlands) zal worden ingericht.

• Luchtmacht

De luchtmacht (ongeveer 5.500 militairen) wordt geconcentreerd op vijf vliegbases. Vliegbasis Kleine Brogel in Vlaanderen en Florennes in Wallonië dienen als *Main Operating Base* voor 54 operationele (van in totaal zestig) F-16 jachtvliegtuigen. Op de vliegbasis Bevekom (Beauvechain) zijn de thans nog twintig A-109 helikopters en 32 Marchetti-lesvliegtuigen gestationeerd. Op het vliegveld Zaventem in Brussel worden elf C-130's, vier Embraers en één Airbus A330 luchttransportvliegtuig ingezet op basis van medegebruik van de internationale civiele luchthaven. Op de vliegbasis Koksijde aan de kust zijn vier Seaking-reddingshelikopters gestationeerd die zullen worden vervangen

15 Minister van Landsverdediging: *Uiteenzetting van de visie* (Brussel, januari 2012) 8.

door TNFH-90 helikopters die op korte termijn instromen. Het is de bedoeling de taken voor luchtverkeersleiding binnen een geïntegreerde civiele Europese aanpak in te bedden. De luchtverdedigingscapaciteit (CRC) wordt, na het operationeel stellen van het nieuwe *NATO Air Command and Control System (ACCS)*, afgebouwd en volgens de huidige plannen verplaatst van Glons naar Beauvechain. Sinds 2001 wordt gewerkt met de B-Hunter UAV. De B-Hunter, geplaatst op de vliegbasis Florennes, is een tactische UAV die qua inzet is te vergelijken met de Sperwer en de komende nieuwe Nederlandse SRT-UAV. Inzet heeft plaatsgevonden in Bosnië in 2005 en in Congo in 2006 (ondersteuning verkiezingen). Verder participeert België in het Europese A-400M luchttransportprogramma. Ook Luxemburg heeft zich hierbij aangesloten en er zijn thans enkele Luxemburgse bemanningen in opleiding om op termijn binnen de Belgische luchttransportvloot met een vliegtuig deel te nemen.

• Marine

De Belgische marine (ongeveer 1600 militairen) is volledig ingebed in het Belgisch-Nederlandse samenwerkingsverband (Benesam). De operationele staven van de Belgische en Nederlandse marine zijn samengevoegd tot een geïntegreerde staf in Den Helder onder het bevel van de Admiraal Benelux (ABNL). Hiertoe zijn enkele tientallen Belgische militairen geplaatst in Den Helder (staf ABNL) en enkele tientallen Nederlandse militairen in België, te weten in Oostende (Eguermin, circa 25 Nederlanders), Zeebrugge (een achttal voor *Mine Operational Sea Training* en ongeveer tien in het kader van het onderhoud aan de mijnenjagers) en Brugge (circa vijftien bij het Competentiecentrum Support, Departement Catering). Het succes van de samenwerking ligt in de standaardisatie van het materieel en opleiding en training. België heeft twee M-fregatten overgenomen van Nederland, hanteert voor het opereren en het onderhoud geheel de Nederlandse bedrijfsvoering en er is één binationale operationele school in Den Helder. Daarnaast beschikt de Belgische marine over een vloot van vijf mijnenjagers die opereert in een verband met zes Nederlandse mijnenjagers. De opleidingen en

het onderhoud van de mijnenjagers vinden volledig plaats in België. Verder wordt nog gebruik gemaakt van een ondersteuningsvaartuig voor de mijnenjagers.

Toekomstbestendigheid

De toekomstbestendigheid van de Belgische krijgsmacht op de lange termijn is, net als in Nederland, een grote uitdaging. Is het investeringsbudget voldoende om vernieuwing en materiële en personele gereedheid op peil te houden? Wanneer toekomstige regeringen nog meer bevoegdheden en ook financiële verantwoording onderbrengen bij de verschillende gewesten zal mogelijk minder geld overblijven voor federale diensten zoals politie en krijgsmacht. Het terugdringen van de omvang van de personele exploitatie is daarentegen een hoopvol teken. De regeringsverklaring van het huidige kabinet vermeldt: *'In het verlengde van het geactualiseerd investeringsplan, dat door de Minister van Landsverdediging zal voorgelegd worden, zal men nadenken over de problematiek van de vervanging op lange termijn van de grote uitrustingsprogramma's'*.¹⁶ Hierbij gaat het onder meer om de vervanging van de mijnenjagers en M-fregatten. De grootste uitdaging – alweer net als in Nederland – is de vervanging van de F-16 jachtvliegtuigen. Door de gezamenlijke aanschaf van de F-16 met Denemarken, Noorwegen en Nederland in het verband van de zogeheten *European Participating Air Forces (EPAF)* beschikt België nog steeds over een relevante luchtmacht. Zonder de EPAF-constructie en samenwerking met de Verenigde Staten zou het niet mogelijk zijn geweest om de noodzakelijke modernisering uit te voeren waardoor de F-16 op dit moment nog steeds inzetbaar is in de hoogste delen van het geweldsspectrum, zoals tijdens operatie Unified Protector. De minister van Defensie heeft meermaals aangegeven dat België aan het begin van deze eeuw 'de boot heeft gemist' door niet net als Denemarken, Noorwegen en Nederland te participeren in de ontwikkeling van de F-35. In een recent opinieartikel in het Franstalige weekblad *Le Vif* luidt de Belgische luchtvaartindustrie de noodklok en zegt dat België zo snel mogelijk

¹⁶ Ontwerpverklaring over het algemeen beleid, 172.

FOTO AVDD, P. VAN BASTELAAR

De Nederlands-Belgische maritieme samenwerking voorziet onder meer in het gezamenlijk opereren van de operationele vloten en het afstemmen en samenvoegen van opleidingen

een besluit moet nemen als het wil voorkomen dat een belangrijk deel van de luchtvaartindustrie in gevaar komt.¹⁷ Het artikel trekt een vergelijking met de aankoop van de F-16, voor destijds dertig miljard Belgische frank, die meer dan het vijfvoudige heeft opgeleverd aan omzet voor de Belgische luchtvaartindustrie. Het artikel is onder meer gebaseerd op een hoorzitting van de Vaste Commissie van Defensie van het Belgische parlement op 4 juli over internationale militaire samenwerking. Naast voorstanders van samenwerking met Nederland kwamen daar ook deskundigen aan het woord die menen dat samenwerking met Frankrijk de voorkeur verdient.¹⁸

Internationale samenwerking

De Belgische strijdkrachten onderhouden goede samenwerkingsrelaties met al hun buurlanden. De samenwerkingsrelatie met Luxemburg is

met name gericht op opleiding en training. Veel officieren en onderofficieren van de Luxemburgse krijgsmacht zijn ingedeeld bij Belgische opleidingseenheden. Het is daarbij opmerkelijk dat de Luxemburgse officieren in opleiding in Brussel verplicht zijn om als extra taal Nederlands te studeren. De samenwerking met Frankrijk en Duitsland komt vooral tot uiting via deelname in het *Eurocorps*. Bij de inzet van de krijgsmacht in Afrika is het vizier van Brussel vaak gericht op samenwerking met Parijs. Voor de opleidingen van vliegers heeft België een overeenkomst met de Franse luchtmacht: in ruil voor de plaatsing en inbreng van Belgische Alpha Jet-opleidingsvliegtuigen vindt de gehele voortgezette vliegopleiding plaats in Frankrijk. Door het voorziene einde van de levensduur van de Alpha Jet in 2017 begint Brussel op dit moment met een studie voor heroriëntatie van de opleiding van vliegers. Daarbij zal naar verwachting ook de *European NATO Joint Jet Pilot Training* weer in beschouwing worden genomen.

¹⁷ Zie artikel van Olivier Rogeau in: *Le Vif*, nr. 31 (3 augustus 2012) 18-23.

¹⁸ Idem.

Samenwerking met Nederland

De samenwerking tussen België en Nederland kent een lange geschiedenis en is gebaseerd op de zogeheten militaire overeenkomst tussen beide landen uit 1948. In 1987 is deze overeenkomst gemoderniseerd en is Luxemburg toegetreden.¹⁹ Belangrijkste bepalingen uit deze overeenkomst waren gericht op *'het uitwisselen van militair personeel, het streven naar de geleidelijke standaardisatie van de bewapening, van de uitrusting, van de organisatie en van de tactische methodes'*. Ook *'gemeenschappelijk onderzoek, ontwikkeling, productie en aankoop van bewapening en uitrusting'* stonden er in. De coördinatie was voorzien door *'de oprichting van een BENELUX-stuurgroep om de uitvoering te coördineren en het periodiek organiseren van Stafbesprekingen op het niveau van de Generale Staven en van de Krijgsmachtdelen, welke zo mogelijk zullen uitmonden in overeenkomsten, binnen het kader van hun respectievelijke bevoegdheden'*.

Hoewel de instelling van de stuurgroep niet is geïnstitutionaliseerd, heeft de overeenkomst geleid tot samenwerking en nieuwe overeenkomsten op een groot aantal deelgebieden. Veel instanties van de bestuursstaf en de krijgsmachtdelen hebben op regelmatige basis contact met collega's van de Belgische krijgsmacht. Zo houdt de directeur van de Defensie Materieelorganisatie twee maal per jaar stafbesprekingen met zijn Belgische *counterpart*. De gespreksonderwerpen zijn tot op heden vooral maritiem. Een belangrijk thema is echter ook coördinatie en afstemming in Benelux-verband van het Verbeterd Operationeel Soldaat Systeem (VOSS), een gezamenlijk contract voor het aankopen van commerciële satellietcapaciteit, bilaterale samenwerking op het gebied van onderhoud aan de NH-90 en commerciële contracten voor olietransporten via het Europese stelsel van pijpleidingen. Structurele samenwerking vindt ook plaats op het gebied van *Open Skies* (in Benelux-verband). Zeer recent is nog een intentieverklaring getekend over geneeskundige samenwerking.²⁰

In de jaren negentig is er een periode van uitbreiding en intensivering van samenwerking

geweest tussen de krijgsmachtdelen en hun Belgische tegenhangers. De maritieme samenwerking, die wortels heeft uit de jaren vijftig, is midden jaren negentig verder geïnstitutionaliseerd door een overeenkomst voor de regeling van de samenwerking en het formaliseren van een stuurgroep die de coördinatie hiervoor op zich neemt.²¹ De regeling voorziet in het gezamenlijk opereren van de operationele vloten, het afstemmen en samenvoegen van opleidingen en ook het afstemmen van nieuwbouwprogramma's. De inrichting is zodanig dat strikt nationale taken zelfstandig kunnen worden uitgevoerd. De Benesam-stuurgroep vergadert twee maal per jaar, waarbij het voorzitterschap afwisselend in handen is van Nederland (plv. C-CZSK) en België (DS/ACOS strategie). De Benesam-samenwerking is uniek door de verregaande integratie. De overname van de M-fregatten door België en de integratie van de relatief kleine Belgische marine met de toch zeker vijf maal grotere Nederlandse, is van groot belang geweest voor het behoud van de Belgische maritieme capaciteit. Door Benesam kunnen operationele commitments onder de vlag van ABNL worden uitgevoerd. Zo is de maritieme bijdrage voor de operatie Unified Protector (mijnenjagers) als ABNL-bijdrage aangemerkt.

Ook de samenwerking tussen de landmachten van België en Nederland is in de jaren negentig jaren geïntensiveerd. Belangrijk was de operationele samenwerking van 1992 tot 1995 in het Nederlandse/Belgisch transportbataljon in voormalig Joegoslavië. Binnen dit bataljon waren honderd Belgische militairen actief.²² De huidige samenwerking tussen de beide landmachten is vooral gericht op het gebruik van elkaars

19 Overeenkomst tussen de ministers van Defensie van België, Luxemburg en Nederland, 25 maart 1987 getekend in Luxemburg.

20 Intentieverklaring tussen de minister van Landsverdediging van het Koninkrijk België en de Directeur Militaire Gezondheidszorg van het ministerie van Defensie van het Koninkrijk der Nederlanden met betrekking tot samenwerking in het medisch domein, Brussel, 29 juni 2012.

21 Overeenkomst tot regeling van samenwerking van de Belgische Zeemacht en de Koninklijke Marine, Bilzen, 28 maart 1995.

22 'De samenwerking tussen de Belgische en de Nederlandse landstrijdkrachten in Buitenlandse operaties', Koninklijke Militaire School, majoor Johan Koers, academiejaar 2009-2010 (Brussel, 2010).

oefenterreinen, samenwerking bij opleidingen en kennisuitwisseling. Voor het gebruik van oefenterreinen komt periodiek een zogeheten 'gemengde commissie' bijeen, die op basis van behoefte en mogelijkheden een jaarplanning maakt van wederzijds gebruik van de terreinen. Andere voorbeelden zijn de overeenkomsten voor de samenwerking bij de opleidingen van *Forward Air Controllers* (FAC) bij de School Grond Lucht Samenwerking,²³ en de intentieverklaring op het gebied van samenwerking in het domein Special Forces.²⁴ Verder is er samenwerking en informatie-uitwisseling op het gebied van opleiding en oefeningen van de Genie en samenwerking bij parachutistenopleidingen. Er zijn twee Belgische landmacht-militairen in de rang van kapitein geplaatst in reguliere functies bij het *Command & Control Support Centre* (C2SC). In ruil hiervoor krijgt de Belgische landmacht de beschikking over OSIRIS/BMS (momenteel operationeel ontplooid in Libanon en Kunduz). De landmachtsamenwerking heeft in tegenstelling tot de marinesamenwerking tot op heden geen geïntegreerd karakter.

De luchtmachten werken op basis van standaardisatie bij de aanschaf in multilateraal verband van de F-16 al vele decennia intensief en succesvol samen binnen het EAPAF-verband van Europese F-16 gebruikers. De bilaterale samenwerking tussen de luchtmachten is vastgelegd in een gemeenschappelijke verklaring uit 1995.²⁵ Deze overeenkomst is vooral gericht op het ver-

groten van de operationele doeltreffendheid door het samenstellen van een zo mogelijk modulair opgebouwde ontploerbare eenheid, de *Deployable Air Task Force* (DATF). De luchtmachten maken ook deel uit van de overeenkomst voor de FAC-opleidingen. In de afgelopen periode heeft Nederland zeer nauw samen-

De Luxemburgse krijgsmacht heeft geïnvesteerd in nichecapaciteiten en heeft ervaring met deelname aan internationale operaties zoals op de Balkan

gewerkt met de Belgische luchtmacht in de ISAF-operatie. Verder vindt de samenwerking veelal plaats in multilaterale verbanden in het kader van oefening, training en specifieke updates aan de jachtvliegtuigen. Een voorbeeld is de EAPAF-*Expeditionary Air Wing*. In verband met de aanschaf van de NH-90 is onlangs een overeenkomst – mede onder Benesam – afgesloten over uitwisseling van helikopterbemanningen. Verder wordt samengewerkt op het gebied van opleiding, training en kennisuitwisseling tussen het centrum voor Mens en Luchtvaart (CML), het Vliegveiligheid, Oefen & Test Centrum (VOTC), het AOCS Nieuw-Milligen en hun Belgische counterparts. Bij luchttransport loopt de samenwerking via het EATC.

De Luxemburgse krijgsmacht

De Luxemburgse krijgsmacht (defensiebegroting 185 miljoen euro en stijgend) heeft het personeelsplafond in 2007 verhoogd van 900 naar

23 Overeenkomst tussen de minister van Landsverdediging van het Koninkrijk België en de minister van Defensie van het Koninkrijk der Nederlanden, Marche-en-Famenne, 15 april 1999.

24 Intentieverklaring tussen de Commandant van de Nederlandse Landstrijdkrachten en de Commandant van de Belgische Landcomponent met betrekking tot verhoogde samenwerking in het domein van de 'Special Forces', 2008.

25 Gemeenschappelijke verklaring van de minister van Defensie van het Koninkrijk der Nederlanden en de minister van Landsverdediging van het Koninkrijk België inzake de samenwerking van de Koninklijke Nederlandse en de Belgische Luchtmacht, Bilzen, 28 maart 1995.

1400 militairen. Om de gewenste rangs- en leeftijdsofbouw van dit bataljon landstrijdkrachten niet te verstoren is de opbouw naar dit aantal gefaseerd. De Luxemburgse krijgsmacht telt momenteel iets meer dan duizend militairen. Vrijwel alle officieren worden in België opgeleid en volgen daar inmiddels ook Nederlandse taallessen. Hoewel klein beschikt de Luxemburgse krijgsmacht wel degelijk over een aantal relevante nichecapaciteiten. Daarnaast draagt Luxemburg vaak ook financieel bij aan het in stand houden of ter beschikking stellen van specifieke militaire capaciteiten. Zo heeft Luxemburg meebetaald aan de inhuur van UAV-capaciteit voor de Europese antipiraterijoperaties in de omgeving van de Hoorn van Afrika. Het land heeft de ambitie om, continu met een peloton of voor een korte periode met een compagnie, deel te nemen aan crisisbeheersingsoperaties. Luxemburg neemt op dit moment met ongeveer veertig militairen deel aan operaties op de Balkan, in Afrika en het Midden-Oosten en ISAF (negen). Veelal zijn deze contingents onderdeel van een uitgezonden Belgische eenheid. Het Luxemburgse leger bestaat, naast een staf in Luxemburg, uit een bataljon gelegerd in Diekirch. Dit bataljon heeft als hoofdtaak het uitvoeren van verkenningen en verzorgt tevens de initiële en functiegerichte opleidingen. Luxemburg heeft mede op advies van de NAVO/ACT de afgelopen jaren geïnvesteerd in nichecapaciteiten op het gebied van EOD (C-IED), waterzuivering en ISTAR. Momenteel lopen de voorbereidingen om tactische UAV's te verwerven. Bij de materieelkeuze sluit Luxemburg vaak aan bij zijn strategisch partners België, Frankrijk en Duitsland. Luxemburg heeft achtenveertig Dingo-voertuigen in Duitsland aangeschaft en de doelstelling is om een RECCE-compagnie in te richten als *Multi Sensor*-eenheid in een ISTAR-bataljon. Voor kennisuitwisseling en doctrineontwikkeling op het gebied van ISTAR-capaciteiten is er bilateraal contact met het JISTARC. Tevens participeert Luxemburg in het Benelux-programma VOSS (in Luxemburg heet dat project COMPASS). De Benelux-samenwerking binnen VOSS is een belangrijke voorwaarde voor intensivering van de samenwerking met de Belgische en Nederlandse landmacht. Luxemburg heeft een aan-

tal vliegtuigbemanningen in opleiding bij de Koninklijke Militaire School in Brussel in verband met de aanschaf van een A-400M transporttoestel, dat zal worden ingedeeld bij de Belgische luchtmacht. Luxemburg neemt ook deel aan het *Strategic Airlift Interim Solution* (SALIS) programma van de NAVO en zal binnenkort toetreden tot het EATC in Eindhoven.

Uitbreiding samenwerking

De Benelux-samenwerking heeft een grote potentiële meerwaarde voor alle deelnemende landen en kan een aanmerkelijk voordeel opleveren op de gebieden waar capaciteiten schaars zijn. Wanneer dezelfde wapensystemen in gebruik zijn kunnen onderhoud en bedrijfsvoering worden geïntegreerd en modernise-

Om op de lange termijn verder te integreren is het nodig de investeringsplannen beter op elkaar af te stemmen

ringen gezamenlijk worden uitgevoerd, zoals bij de F-16 en Benesam. Ook het NH-90 en het VOSS-programma dragen bij aan interoperabiliteit en uitbreiding van de samenwerking. Om op de lange termijn verder en diepgaander te integreren zullen, zoals in de Benelux-verklaring vermeld, de investeringsplannen beter op elkaar afgestemd moeten zijn. De grootste uitdaging daarbij is of er na de succesvolle gezamenlijke aanschaf van de F-16 ook bij de opvolging van dat jachtvliegtuig gezamenlijk kan worden opgetrokken. Naast standaardisatie kan ook complementariteit een belangrijke aanzet zijn voor samenwerking. Zo beschikt bijvoorbeeld de Belgische Lichte Brigade in samenwerking met de Belgische luchtmacht over veel ervaring en expertise op het gebied van luchtlandingsoperaties van para's met luchttransportvliegtuigen. Nederland heeft met de Luchtmobiele Brigade in samenwerking met het Defensie Helikoptercommando meer joint-expertise in het gebruik van helikopters en luchtlandingseenheden. Wanneer deze capaciteiten meer en intensiever gaan samenwerken zal dit de mogelijkheden voor het ontwikkelen

van een operationeel concept aanmerkelijk verruimen. De onlangs gesloten Benelux-overeenkomst zal zeker gaan bijdragen aan het verder ontginnen van al deze mogelijkheden.

De Benelux-overeenkomst

Doelstelling van de recente Benelux-overeenkomst is om op basis van het raamakkoord van 1987 *'de militaire doeltreffendheid te verhogen door onze strijdkrachten dichterbij elkaar te brengen, kosten waar mogelijk te delen en de output te vergroten ten gunste van onze operationele capaciteiten'*.²⁶ Daarbij wordt de Belgisch-Nederlandse maritieme samenwerking, als voorbeeld genoemd om de samenwerking op defensiegebied verder te verbreden en te verdiepen. Het institutionele aspect krijgt ook meer aandacht door de instelling van een stuurgroep. *'Wij mandateren de politiek-militaire*

De scope van de overeenkomst is breed en sluit geen enkel gebied uit: 'Op dit ogenblik identificeren wij de volgende gebieden voor samenwerking: logistiek en onderhoud; opleiding en training; uitvoering van militaire taken en aanschaf van materieel'.²⁹

Verder is de uitvoering van vier haalbaarheids- en twee verkennende studies vastgelegd. Bij de haalbaarheidsstudies gaat het om onderhoud en operationele samenwerking met betrekking tot de NH-90 helikopter, synergie op het gebied van Air Policing (inclusief Quick Reaction Alert en Renegade), gezamenlijke uitvoering van training van parachutisten op één locatie, mogelijkheden om andere oefen- en trainingsinstallaties te delen en/of een taakverdeling op te stellen op het gebied van professionele opleiding en training.³⁰ De verkennende studies zijn gericht op samenwerking tussen de landstrijdkrachten, in het bijzonder tussen de Nederlandse Luchtmobiele Brigade en de Belgische Lichte Brigade en mogelijk ook met het Nederlandse Korps Mariniers en mogelijkheden voor gezamenlijke aanschaf, standaardisatie en interoperabiliteit, gebaseerd op de respectievelijke investeringsplannen op lange termijn en rekening houdend met succesvolle lopende projecten zoals het Soldier Modernisation Programme en het Wideband Global SATCOM Programme.³¹ Verder is afgesproken dat gezamenlijke trainingsactiviteiten zullen worden gepland ter voorbereiding op de *European Union Battle Group 2014-2* onder Belgische leiding, mede met als oogmerk de voordelen van de Benelux-samenwerking aan te tonen. De overeenkomst benadrukt ook de toegevoegde waarde van interoperabiliteit rond het gezamenlijke Soldier Modernisation Programme.³² Belangrijkste randvoorwaarde is dat de samenwerking een win-win-situatie moet zijn voor alle deelnemende landen, met een gegarandeerde evenwaardige winst voor alle partners die de eindbalans globaal in evenwicht brengt.

Implementatie

De overeenkomst heeft een vliegende start gehad. De ministers van Defensie gebruiken in hun communicatie veelal de Benelux-samen-

Doel van de in 2012 gesloten Benelux-overeenkomst is het creëren van een win-win-situatie voor alle deelnemende landen

*BENELUX Stuurgroep om de werkzaamheden namens ons te leiden. Wij moedigen het opzetten van verdere samenwerkingsmechanismen en werkgroepen op andere niveaus aan, die aan de Stuurgroep zullen rapporteren. Regelmatige gezamenlijke rapportages zullen ons in staat stellen de vooruitgang te beoordelen en beslissingen te nemen waar nodig', aldus de overeenkomst.*²⁷ Om de samenwerking bij deelname aan crisisbeheersingsoperaties te verbeteren, geeft de overeenkomst aan: *'Met betrekking tot de ontplooiing van middelen en troepen voor multinationale crisisbeheersingsoperaties verbinden wij ons ertoe om elkaar vanaf een vroeg stadium in te lichten over dergelijke beslissingen'*.²⁸

26 Benelux-verklaring over samenwerking op defensievak (19 april 2012) 1. Zie: www.rijksoverheid.nl/documenten.

27 Ibidem.

28 Idem, 2.

29 Ibidem.

30 Ibidem.

31 Idem, 3.

32 Ibidem.

werking als model van de toekomst voor verdere investeringen in defensiesamenwerking en het behoud van slagkracht bij krimpende overheidsbegrotingen. Hillen noemde mogelijke nieuwe bezuinigingen onverantwoord en gaf samenwerking met omringende landen als voorbeeld om kosten te sparen.³³ Tijdens een bezoek aan Noorwegen prees De Crem de uitstekende faciliteiten voor oefeningen in Noorwegen en zei dat België in de toekomst, waar mogelijk met Nederland, daar meer gebruik van wil maken. Hij benadrukte verder dat uitbreiding van de samenwerking tussen de kleinere partners noodzakelijk is en noemde de samenwerking met Nederland (en ook Luxemburg in de EU Battlegroup) daarbij als voorbeeld. De nieuwe Nederlandse CDS legde direct na zijn aantreden in juli 2012 als eerste bezoeken af bij generaal Van Caelenberge in Brussel en generaal Reinig in Luxemburg. De gesprekken waren vooral gericht op de implementatie van de politieke overeenkomst. Op basis van de gesprekken zullen werkgroepen nader onderzoek verrichten naar:

- Instelling van een *Benelux Joint Helicopter Command*;
- Vergaande samenwerking op het gebied van luchtverdediging en *Quick Reaction Alert*;
- Opzetten van een BEL-NLD/BENELUX para-training centrum;
- Synergie bij professioneel onderwijs en training;
- Samenwerking bij tactische en schietoefeningen van landstrijdkrachten;
- Samenwerking tussen Special Forces;
- Uitwisseling van staffofficieren;
- Samenwerking op het gebied van medische bijstand.

Samenwerkingsstructuur

Om de voortgang te bewaken is een functionele structuur ontworpen. In de politieke overeenkomst is vastgelegd dat vanuit de Defensiestaf en de Hoofd Directie Algemeen Beleid politiek-militaire sturing wordt gegeven door een Benelux Steering Group die twee keer per jaar vergadert. De respectievelijke plaatsvervangers van de Chef Defensiestaf vervullen bij toerbeurt het voorzitterschap. Belangrijkste aspect van

FOTO ANP, J. WARMAND

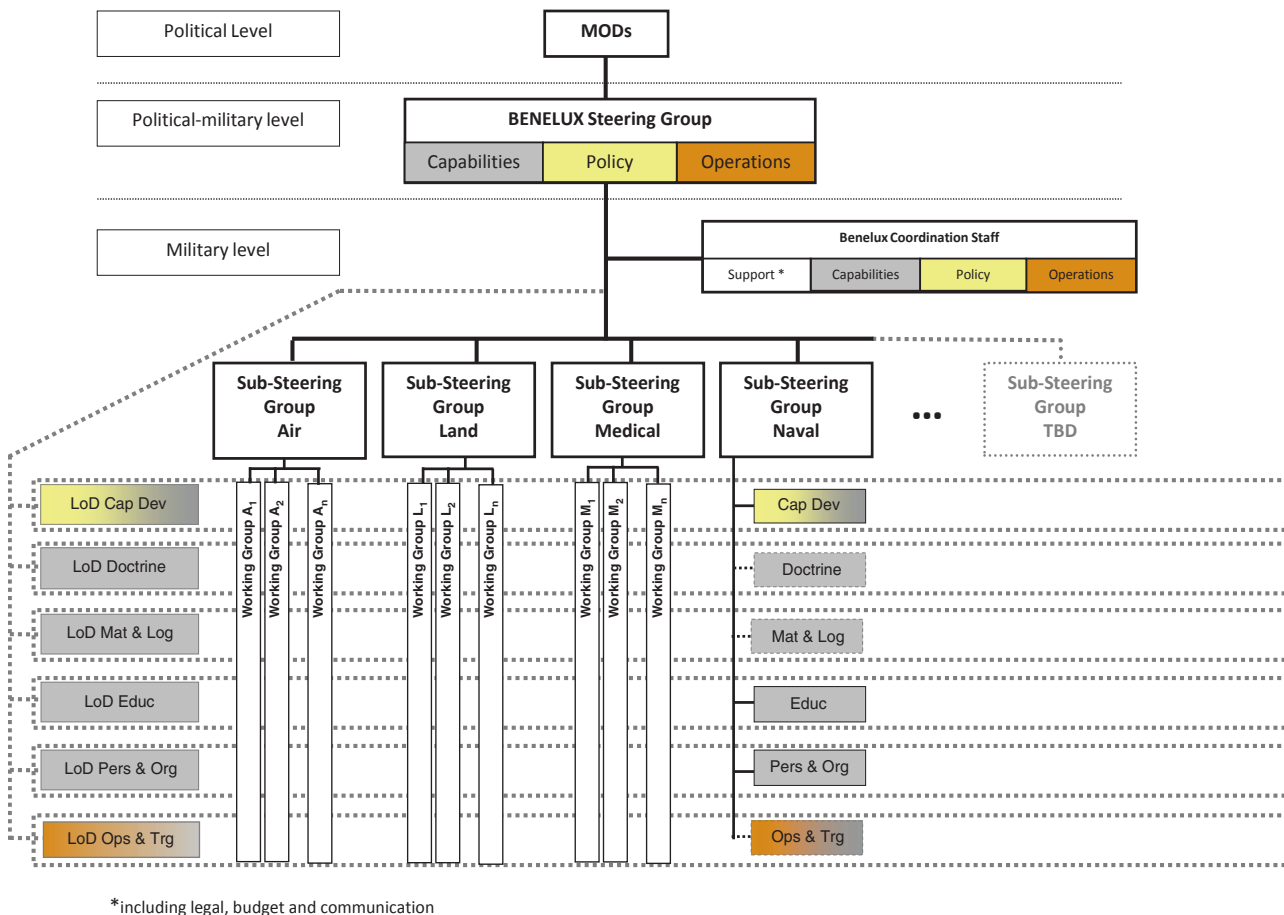

De defensie ministers Halsdorf, De Crem en Hillen (v.l.n.r.), bij het ondertekenen van de Benelux-overeenkomst op 18 april 2012

de structuur is echter dat de krijgsmacht delen verder vorm kunnen geven aan de samenwerking. Elk krijgsmachtdeel krijgt analoog aan de Benesam-stuurgroep een overkoepelende werkgroep. Verder wordt verwacht dat er voor bepaalde aspecten ook functionele werkgroepen zullen moeten komen (zie figuur 1 op pag. 584).

De eerste vergadering van de Benelux-Stuurgroep was op 18 september in Brussel. Besloten is onder meer om naast de acht bovengenoemde werkgroepen nog twee werkgroepen in te stellen voor samenwerking op het gebied van ISTAR en officiersopleidingen. Een uitgebreide, defensiebrede samenwerkingsstructuur tussen de drie landen met zowel krijgsmachtdeelgebonden als functionele aspecten, vereist de nodige afstemming, facilitering en coördinatie. Aangezien de Benelux-Stuurgroep de grote politiek-militaire lijnen uitzet, wordt er tevens een *Benelux Coordination Staff* (BCS) opgezet. Het personeel van de nationale staven dat voor de Benelux Coordination Staff gaat werken zal, naast het bijwonen van een nader te bepalen aantal coördinatiebijeenkomsten, grotendeels gaan samenwerken via een webapplicatie (*sharepoint*). Daarnaast zal een aantal goed gekozen *exchange*- of liaisonposities in de nationale defensiestructuren beter inzicht opleveren in het nationale politiek-militaire beleid en voor betere afstemming zorgen.

³³ ANP, 13 augustus 2012.

*including legal, budget and communication

Figuur 1: Overzicht van de stuur- en werkgroepen die zijn ingesteld om de Benelux-samenwerking te intensiveren

Conclusie: kansen en uitdagingen

De Benelux-samenwerking heeft de wind in de zeilen en de Belgische en Nederlandse regering staan positief ten opzichte van uitbreiding. Internationaal militaire samenwerking heeft uitgebreid aandacht gekregen in de defensieparagrafen van de partijprogramma's in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van afgelopen september. Er zijn dan ook hoge verwachtingen ten aanzien van de resultaten van de stuur- en werkgroepen. Veel Nederlandse militairen hebben in een recent of verder verleden persoonlijke ervaringen met Benelux-samenwerking of bilaterale samenwerking met België. De Benesam-samenwerking, de gezamenlijke deelname aan operaties op de Balkan, in Afghanistan en in Libië en ook de weder-

zijdse uitwisseling van studenten op de stafcursussen in Rijswijk en Brussel hebben geleid tot een groot aantal studies, kennis en ervaringen waarmee nu echt resultaten kunnen worden geboekt en opnieuw de trend kan worden gezet op het gebied van internationaal militaire samenwerking. De studies geven uiteenlopende vergezichten op mogelijke samenwerking en integratie van de krijgsmachtdelen. Naast de vele groene lichten blijven er natuurlijk ook nog genoeg uitdagingen, want er zijn cultuurverschillen en taalbarrières. Maar waar uitdagingen zijn, zijn ook oplossingen, zo is onder meer gebleken bij taalproblemen in de Benesam-samenwerking. Het succes van de implementatie zal daarom vooral afhangen van de inzet en het commitment van alle betrokkenen in de stuur- en werkgroepen. ■

Zwaluwen

Linda Polman

Wie in de jaren tachtig geloofde dat ieder moment de Russen konden komen, kreeg in de jaren negentig gelijk. Weliswaar stortte de Sovjet-Unie ineen en hield het Rode Leger op te bestaan, maar Russische luchtmachtpiloten maakten een doorstart als *avia-biznesmeny*, op de internationale vrije markt te charteren vrachtovervoerders. Voor schrootprijzen kochten ze de door het Russische leger afgedankte Il-76's en Antonovs op en migreerden ermee over de continenten. Met gieren worden ze wel vergeleken, cirkels trekkend boven Afrikaanse, Aziatische en Midden-Amerikaanse ramp- en oorlogsgebieden, om naar beneden te duiken als er geld te verdienen valt met het vervoer van bloeddiamanten, wapens of voedselhulp. De Amerikaanse piloten die de logistieke markt van en naar ontwikkelingslanden tot de jaren negentig in handen hadden – mythische vliegeniers met namen als Earthquake McGoon, Showershoes Wilson en Non-Sched Fred – hadden het nakijken: de Russische piloten zijn veel goedkoper dan zij en kaapten alle vervoerscontracten, van de UNITA in Angola, Charles Taylor in Liberia, Mobutu in Zaïre, rijke humanitaire organisaties en de Verenigde Naties voor hun neuzen weg. Nu hebben ze zo'n beetje het monopolie in de branche. In het post-oorlogse Sierra Leone vervoerden Russische helikopterpiloten blauwhelmen van basis naar basis. En een enkele journalist. Ik stapte in bij Anatoli en Igor uit Minsk, Kaukasische knoerten zonder talenkennis. Ze konden in het Engels 'Helicopter is full', 'You sit here', 'You sit there' en 'Roger and out' zeggen en verder niks. Een cassaveveld net buiten de VN-enclave Port Loko diende als heliport. Anatoli en Igor stonden op het punt op te stijgen, toen een stoffige Toyota pick-up truck kwam aanraken vanachter de Nigeriaanse VN-legertenten verderop. Met piepende remmen bracht de chauffeur het voertuig zowat in de heli tot stilstand. In de achterbak zag ik vier door elkaar geschudde militairen liggen. Bloederige zwachtels waren slordig om gewonde ledematen geknoopt. 'To hospital Freetown', beval de Nigeriaanse commandant die de Toyota bestuurde. Hij had kennelijk ervaring met de taalschat van

Russische piloten en hield het simpel. Aanvankelijk reageerden Anatoli en Igor niet: ze starden naar de glimmend zwarte wangen van de Nigeriaan, die met rituele littekens waren versierd, stootten elkaar aan, staken duimen op en lachten smakelijk. Daarna smeten ze alle bagage van boord zó het cassaveveld in en lieten de gewonden neervlijen op de vrijgekomen plekken op de vloer, tussen de laarzen van de 21 passagiers die op twee lange banken tegenover elkaar zaten: blauwhelmen uit India, Bangladesh en Kenia en militaire VN-waarnemers uit Jordanië en Rusland.

Vijftig kilometer buiten de hoofdstad Freetown een knal en een zwiep alsof we van een reus een linkse directe incasseerden. Vervolgens een zwiep zover naar rechts dat we even op onze zij verder vlogen, gevolgd door een val die voelde alsof we met 200 kilometer per uur over de treden van een steile trap naar beneden bonkten. Alles schudde, ook mijn ogen in hun kassen. Met een dreun raakten we de grond. We sprongen overeind en verdrongen elkaar om als eerste buiten te staan. Op weg naar het gat van de deur zag ik Igor en Anatoli in de cockpit. Ze kenden nóg een buitenlands woordje: 'Mayday!' spraken ze kalmpjes in een handmicrofoon. Terwijl de passagiers plat op hun buiken achter struiken dekking tegen eventuele Sierra-Leoonse rebellen zochten, hesen Anatoli en Igor zich via een raampje het dak van de helikopter op. Daar barstten ze weer uit in vrolijk gelach. Twee van de vier rotoren waren afgebroken. Ze riepen iets naar de Russische VN-waarnemer. 'Botsing', vertaalde deze voor ons. 'Met een passagiersvliegtuigje van West Coast Airlines.' Vantussen de rotorrestanten staken Igor en Anatoli hun duimen naar ons op en ontstaken een sigaretje. Het West Coast-vliegtuigje waarmee we in botsing waren gekomen haalde het terug naar Freetown. Daar werd het door het dagblad *Sierra News* gefotografeerd. De staart van het toestel lag eraf. Het wrak zou nog jaren naast de landingsbaan staan. 'Ramp voorkomen door goddelijke interventie', schreef *Sierra News* over ons avontuur. Ik wist beter: ramp voorkomen door onverstoerbare Russische zwaluwen. ■

Het schaamteniveau

Dr. M.F.J. Houben – luitenant-kolonel der Mariniers*

De term ‘ambitieniveau’ is voor Defensie sinds jaar en dag een ingeburgerd begrip. In die term ligt eigenlijk alles besloten: wat Nederland wil, hoe Nederland zijn plek en rol in Europa en de wereld ziet en hoe het die rol wil spelen of vormgeven. Ons ambitieniveau zegt iets over ons zelfbeeld, ons wereldbeeld en waarom wij vinden dat (en hoe) Nederland ertoe doet. In meer concrete zin fungeert ambitieniveau als een belangrijke ambtelijke en strategische referentie. Op basis van een vastgesteld ambitieniveau kun je je een voorstelling maken welke capaciteiten of instrumenten nodig zijn om die ambities te kunnen realiseren, hoe je die instrumenten wil inzetten en welke financiële beslaglegging daarmee gerechtvaardigd is. Heel algemeen kun je stellen dat ambitieniveau een indicator is wat externe veiligheid voor het Nederlandse politieke systeem waard is. Aan ambitieniveau hangt dus een prijskaartje dat wordt bepaald door de mensen en de middelen die noodzakelijk zijn om die ambities te realiseren.

Dit is een duidelijk model dat prima werkte voor de krijgsmacht: ‘politiek’ vertel ons uw ambitieniveau en ‘wij krijgsmacht’ zetten daar militaire opties tegenover. Op basis van politiek debat en militair advies kunnen dan de juiste keuzes worden gemaakt en die accenten worden geplaatst die het verschil maken. Zeker wanneer een ambitieniveau is ingebed in een heldere strategische visie heeft het een positieve, constructieve lading. Het zegt immers iets over politieke wil, iets willen bereiken, willen bijdragen, en er toe willen doen.

De waarde die aan Defensie binnen een politiek systeem wordt toegekend ligt echter niet vast, het is eerder een *floating value*. Dat lange tijd binnen de NAVO overeenstemming bestond dat lidstaten 2 procent van het BNP aan Defensie zouden (trachten te) spenderen, is een uitzondering die de regel bevestigt. Met het einde van de Koude Oorlog is het grote herijken begonnen, met iedere nieuwe regering moet de waarde van Defensie opnieuw worden vastgesteld. En dat is een lastige puzzel want de vergrijzende samenleving, fundamentele maatschappelijke veranderingen en opvattingen en de financiële crisis zetten de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat onder druk, maar maken ook een brede herwaardering van publieke diensten noodzakelijk. In de diverse bezuinigingsronden sinds de jaren '90 werd steeds weer duidelijk dat de beschikbare middelen afnamen, maar dat het ambitieniveau niet of nauwelijks werd aangepast; ‘meer doen met minder’ werd het motto. In de huidige ronde is wel duidelijk dat de middelen zover naar beneden moeten worden bijgesteld dat het ambitieniveau noodzakelijkerwijs de neerwaartse trend moet volgen. Dit is eerder een *bottom-up* beweging dan andersom.

Mij bekwam laatst de vreemde (“Tegenwichtige”) gedachte dat dat positieve ambitieniveau wel eens een negatieve pendant zou kunnen hebben. Die tegenhanger zou ik het ‘schaamteniveau’ willen noemen. Schaamteniveau is negatief, je doet iets, niet omdat je het zelf wilt, maar omdat de verwachtingen van je *peers* je daartoe dwingen. Het zegt iets over waar je wel of niet mee denkt weg te komen, dat je zaken nalaat zonder dat het, zo hoop je, al teveel opvalt. Een schaamteniveau is een ambitie-

* Op deze plaats vindt u afwisselend een bijdrage van Frans Matser en luitenant-kolonel der Mariniers Marc Houben.

niveau dat zó laag is, dat als je dááronder zou komen, je je niet alleen de ogen uit de kop zou schamen, maar je ook niet meer in Brussel, Londen of Washington zou durven vertonen. De politieke ambitie is dan om niet onder het schaamteniveau te geraken (u kunt zich de ongemakkelijke dialoog voorstellen tussen gesprekspartners waarbij de ene partij nog steeds het ambitieniveau als referentie hanteert en de andere partij de zaak vanuit het schaamteniveau beredeneert).

Ik weet niet waar of op welke waarde dat schaamteniveau voor Defensie ligt. Ik weet ook niet wat voor prijskaartje aan dat niveau hangt – maar veel zal het niet zijn. Er lijkt geen grens te bestaan aan wat je op Defensie kunt besparen. Je zou – theoretisch – de begroting op nul kunnen stellen, maar zelfs daar kom je niet mee weg, want we dienen dunkt me toch ook de ‘lidmaatschapskosten’ van bijvoorbeeld de NAVO te blijven betalen. Dit alles klinkt wellicht nogal zuur, maar dat is het niet. Het is realistisch, want ik ben van mening dat een schaamteniveau veel vaker een rol speelt dan we denken of willen toegeven. En dat geldt overigens niet alleen voor Defensie of voor Nederland, maar voor alle sectoren en voor alle West-Europese landen.

Voor mij staat vast dat die herijking van de waarde van Defensie voorlopig nog niet is uitgekristalliseerd, dat de waarde van Defensie binnen het Nederlandse politieke systeem aan (hevige) variaties onderhevig zal blijven en dat veranderingen en verdere bezuinigingen mogelijk noodzakelijk zullen blijken te zijn. Ik voorspel dat we een periode ingaan van het grote strategische ‘omdenken’: omdenken

van de wijze waarop het operationele product (‘gevechtskracht’) van een krijgsmacht wordt gerealiseerd en – mogelijk nog belangrijker – gefinancierd. Dit betekent concreet invulling geven aan meer doen met minder. Ik heb het eerder gezegd: de krijgsmacht is een oud bedrijf met jonge mensen, de verjonging van het personeelsbestand dient gepaard te gaan met een verjonging van ons denken en van onze manier waarop we de betaalbaarheid en de operationele effectiviteit van de krijgsmacht benaderen. Dit geldt overigens niet alleen voor de Nederlandse krijgsmacht maar voor de gehele categorie West-Europese krijgsmachten.

Nederland zou zich de ambitie kunnen stellen om kampioen ‘meer doen met minder’ te worden

Nederland zou zich de ambitie kunnen stellen om kampioen ‘meer doen met minder’ te worden. Om, gebaseerd op innovatie, nieuwe partnerschappen en nieuwe financieringsvormen, een operationeel ‘productieproces’ op te zetten dat kan dienen als model en referentie voor Europa. Een ambitie, weliswaar door nood ingegeven, waar je trots op kunt zijn en waarmee je een graag geziene gast in Brussel, Londen en Washington bent. ‘Nederland gidsland’ zit in onze genen en dat is onbetaalbaar! ■

Cyber Warfare

Critical Perspectives

Door Paul Ducheine, Frans Osinga en Joseph Soeters (red.)

Den Haag (Asser Press) 2012

312 blz.

ISBN: 9789067043410

€ 25,-

Cyberspace is anno 2012 het vijfde operationele domein geworden voor de krijgsmacht. Het zorgt voor nieuwe dreigingen, maar ook kansen. Hoewel dit domein *man made* is, is er nog veel aan te verkennen, zeker voor de militaire toepasbaarheid. In de bundel *Cyber Warfare* analyseren deskundigen van de Nederlandse Defensie Academie (NLDA), aangevuld met (internationale) specialisten en militaire professionals, de ontwikkelingen in een verzameling van dertien essays vanuit verschillende disciplines.

Aangezien ook Nederland sinds dit jaar een (brede) militaire cyberstrategie heeft en zijn *cyber operations*-capaciteiten aan het bouwen is, kan een goed fundament geen kwaad. Integendeel: wil Nederland ook internationaal mee blijven spelen, dan is een grondige bijdrage aan de kennisontwikkeling noodzakelijk. Dat het accent daarbij op het juridisch domein komt te liggen, onder meer door een leerstoel bij de NLDA en inbreng in het *Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence* van de NAVO, zal niet verbazen. De ideeën van de *mare liberum* spelen immers nog steeds een rol in internationale discussies over cyberspace. Ook in *Cyber Warfare* komt dit juridische aspect uitgebreid aan de orde.

De bundel is echter veel breder ingestoken dan dat en hieronder licht ik daar een aantal bijdragen uit.

Uiteenlopende perspectieven

Cyber Warfare start met een inleiding van commodore Frans Osinga over de opkomst van cyberdreigingen en verkenning van de begrippen cyberspace en cyberwar. Een nuttige introductie voor nieuwkomers in dit veld. In hoofdstuk twee beschrijven Han Bouwmeester, Hans Folmer en Paul Ducheine de reactie van (militaire) beleidsmakers in diverse landen. De overeenkomsten zijn opvallend, net als de bereidheid om te investeren. De positionering van landen (en internationale organisaties) in cyberspace als onderdeel van hun geopolitieke koers, is een onderwerp om verder uit te diepen en bij te houden voor een goed beeld van de internationale geopolitieke ontwikkelingen op cybergebied. Hoofdstuk vier biedt meer 'voer' voor de gedachten. Hierin beantwoordt Thomas Rid namelijk op kritische wijze de vraag of er wel zoiets is als cyberwar. '*Cyber War Will Not Take Place*', luidt zijn antwoord in het kort. Het haalt een groot deel van de sensatiezucht rond dit onderwerp onderuit.

Is *Stuxnet* wel het 'Hiroshijima' van cyberwar? En zal er een 'Pearl Harbor' in cyberspace komen? Dit essay is verder interessant vanwege verschillende wetmatigheden die Rid aankaart. Zo zegt hij dat niet *high-tech*, maar *low-tech* aanvallen – van wat voor actor dan ook – eerder tot escalatie zullen leiden. Een punt van kritiek is wel dat Rid vooral voorspelt door terug te kijken. Dat is riskant, maar toch blijft het interessant vanwege de wetmatigheden die hij destilleert.

Hoofdstuk vijf van Ducheine, Joop Voetelink, Jan Stinissen en Terry Gill behandelt het *legal framework* van cyber operations, zoals gezegd een Nederlands speerpunt. Zowel de juridische grondslag als spelregels voor cyber operations komen aan bod: *ius ad bellum* en *ius in bello*. Een opvallende aanbeveling is die van een overkoepelende nationale en internationale veiligheidsstrategie voor Nederland. Deze strategie bepaalt namelijk hoe compleet en effectief het juridisch raamwerk is. Aangezien de onbekendheid met en al dan niet vermeende slechte toepasbaarheid van wetten, verdragen en andere regels de discussie over cyberwar vaak vertroebelt, is ook dit artikel een *must read*. In hoofdstuk zes bekijken Jan van der Meulen en René Moelker de rol van sociale media als strijdmiddel in conflicten. Als middel is het *low-tech*, maar gezien de rol van onder meer *Facebook* en *Twitter* tijdens de Arabische Lente is het zeker effectief en disruptief. Dat past naadloos bij de observatie van Rid.

Ook bij hoofdstuk elf veerde ik op. Elly Broos, Ad Vogelaar en Paul van Fenema gaan hier namelijk in op de

menselijke factor bij *cyber defence*. Dit is namelijk de doorslaggevende factor en de mens zou daarom centraal moeten staan in *cyber security* in het algemeen. Tot dusverre ben ik echter weinig wetenschappelijke artikelen tegengekomen waarin vanuit dit perspectief naar cyber wordt gekeken. De theorievorming blijft daardoor achter. Broos en de andere auteurs passen bestaande psychologische en sociologische principes toe op werkwijzen van *hackers* en de verdediging daartegen door mens en organisatie. Dat kan overigens genoeg stof voor een heel boek opleveren.

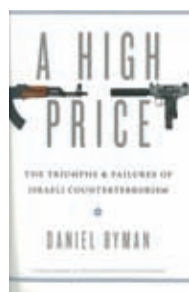
Observaties van het geheel

Het is goed om te zien dat het militair-wetenschappelijk discours zich verder oriënteert op het vijfde domein. Er is immers nog genoeg te ontdekken en er is genoeg bestaande kennis te vertalen en toe te passen. Veel van de bijdragen in *Cyber Warfare* ogen dan ook als een vinger-oefening: waar gaat het precies over bij cyber warfare en welke elementen van bestaande disciplines zijn bruikbaar? Toevallig pakte ik laatst een bundel uit de kast met daarin veel bijdragen van dezelfde auteurs. In 2011 keken zij terug op tien jaar terrorismebestrijding na 9/11. Is Stuxnet nu net zo'n *watershed* als 9/11? Als je Sean Lawsons slothoofdstuk in *Cyber Warfare* volgt niet. Toch is met de inzet van Stuxnet een drempel geslecht, namelijk die van de (*state-sponsored*) cyberaanval op een fysiek doelwit, met fysieke gevolgen. Helaas gaat hoofdstuk twaalf van Henk de Jong en Floribert Baudet niet dieper in op de vraag of hier ook in militair opzicht sprake is van disruptieve technologie. Die vraag intrigeert me namelijk wel,

met name wat dat betekent voor de investeringen die de Nederlandse krijgsmacht moet doen om cyber operations binnen haar drie hoofdtaken te incorporeren. Genoeg kansen voor verder onderzoek dus. Wat mij betreft mag de focus van dat vervolg liggen op het juridische en sociologische/psychologische vlak, met daarnaast meer aandacht voor technologie en praktische toepassing van high- en/of low-tech middelen voor cyber operations vanuit krijgswetenschappelijk oogpunt.

Al met al is *Cyber Warfare* voor *newbies* en kenners een nuttig en interessant boek waarop ongetwijfeld nog vaak teruggegrepen gaat worden. Voor de officieren die vandaag of morgen direct of zijdelings met cyber operations te maken krijgen, is het een zinvolle introductie in de mogelijkheden en onmogelijkheden van cyber in de militaire context vanuit uiteenlopende (kritische) perspectieven.

Mr. P. de Graaf

A High Price

The Triumphs and Failures of Israeli Counterterrorism
Door Daniel Byman
New York (Oxford University Press) 2011
480 blz.
ISBN 9780195391824
€ 25,-

De strijd die afgelopen november tussen Hamas en Israël uitbrak luidde een nieuwe fase in van het Arabisch-Israëliësch conflict. Alle klassieke elementen van een escalerende confrontatie passeerden het strijdtoneel: eerst de inleidende raketbeschietingen vanuit Gaza, daarna de liquidatie (*targeted killing*) van de operationeel commandant van Hamas, Ahmed Al-Jabari, door de Israëlische krijgsmacht en ten slotte de geweldsexplosie tussen beide partijen in de daaropvolgende dagen. Het had zomaar het laatste hoofdstuk van het boek *A High Price. The Triumphs and Failures of Israeli*

Counterterrorism van Daniel Byman kunnen zijn.

Centrale rol terrorisme

Byman is hoogleraar veiligheidsstudies aan de universiteit van Georgetown, werkte in het verleden als Midden-Oosten analist voor de Amerikaanse regering en was lid van de *9/11 Commission* die onderzoek deed naar de aanslagen van 11 september 2001. In *A High Price* stelt hij zichzelf twee doelen: een historisch overzicht geven van de Israëlische strijd tegen terrorisme sinds het uitroepen van de staat in 1948 en lessen uit die geschiedenis

trekken die zowel Israël als andere landen kunnen gebruiken voor het verbeteren van het eigen contraterrorismebeleid. Vooral in het eerste is hij uitstekend geslaagd.

A High Price gaat niet alleen over terrorisme, maar is vooral een boek over de geschiedenis van het Arabisch-Israëliësch conflict, waarin terrorisme een centrale rol speelt. Byman begint zijn overzicht in 1920 met anti-joodse rellen die in Palestina uitbraken toen de joodse gemeenschap er steeds nadrukkelijker blijk van gaf een eigen staat na te streven. Om zichzelf te beschermen sloten duizenden joden zich aan bij de *Haganah*, een paramilitaire organisatie die in 1948 de kern vormde van de Israëlische krijgsmacht. Via de onafhankelijkheidsoorlog van 1947-1949, waarin aan beide zijden ook burgers het doelwit waren, de acties van Arabische guerilla's en terroristen (*fedayeen*) in de jaren vijftig, de opkomst van de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie PLO in de jaren zestig en de aanslagen van de PLO in de jaren zeventig en de eerste (1987-1993) en tweede Intifada (2000-2005), eindigt Byman zijn relaas met de strijd tegen Hezbollah in 2006 en Hamas in 2008-2009. Ook besteedt hij aandacht aan joods terrorisme. Hoewel het aantal joodse aanslagen in geen verhouding staat tot de gewelddaden door Palestijnse en andere Arabische groeperingen, heeft een aantal acties van joodse terroristen, waaronder de aanslag op minister-president Yitzhak Rabin, één van de architecten van de Oslo-Akkoorden van 1993, veel opschudding veroorzaakt.

Byman beschouwt Israël als het proefterrein voor terrorisme en con-

traterrorisme. De successen en de mislukkingen van het Israëlische contraterrorismebeleid kunnen daarom een belangrijke leidraad vormen voor andere landen. Byman wijst er op dat vrijwel elke methode die de Verenigde Staten de afgelopen jaren heeft toegepast in Israël is uitgevonden en uitgetoetst.

Het Israëlische contraterrorismebeleid is gebaseerd op vergelding. Dat is altijd al zo geweest. Opperbevelhebber Moshe Dayan stelde in 1955 dat het onmogelijk was om elke Israëlische burger te beschermen. Wat de staat wel kon doen, was *'to set a high price on our blood, a price too high for the Arab community, the Arab army or the Arab government to think it worth paying'*. Moshe Sharret, Israëls tweede minister-president, wilde in 1955 de acties van de fedayeen niet vergelden om de vicieuze cirkel van geweld te doorbreken. Elke vergeldingsactie veroorzaakte volgens hem *'a fresh sea of hatred'*. Dayan dreigde echter op te stappen als hij niet mocht terugslaan. Hij werd daarbij gesteund door minister van Oorlog David Ben-Goerion. Sharret kon niets anders doen dan massale vergelding toestaan. Met de holocaust in het collectieve geheugen lijkt nietsdoen in Israël geen optie.

Israëlische tactieken

In de daaropvolgende jaren heeft Israël de meest uiteenlopende tactieken uitgetoetst om terroristen van hun daden af te houden of uit te schakelen. Israël zette buurlanden onder druk om terroristische organisaties geen toevluchtsoord te bieden. Het Israëlische leger blies huizen van daders en hun familie-

leden op om anderen te ontmoedigen. Belangrijke leiders werden door *hit squads* of op afstand door *drones* gedood. Het leger zette grote bulldozers in om gaten in huizen te slaan zodat de militairen binnen konden dringen, maar ze bleken ook effectief te zijn om onverzettelijke terroristen met huis en al te vernietigen. Geen van deze maatregelen bleek het gewenste effect te hebben. Even leek *targeted killing* een effectieve manier te zijn om terroristen te stoppen, maar er stonden telkens weer nieuwe leiders en uitvoerders op om in het gat te springen. Het land bouwt nu aan een veiligheidsbarrière om terroristen tegen te houden. Samen met *Iron Dome*, het raketafweersysteem dat Israël ontwikkelde na de strijd tegen Libanon in 2006 toen Hezbollah honderden raketten afvuurde op Noord-Israël, lijkt de muur tot nu toe de meest effectieve manier om (zelfmoord)aanslagen tegen te gaan. Maar de haat van de Palestijnse gemeenschap die erdoor wordt verscheurd is er niet minder om geworden.

Geen grand strategy

Tot nu toe is Israël er niet in geslaagd een definitieve oplossing voor het Arabisch-Israëliësch conflict te vinden. Aan de Israëlische krijgsmacht en de inlichtingendiensten (de militaire inlichtingendienst Aman, de binnenlandse inlichtingendienst Shin Bet en de buitenlandse inlichtingendienst Mossad) ligt dat volgens Byman niet. Die leveren in tactisch opzicht uitstekend werk. Byman verwijt de Israëlische regering geen *grand strategy* te hebben. Hij vindt dat het contraterrorismebeleid geen kans van slagen heeft zonder dat er ook sprake is van counterinsur-

gency. Het land heeft namelijk niet te maken met terroristische organisaties pur sang, maar met revolutionaire bewegingen die door een mix van politieke activiteiten, maatschappelijk werk en terrorisme veel goodwill onder hun aanhangers hebben. Zolang Israël er niet in slaagt de *hearts and minds* van de Palestij-

nen te winnen en hun vijanden niet van plan zijn terrorisme af te zweren, *'the best Israel can hope for'*, zo stelt Byman met leedwezen vast, *'is to be hated less'*.

Drs. J.T.W.H. van Woensel, NIMH

bij – of beter gezegd, de hoofdverantwoordelijke was voor – kapitein Westerlings ontsnapping uit Indonesië in februari 1950 na diens volledig mislukte poging tot een staatsgreep (de 'APRA-coup') een maand daarvoor. Van Langens rol hierbij was al eens eerder beschreven, maar minder bekend zijn Van Langens inspanningen om de opheffing van het KNIL (die plaatsvond op 26 juli 1950) in goede banen te leiden. Het was daarvoor dat hij zijn Bronzen Leeuw kreeg. Terwijl het er in februari 1950 nog naar uit had gezien dat Van Langen de rekening gepresenteerd zou krijgen voor zijn rol in Westerlings ontsnapping, werd hij amper een paar maanden later beschouwd als onmisbaar voor de goede afwikkeling van het heikele probleem van de afdanking van het KNIL.

Dat was, zoals Goedkoop aan de hand van Van Langen laat zien, inderdaad een precaire zaak en een aangrijpend proces. Het KNIL was een leger in ontbinding. In de garnizoenen gistte het, de militairen waren ongehoorzaam en opstandig, desertie kwam voor. Geen wonder, want de toekomst was de militairen uit handen geslagen. Zij hadden tot voor kort in de verwachting geleefd dat zij de kern van het nieuwe Indonesische leger zouden vormen, Spoor zelf had hen dat beloofd. Maar zo ging het niet. Het nieuwe Indonesische leger zou worden gevormd door de TNI, het Republikeinse leger, dat door het KNIL nu juist te vuur en te zwaard was bestreden. Voor het KNIL was geen plaats meer; er restte slechts een roemloze aftocht en ontbinding. Het was een drama – en Van Langen was één van de hoofdregisseurs van dat drama.

De laatste man

Een herinnering
Door Hans Goedkoop
Amsterdam-Antwerpen (Uitgeverij Augustus) 2012
92 blz.
ISBN 9789045705743
€ 14,95

Toen KNIL-officier generaal D.R.A. van Langen in 1950 uit Indonesië terugkeerde, werd hij benoemd tot adviseur van de Nederlandse brandweerkorpsen. Deze benoeming heeft zijn familie altijd bevreemd. Van Langen was toch de minste niet? Hij kon terugzien op een mooie loopbaan, had tijdens de dekoloniatiestrijd gediend als commandant T-brigade in Yogyakarta en had zijn militaire loopbaan afgesloten als chef-staf in de rang van generaal-majoor. Hij was in 1950 zelfs nog onderscheiden met de Bronzen Leeuw. En om dan bij terugkeer adviseur van de nationale brandweer te worden?

Hans Goedkoop, historicus, presentator van het tv-programma *Andere Tijden* en kleinzoon van Van Langen, maakte dit gegeven tot uitgangspunt van zijn boek. Wat was hier

aan de hand, want het is toch niet normaal dat een gelauwerde officier zo wordt weggezet? Een zorgvuldig bewaard geheim, een complot mischien? Goedkoop raakte door dit vermoeden geïntrigeerd, maar had gelukkig al snel in de gaten dat hij met zijn ideeën het slachtoffer dreigde te worden van de 'valse romantiek' – zoals hij het noemt – waaraan de historicus wel eens ten prooi valt als hij even niet oplet. En hij ontdekte ook welke rol zijn grootvader in de nadagen van Indië werkelijk had gespeeld en wat zijn grootvaders verdiensten waren geweest. Geen complot dus, maar toch wel drama.

Opheffing KNIL

Waaruit dat drama bestond, beschrijft Goedkoop in de tweede helft van zijn boek. Het begon er al mee dat Van Langen betrokken was

Loyaliteit

Het ging hem enorm aan het hart zijn geliefde leger zo smadelijk ten onder te zien gaan. En juist hij was de man die overal in de archipel de militairen moest gaan vertellen dat er voor hen geen plaats meer was – en of zij daar dan ook maar vrede mee wilden hebben – maar dat zij voorlopig nog wel even de orde moesten helpen handhaven zo lang Indonesië zelf zijn zaakjes niet op orde had. Het heeft Van Langen persoonlijk zwaar aangegepen, want zijn loyaliteit lag eerst en vooral bij de militairen, zoals Goedkoop over-

tuigend beschrijft. Die loyaliteit lag zeker niet bij ‘de politiek’. Van Langen bleef in 1950 in woord en geschrift uiting geven aan zijn afkeer van de door het kabinet ingezette koers (de ‘uitverkoop’) die had geleid tot de onafhankelijkheid van Indonesië. Goedkoop kent aan Van Langens weerspannige nota’s in mijn ogen iets te veel belang toe. Zij waren uitingen van machteloze frustratie en omzien in wrok, maar werden door ‘de politiek’ ter zijde geschoven en legden geen enkel gewicht meer in de schaal. Goedkoop heeft een mooi beeld van

zijn grootvader geschetst, een goed geschreven en persoonlijk boek, gewijd aan de dilemma’s van een verliezend generaal wiens taak het was het leger waar hij trots op was te helpen opheffen. En dat adviseurschap bij de brandweer? Ach, zo erg was het toch niet? Ze hadden hem per slot van rekening ook gewoon met pensioen kunnen sturen.

Dr. J.A. de Moor, NIMH ■

Leaving without Losing

The War on Terror after Iraq and Afghanistan
Door Mark N. Katz
Baltimore (Johns Hopkins University Press) 2012
148 blz.
ISBN 9781421405582
€ 16,-

De interventies in Afghanistan en Irak zijn onderdeel van de *War on Terror*. Die oorlog zal na het vertrek van de VS en hun bondgenoten uit beide landen voortduren en als de instabiliteit terugkeert zal die het radicale islamisme een machtspositie en een terroristische uitvalsbasis bieden. Mark Katz, hoogleraar politicologie aan de George Mason University in Virginia en bekend met het Midden-Oosten, poneert de stelling dat als de Amerikanen de *War on Terror* willen beëindigen, zij geen zware invloed meer moeten willen uitoefenen in de moslimwereld omdat dat eer-

der contraproductief zal zijn. Een – vooral in Amerikaanse ogen – gewaagd idee, want op korte termijn zouden radicale islamitische groeperingen zoals de Taliban en al-Qaida, de overwinning kunnen uitroepen. Op de langere termijn zou het echter wel eens in het voordeel van de VS kunnen uitpakken. Katz komt tot zijn stelling door de *War on Terror* te vergelijken met de Koude Oorlog en de terugtrekking uit Vietnam.

Complexe processen

Omdat een antwoord te vinden op de vraag hoe Amerika de *War on*

Terror zou moeten beëindigen, analyseert Katz vier vragen. Maar eerst definieert hij de *War on Terror* als het conflict tussen de VS (en bondgenoten) en al-Qaida en de radicale islam. Een overeenkomst met de Koude Oorlog is dat beide in een tijdperk vallen waarin lokale en regionale conflicten de internationale relaties bepaalden. In zijn eerste analyse, waarin hij het eerste decennium van de *War on Terror* tegen het licht houdt, onderzoekt Katz de als kortzichtig beschouwde strategie van president G. W. Bush en de pogingen om Irak en Afghanistan (en andere moslimlanden) te democratiseren. Katz concludeert dat het democratiseringsproces binnen de moslimwereld door etnische en sektarische verschillen zeer gecompliceerd is. Een andere conclusie is dat niet directe interventies, maar het promoten van democratiseringsprocessen via de langzamere weg van steun aan democratische groeperingen die de etnische en sektarische verdeeldheid overstijgen, effectiever is. Ondanks enkele

successen van president Obama om het aangetaste imago van de VS en de verstoorde relaties met de moslimwereld te verbeteren door de strategie van Bush grotendeels terug te draaien, beëindigde dat de War on Terror nog niet.

Hoe nu verder?

Het vertrek uit Afghanistan heeft consequenties, zoals minder Amerikaanse invloed in de moslimwereld, de perceptie van tegenstanders dat ze de VS verslagen hebben en dat de problemen in de regio niet opgelost zijn. Desondanks zijn er volgens Katz drie met de Koude Oorlog vergelijkbare trends die de VS kansen bieden om het islamitisch radicalisme te beperken. Allereerst het ontstaan van regionale tegenstand tegen radicale islamitische revoluties, wat Katz vergelijkt met de dominotheorie, waarbij de rij landen die voor het communisme viel uiteindelijk ook stokte. De tweede trend is dat islamitische revolutionaire regimes – net als veel communistische – veelal autoritair zijn, wat tot desillusie en weerstand bij de bevolking kan leiden. De laatste trend is dat de rivaliteit tussen radicale islamitische groeperingen tot verdeeldheid leidt, vergelijkbaar met de onderlinge communistische conflicten. Een Amerikaanse terugtrekking hoeft dan ook niet per se een ‘verlies’ te zijn, wat Katz wil staven door dit met Vietnam en de uiteindelijke wereldwijde ‘overexpansie’ en instorting van het communisme te vergelijken.

De VS kan islamitisch radicalisme verzwakken door te proberen regionale en lokale conflicten in de moslimwereld op te lossen. Tegenstrijdig is dat Katz concludeert dat

bij Amerikaanse successen – wat hij echter niet verwacht – de War on Terror zal voortduren omdat er teveel andere conflicten binnen de moslimwereld zijn.

Nieuwe factoren en een bredere context zullen de War on Terror waarschijnlijk meer beïnvloeden of mogelijk beëindigen. Deze nieuwe factoren zijn de eliminatie van Osama bin Laden, waarbij bleek dat al-Qaida enorm verzwakt is, en de Arabische Lente, waarbij de bevolking in meerdere landen in de regio democratisering wil. De VS steunde voorheen vooral de pro-westerse regimes, wat kortetermijnsuccessen opleverde, maar op de lange termijn anti-Amerikaanse gevoelens voedde en communistische bewegingen mogelijkheden bood. Wat dat betreft staat de VS bij de Arabische Lente voor een dilemma bij het kiezen van partijen. De bredere context vindt Katz in geopolitieke ontwikkelingen en een historische context. Net als tijdens de Koude Oorlog kwamen tijdens de War on Terror andere machten op, vond een verdere democratisering plaats en was de VS gebonden door diverse conflicten en interventies, waardoor andere landen kansen zagen hun eigen doelstellingen na te streven. Een Amerikaans vertrek uit Afghanistan en een eventuele terugkeer van de Taliban zou – ironisch genoeg – meer nadelen hebben voor landen als China, India en Rusland dan voor de VS. In de historische context ziet Katz desillusie, overexpansie en verdeeldheid als oorzaken van het falen van het marxisme in de onderlinge rivaliteit met de VS. Katz acht die factoren nu nog niet sterk genoeg om de War on Terror op korte termijn te beëindigen.

Toetsingsmateriaal

Katz vergelijkt aan het einde van zijn betoog democratiseringsprocessen in de moslimwereld opens met het einde van de Eerste en Tweede Wereldoorlog en de toenmalige, moeizame processen in Europa, terwijl hij eerder het onverwachte einde van de Koude Oorlog als ‘vergelijkingsmateriaal’ gebruikt voor een mogelijk einde aan de War on Terror. De vergelijkingen met de Koude Oorlog en de terugtocht uit Vietnam zijn verder wel valide, maar Katz gaat er uiteindelijk slechts oppervlakkig op in, waardoor echte diepgang bij de keuzes die de Amerikanen hebben bij het beëindigen van de War on Terror ontbreekt. Hij komt dan eigenlijk uit bij een soort *laissez-faire* principe dat de Amerikanen zouden kunnen toepassen. Jammer genoeg komt dat niet in een eindconclusie terug, wat toch een zekere anti-climax is. Katz heeft verder bronnen uit diverse disciplines gebruikt, maar opvallend is dat weinige daarvan aan de Koude Oorlog en Vietnam gerelateerd zijn, terwijl dat toch zijn toetsingsmateriaal is. Ondanks de geringe diepgang en eerder matige eindconclusie is *Leaving without Losing* toch aanbevelingswaardig voor iedereen die geïnteresseerd is in een mogelijk verloop van de War on Terror.

Maj. T. Jansen Bc

Experiment en beproeving

Vuurwapens van de Normaal Schietschool (1855-1933)

Door Mathieu Willemsen

Wenen (Verlag Militaria) 2012

624 blz.

ISBN 9789070793418

€ 90,-

Wie houdt van geschiedenis in een notendop kan zijn hart ophalen bij de ontwikkeling van moderne handvuurwapens. Hoe boeiend de voortdurende zoektocht naar technologische verbeteringen ook is geweest, het verhaal op hoofdlijnen is uiterst overzichtelijk. In het midden van de zeventiende eeuw verdrongen eenvoudige vuurwapens in toenemende mate de slag- en steekwapens op het slagveld. Ze kenden een korte dracht, een lage vuursnelheid en een groot kaliber, waren weinig nauwkeurig en betrouwbaar en het gebruik was dus niet van risico ontbloot. Ook de Napoleontische oorlogen werden nog met deze vuurwapens uitgevochten, die weliswaar beter hanteerbaar en betrouwbaarder waren dan de eerste generatie, maar nauwelijks aan vuurkracht hadden gewonnen. Als gevolg van de industriële revolutie raakte de ontwikkeling van de handvuurwapens in de negentiende eeuw – en dan vooral in de tweede helft – in een ongekende stroomversnelling. Enkelshots voorlaadgeweren maakten plaats voor snelvurende grendelgeweren met een magazijn voor meerdere patronen en automatische wapens kwamen onder handbereik. De vuurkracht verbeterde revolutionair. Deze transformatie

had ingrijpende gevolgen voor het tactische optreden en voor het proces van opleiden en trainen. Enigszins gechargeerd zou de stelling kunnen worden geponeerd dat onze huidige handvuurwapens nog steeds zijn gebaseerd op de technologische innovaties uit die dagen.

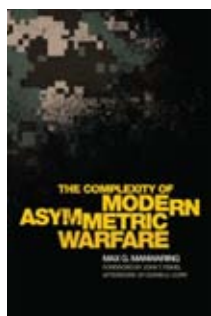
Dubbele uitdaging

In ons land – een kleine Europese natie met een groot overzees rijk – volgde men de ontwikkelingen bij de buitenlandse legers rond 1850 nauwlettend. Sterker nog: met argusogen, toen bleek dat de eerste exponenten van moderne kleinkaliber vuurwapens het verschil op het slagveld leken uit te gaan maken. Getrokken lopen – de eerste stap in de transitie – verhoogden niet alleen de ballistische kwaliteiten van de geweren, maar stelden ook andere eisen aan de schietvaardigheid van de militairen. De beleidsmakers zagen zich voor een dubbele uitdaging gesteld: hoe moest de krijgsmacht de nieuwe inzichten in zijn bewapening incorporeren? En hoe kon de schietvaardigheid worden verbeterd? De oprichting van de Normaal Schietschool (NSS), op 19 februari 1855 (de verjaardag van Koning Willem III), was het antwoord. Deze NSS had tot taak

schietinstructeurs voor het leger op te leiden, beleidsadviezen te verstrekken met betrekking tot de bewapening van de infanterie en om nieuwe wapens uit binnen- en buitenland te beproeven. Onder invloed van Pruisen, waar gymnastiekoefeningen met het geweer werden ingevoerd als een middel tot een betere beheersing van het vuurwapen, ging de school in de jaren zeventig ook instructeurs voor gymnastiek, schermen en zwemmen opleiden. De eerste decennia vonden alle activiteiten op de Waalsdorpervlakte bij Den Haag plaats. De technologische ontwikkelingen vroegen om betere schiet- en beproevingsfaciliteiten. De introductie van de M.95 leidde tot de aanleg van het ISK Harskamp en de NSS kreeg de inspectietaak over schietterreinen in het pakket. Waar de NSS tot het eind van de Eerste Wereldoorlog floreerde, werd na 1918 schraalhans keukenmeester. Het gymnastiekonderwijs sneefde als eerste, het Ministerie van Koloniën stopte de medefinanciering en uiteindelijk legde de school bij weer een bezuinigingsronde in 1933 het loodje.

Unieke collectie

De Normaal Schietschool beschikte bij haar opheffing over een unieke collectie vuurwapens. Alle vuurwapens die waren beproefd – en dat in verschillende modificaties – maakten hiervan deel uit. Uitvoerige testrapporten van die wapens waren – al dan niet in druk – aanwezig. De oprichter en toenmalige directeur van het Legermuseum heeft onmiddellijk na de opheffing van de NSS deze unieke collectie verworven en zo is, het geweld van de Tweede Wereldoorlog ten spijt, één van de belangrijkste vuur-

The Complexity of Modern Asymmetric Warfare

Door Max G. Manwaring
Norman (University of Oklahoma Press) 2012
208 blz.
ISBN 9780806142654
€ 43,95

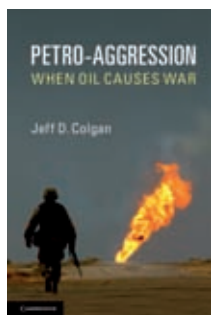
Met *The Complexity of Modern Asymmetric Warfare* heeft Max Manwaring, hoogleraar militaire strategie aan het United States Army War College, zijn trilogie over irreguliere oorlogvoering voltooid. Manwaring gebruikt case studies waaruit hij *lessons learned* destilleert die leiders en organisaties die zich bezighouden met nationale veiligheid kunnen toepassen. De auteur maakt duidelijk dat militairen bij irreguliere oorlogvoering te maken kunnen krijgen met een grijsgebied waarin misdaad, terreur, subversie, bendes en milities voorkomen. Met zijn trilogie wil Manwaring de complexiteit illustreren en militaire en civiele leiders suggesties leveren hoe zij, door een combinatie van militaire, diplomatieke, economische en psychologische elementen, zoveel mogelijk verstandige keuzes kunnen maken.

'Status of Forces'

Strafrechtsmacht over militairen in het buitenland
Door Joop Voetelink
Nijmegen (Wolf Legal Publishers) 2012
378 blz.
ISBN 9789058508638
€ 34,95

De juridische positie van militairen in het buitenland wordt doorgaans internationaal vastgelegd in een zogeheten *Status of Forces Agreement* (SOFA). De juridische theorie onder een SOFA is echter niet altijd helder, waardoor in situaties waarin geen statusregeling kan worden opgesteld, de juridische positie van militairen vragen kan oproepen. Militair-jurist Joop Voetelink brengt in *'Status of Forces'* het internationaalrechtelijk en militair operationeelrechtelijk perspectief bij elkaar om zo bij te dragen aan de theorievorming over de strafrechtsmacht van troepen in het buitenland. Hij pleit voor een Status of Forces Compendium dat, gebaseerd op de praktijk van staten en organisaties, bouwstenen bevat voor het opstellen van specifieke SOFA's.

Petro-Aggression

When Oil Causes War
Door Jeff D. Colgan
Cambridge (Cambridge University Press) 2012
192 blz.
ISBN 9781107654976
€ 25,-

De Amerikaanse politicoloog Jeff Colgan noemt olie het handelsgoed met de grootste politieke impact in de wereld. In *Petro-Aggression* onderzoekt hij hoe olieproducerende landen hun buitenlandse politiek vorm geven en probeert hij te achterhalen waarom sommige van hen agressie aan de dag leggen. Volgens Colgan is de buitenlandse politiek van olielanden altijd nauw verbonden met de binnenlandse omstandigheden en hangt het sterk van de voorkeuren van de – al dan niet revolutionaire – leiders af hoe zo'n land zich opstelt in de wereld. Colgan, die specifiek ingaat op Irak, Iran, Libië, Saudi-Arabië en Venezuela, baseert zijn conclusies onder meer op nieuw statistisch onderzoek.

Pugno pro patria

De Koninklijke Marine tijdens de Koude Oorlog
Door D.C.L. Schoonoord
Franeker (Van Wijnen) 2012
396 blz.
ISBN 9789051944556
€ 39,50

Dick Schoonoord, historicus en oud-marineofficier, analyseert in *Pugno pro patria* (ik strijd voor het vaderland) vanuit een Haags perspectief het wel en wee van de Koninklijke Marine in de tweede helft van de twintigste eeuw. Rode draad is de voortdurende spanning tussen de ambitie van de Marinestaf en het beperkt beschikbare geld om een vloot te verwezenlijken met materieel dat aan de hoogste kwaliteitseisen voldeed. Investerings in varend materieel kregen prioriteit, met als gevolg het voortdurend zoeken naar besparingen op de exploitatie en het personeel. Tegen de achtergrond van concessies in aantallen en bewapening moest de marine tegelijkertijd wel zoveel mogelijk in NAVO-verband oefenen.

Met dank aan bibliotheek NLDA

SUMMARIES

E.S.M. Akerboom – Cyber Security

The author, then National Counterterrorism and Security Coordinator, presents his observations regarding the National Cyber Security Strategy and the Defense Cyber Security Strategy. Both strategies are based on the observation that the classical dividing lines between military versus civil, public versus private and national versus international do no longer

apply in cyberspace. Digital connection, possible effects of cyber attacks, and the problems of attribution, speed and a coordinated response require new approaches to cyber security and more focus on detection and response. There is need for structural and continuous cooperation and complementary capacities.

B. Schoenmaker – Peace Operations and the Return of War

In his oration at the University of Leiden the author uses the comprehensive 1988 exercise Free Lion as a starting point to reflect on the abstract 'war' that marked the Cold War and the real notion of war that marks peace operations. Until 1990 defense was the cornerstone for organizing Dutch Armed Forces. After that expeditionary capacities became dominant.

The author shares his observations on the links between post-military society, peace operations and their character, the reasons behind those operations and the role of risk. These operations present a fruitful sphere of study for military historical research.

E.J. de Bakker – The Future of Sourcing at Defense

Defense explores possibilities to transfer its own supporting activities such as catering, IT and material maintenance to market parties. This is called sourcing. Sourcing should bring better deployability at lower costs. The author analyses sourcing and its effects. The value of sourcing lies in enlarging

flexibility if it comes to labor. This flexibility is needed in the present fast-changing circumstances that confront Defense. Sourcing and cooperation with market parties may bring more flexibility. But it is only partly true that sourcing automatically generates more deployability at lower costs.

T. Molendijk – Group Cohesion and Violence

Legitimate and unlawful violence are juridical notions. These notions do not necessarily correspond to military thinking. Yet soldiers need to be prepared to use and confront violence. At the same time they need to respect the rights of those opponents who become prisoners. The author analyses the development and effects and thus the meaning of group

cohesion. The resulting comradeship may bring the danger of too far-reaching solidarity. It also leads, however, to the framework that enables soldiers to discriminate between opposing professionals and 'others'; civilian outsiders and those who are no longer engaged in fighting, in other words, between combatants and non-combatants.

A.R. Fokkema – Benelux Defense Cooperation

In April 2012 the Defense Ministers of Belgium, the Netherlands and Luxemburg signed a joined declaration on Defense cooperation. The author discusses the meaning of this declaration and its further elaboration. He first focuses on the Belgian and to a lesser extent on the Luxemburg Armed Forces and presents his observations on earlier cooperation

between these countries outside and within the broader framework of NATO, Europe and the UN. This joined declaration already resulted in structured dialogue and working groups focusing on ten clear topics where tangible results can be expected.

Aankondigingen

Lezing KVBK

Operatie Ocean Shield

Datum: 31 januari 2013
Spreker: CDR B.W.J. Bekkering
Locatie: Prinses Juliana Kazerne, Den Haag

Meer informatie vindt u in het januarinummer van de *Militaire Spectator* en op de website www.kvbk.nl

FOTO AVDD, R. FRIGGE

KVBK

Fieldtrip 2013

Datum: 19 april 2013
Onderwerp: militair-technologische ontwikkelingen bij het CLAS in combinatie met een historische wandeling in de omgeving van Kamp Vught
Locatie: Huis van het Regiment Genietroepen, Brederode Kazerne, Vught

Meer informatie vindt u binnenkort in de *Militaire Spectator* en op de website www.kvbk.nl

Volg de KVBK ook via Facebook: www.facebook.com/kvbknederland en Twitter: @KVBK1